

VEERKRACHT IN FLORA

Een onderzoek naar pro-sociaal gedrag van kwetsbare
kinderen uit een Surinaamse volkswijk

Reina N. Waalring
2009

VEERKRACHT IN FLORA

Een onderzoek naar pro-sociaal gedrag van kwetsbare kinderen
in een Surinaamse volkswijk

Resilience in Flora

(with a summary in English)

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de

graad van doctor

aan de Universiteit van Utrecht,

op gezag van de rector magnificus,

prof. dr. J. C. Stoof,

volgens besluit van het college voor promoties

in het openbaar te verdedigen

op donderdag 27 augustus 2009

des middags te 2.30 uur

door

Reina Norma Waalring

geboren op 11 november 1952

te Paramaribo, Suriname

Promotor:

Prof. dr. F. Bovenkerk

Beoordelingscommissie:

Prof. dr. R. S. Gowricharn

Prof. dr. D.J. Korf

Prof. dr. M. van San

Prof. dr. K. van der Wolf

Universiteit Tilburg

Universiteit Utrecht

Universiteit Utrecht

Universiteit Amsterdam

© R. N. Waalring, 2009

ISBN 979 99914 67 00 8

Uitgave: Drukkerij Leo Victor
te Paramaribo, Suriname

Grafische vormgeving: Guilliano Pawiroedjo

Dankwoord

Na ruim 5 jaar intensief wetenschappelijk onderzoek is mijn proefschrift eindelijk een feit. Het is dan ook hoog tijd voor een dankwoord. Ik kan niet volstaan met een algemeen dankwoord aan iedereen die een bijdrage heeft geleverd aan de totstandkoming van dit proefschrift, want dat zou geen recht doen aan diegenen, die zich gedurende het gehele onderzoek op een bijzondere wijze hebben ingezet.

Ik wil daarom in de eerste plaats mijn promotor, prof. dr. F. Bovenkerk, danken voor zijn wetenschappelijke begeleiding en voor zijn hulp bij het zoeken naar fondsen voor de bekostiging van dit onderzoek.

Dit onderzoek is alleen mogelijk geweest doordat er door de Stichting Ressort Ontwikkeling Flora volledige medewerking is verleend. Ik dank daarom in het bijzonder het bestuur en de vrijwilligers van deze stichting.

Aan wijlen prof. mr. L. Waaldijk ben ik dank verschuldigd, omdat hij mij in het prille begin van het onderzoek geholpen heeft bij het maken van de juiste keuzes.

Prof. dr. E. Lissenberg dank ik voor haar steun en begeleiding in de eerste fase van het onderzoek.

Drs A.J.G. Wolf dank ik voor zijn ondersteuning, zowel methodologisch als technisch, bij de verwerking en het analyseren van de onderzoeksgegevens en bij de rapportage en de eindredactie.

De heer R. Benschop dank ik voor zijn hulp bij de aanvankelijke onderzoeksopzet, bij de dataverzameling en bij het invoeren van de data.

Mr. drs. A.D. Marshall, de directeur van het Instituut voor de Opleiding van Leraren in Paramaribo, dank ik voor zijn belangstelling en zijn morele steun tijdens het onderzoeksproces.

Dr. F. Derveld dank ik voor zijn belangrijke rol bij het formuleren van de onderzoeksvraag.

Dit proces zou niet succesvol kunnen worden afgerond zonder de medewerking van het Algemeen Bureau voor de Statistiek, het Centraal Bureau Burgerzaken, het Korps Politie Suriname, de studenten van het Instituut voor de Opleiding van Leraren en van de Anton de Kom Universiteit van Suriname.

Een heel bijzonder woord van dank richt ik aan de buurtbewoners van Half Flora, en wel zeer speciaal aan de kinderen die aan het onderzoek hebben meegedaan, hun ouders en verzorgers en hun leerkrachten en schoolhoofden.

Tot slot draag ik dit boek op aan mijn zoon Virgil, mijn ouders, mijn broer John en mijn zus Margo, maar in het bijzonder aan wijlen mijn echtgenoot Harold, die mij tot op zijn sterfbed heeft aangemoedigd dit onderzoek voort te zetten. Zonder zijn steun had ik hiermee wellicht nooit een aanvang gemaakt.

R.N. Waalring-Tjoen Tak Seu

Inhoudsopgave

	Voorwoord	1
1	Inleiding	3
1.1	Aanleiding tot onderzoek	3
1.2	Probleemstelling en onderzoeksvraag	4
1.3	Enkele voorlopige begripsomschrijvingen en onderzoeksbeslissingen	6
1.4	Indeling van dit boek	10
2	Theoretisch kader	13
2.1	Inleiding	13
2.2	Criminologische theorieën	14
2.3	Pedagogische revolutie	15
2.3.1	Het levensloopmodel	16
2.3.2	Het sociale-ontwikkelingsmodel	17
2.3.3	Een psychosociale benadering	21
2.3.4	Veerkracht	30
2.3.4.1	Definiëring	30
2.3.4.2	Kenmerken van veerkrachtige kinderen	33
2.3.4.3	Kwetsbaarheid en beschermende factoren	36
2.3.4.4	Pro-sociaal/antisociaal gedrag	40
2.4	Samenvatting	44
3	Culturele specificatie: de creolen	47
3.1	Inleiding	47
3.2	De sociaal - economische klassen	47
3.2.1	Elite	49
3.2.2	Middenklasse	50
3.2.3	Volksklasse	51
3.2.4	Onderklasse	53
3.3	Sociaal-maatschappelijke en culturele achtergronden	54
3.3.1	De naam creool	54
3.3.2	Culturele geschiedenis	55
3.3.3	Matrifocale familiestelsels	58
3.3.4	De relatie tussen de gezinsleden	60
3.3.5	Opvoedingsstijl in de gezinnen	61
3.3.6	Verschillen naar sekse in de opvoeding	62

3.3.7	De meest gehanteerde opvoedingsmiddelen in creoolse (volksklasse) gezinnen	64
3.3.8	Opleiding en beroepskeuze	65
3.3.9	Het samenlevingsverband	66
3.4	Gevolgtrekking	67
4	Half Flora: de buurt, de mensen en de problemen	69
4.1	Inleiding	69
4.2	Ontstaansgeschiedenis	69
4.3	Geografische ligging, bestuurlijke indeling en inwonerstal	71
4.4	Bevolkingssamenstelling en samenlevingsverbanden	71
4.5	Voorzieningen	74
4.6	Onderwijs	82
4.7	Sociaal- maatschappelijke problemen	85
4.8	Aanstelling buurtmanager	86
4.9	Samenvatting en conclusies	87
5	Half Flora en (jeugd)criminaliteit	89
5.1	Inleiding	89
5.2	Criminaliteit in Half Flora	89
5.3	Jeugdcriminaliteit	92
5.3.1	Jeugdcriminaliteit landelijk	92
5.3.2	Jeugdcriminaliteit in Half Flora	93
6	Methode van onderzoek	95
6.1	Onderzoeksontwerp	95
6.2	Instrumentconstructie	96
6.3	Methode van gegevensverzameling	97
6.4	Onderzoeksgroepen	98
6.4.1	De kinderen	98
6.4.2	De ouders/ verzorgers	99
6.4.3	De leerkrachten	100
6.4.4	De schoolhoofden	100
6.5	Dataverzameling	101
6.5.1	Lokalisering en werving van respondenten	101
6.5.1.1	Kinderen en ouders/verzorgers	101
6.5.1.2	Leerkrachten en schoolhoofden	103
6.6	Werving en instructie van enquêteurs	103
6.7	Afnameprocedures	103

6.7.1	De ouders	104
6.7.2	De kinderen	104
6.7.3	Leerkrachten en schoolhoofden	105
7	Resultaten	107
7.1	Inleiding	107
7.2	Pro-sociaal/antisociaal gedrag	107
7.2.1	Hoe pro -sociaal zijn de kinderen?	108
7.2.2	Hoe antisociaal zijn de kinderen?	111
7.3	Verband tussen asg en psg	113
7.3.1	De dubbele top 25	113
7.4	Hoe kwetsbaarheid zijn de kinderen?	114
7.5	Kwetsbaarheid en pro- of antisociaal gedrag	118
7.6	Welke kinderen zijn veerkrachtig?	120
7.7	Waarin onderscheiden de veerkrachtige kinderen zich vooral?	122
7.8	Samenvatting	128
8	Vervolgonderzoek	133
8.1	Inleiding	133
8.2	Instrumentconstructie en afname	134
8.3	Steekproef en respons	134
8.4	Resultaten	134
8.5	Samenvatting en conclusies	139
9	Discussie	143
9.1	Inleiding	143
9.2	Wetenschappelijke relevantie	143
9.2.1	Criminologisch en pedagogisch	143
9.2.2	Sociaal -structurele achtergrond	145
9.2.3	Gezin en school	147
9.2.4	Vriendengroep en of leeftijdgenoten	149
9.2.5	De persoon van de jeugdige zelf	150
9.3	Maatschappelijke relevantie	154
9.3.1	Flora als buurt (lessen voor de bewoners)	154
9.3.2	Lessen voor ouders	156
9.3.3	Lessen voor leerkrachten	158
9.3.4	Lessen voor buurtbeleid	159
	Summary	161
	Geraadpleegde literatuur	169
	Curriculum Vitea	183

Voorwoord

Dit boek handelt over veerkracht bij kinderen in een sociaal-economisch achtergestelde volkswijk van Suriname die bekend staat als Half Flora.

Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van de gangbare theorieën onder meer over jeugd-criminaliteit en veerkracht. Deze theorieën zijn ontwikkeld door vooraanstaande wetenschappers uit de geïndustrialiseerde landen, waaronder de Verenigde Staten. Hun opvattingen en de empirische studies waarop zij zich baseren zijn doorgaans ontleend aan die geïndustrialiseerde wereld en haar specifieke mogelijkheden en beperkingen. In geen geval mag men verwachten dat modellen en redeneringen, die ontwikkeld zijn op basis van onderzoek in geheel andere samenlevingen, ook in Suriname (of andere landen in de Caraïbische regio) zonder meer toepasbaar zijn.

Bovendien is het van belang dat de onderzoeker rekening houdt met de specifieke eigenheden van het land of de regio, omdat de specifieke omstandigheden van het land van invloed zijn op de toepasbaarheid van theorieën, opvattingen en methoden. Suriname is als ontwikkelingsland niet te vergelijken met de geïndustrialiseerde landen. Er zijn geen metropolen met miljoenen inwoners, geen *slums of inner cities* en *ghetto's*. Bovendien kent Suriname geen sociaal vangnet in de vorm van adequate voorzieningen. Ook ontbreken goede en betrouwbare data in de bevolkingsregistratie, en ook bij het Ministerie van Justitie en Politie is er geen deugdelijke informatie beschikbaar om misdaadanalyses te kunnen maken. Dergelijke gegevens zijn van groot belang voor het doen van controleerbaar wetenschappelijk onderzoek. Bij afwezigheid daarvan moet wetenschappelijk onderzoek zich aanpassen en in opzet en uitvoering recht doen aan de plaatselijke omstandigheden.

Met dit boek wil ik ook een bijdrage leveren aan de theorievorming met betrekking tot antisociaal en pro-sociaal gedrag, evenals aan de theorievorming over de veerkracht van jonge individuen in een ontwikkelingsland.

De maatschappelijke betekenis van deze studie is gelegen in de kennis die is opgedaan over het gedrag van kinderen die zijn blootgesteld aan de vele negatieve invloeden van een achtergestelde volkswijk. Deze kennis kan worden aangewend bij gedragsverandering van kinderen in andere kwetsbare wijken.

Ik kan niet voorspellen op welke wijze de kinderen in de wijk Half Flora zich zullen ontwikkelen. Wel ben ik blij dat velen beschikken over grote veerkracht, die hard nodig is om in hun omstandigheden te kunnen overleven.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot onderzoek

Marlien en John zijn twee creoolse kinderen van veertien jaar oud. Ze wonen in een volkswijk van Paramaribo met de naam Half Flora. Zij zitten in de derde klas mulo en leveren goede schoolprestaties. Ze komen uit eenoudergezinnen met de moeder aan het hoofd (kenmerkend voor het zogenoemde *matrifocale* gezinstype). De moeders van Marlien en John zijn een groot deel van de dag buitenshuis op verschillende adressen werkzaam om brood op de plank te brengen, waardoor er weinig ouderlijk toezicht is. Marlien en John zijn zogenoemde sleutelkinderen (kinderen die een groot deel van de dag met de huissleutel in hun zak of aan een touwtje om hun nek rondlopen) omdat moeder heel vroeg het huis verlaat en heel laat weer thuis komt. Veelal is degene die de sleutel op zak heeft verantwoordelijk voor de andere huisgenoten, in dit geval de overige kinderen. Het inkomen van deze families is erg gering en als gevolg daarvan hebben ze weinig bestaanszekerheid. De meeste kostwinners zijn ambtenaren met een loontje dat ligt tussen SRD 400 en SRD 1000 per maand (koers 2009: 1 euro = ca. 3,5 à 4 SRD), en meestal onder de armoedegrens¹.

Marlien komt uit een gezin van zeven kinderen, waarvan zij het tweede is. John is de oudste van zes kinderen. Ze zijn tot de thuiskomt van hun moeders volkomen op zichzelf aangewezen. Geen van beiden heeft iemand in huis, zoals een oma of een oudere broer of zus, die zich over hen zou kunnen ontfermen. De verantwoording voor broertjes en zusjes rust daarom ook bij hen. De oma van Marlien is al overleden en Johns oma woont in Nederland. Marliens oudste zus van 16 jaar is al uit huis. John heeft wel een stiefvader, maar die is aan drugs verslaafd.

Hoewel zij maatschappelijk kwetsbaar genoemd mogen worden, leveren Marlien en John toch goede schoolprestaties, want ze zijn met behoorlijke rapportcijfers overgegaan naar het volgende leerjaar. Daarnaast weten ze ook heel goed om te gaan met hun vrije tijd. Zo zijn ze allebei lid van een bijbelclub. John is ook nog lid van een voetbalvereniging. Hun zorgzaamheid voor de andere kinderen en hun verantwoordelijk gedrag gedurende de uren van afwezigheid van hun moeders zijn duidelijke blikken van een pro-sociale instelling.

Na mijn studie heb ik jarenlang vrijwilligerswerk gedaan voor buurtorganisaties in achterstandsbuurtten zoals Abrabroki, Latour en Half Flora in Paramaribo. Dat zijn allemaal buurten die er fysiek minder mooi bij staan, die sociaal gedesorganiseerd zijn en waar vandalisme aan de orde van de dag is. Zij vormen zonder meer ongunstige milieus voor kinderen om er op te groeien en er is sprake van relatief veel (jeugd) criminaliteit. Ferrier (2001) toont aan dat vele jongens in de cellenhuizen en in de jeugdgevangenis uit de buurt Half Flora afkomstig zijn. Weliswaar

¹ Zie voor de statistische gegevens hoofdstuk 4. Genoemde bedragen zijn van 2004

blijkt uit het rapport van de International Self Report on Delinquency over Suriname (Bovenkerk en Wolf 2008) dat jeugdcriminaliteit in heel Suriname niet zeer hoog is, maar over de periode 2001-2006 gemeten blijkt dat bijna 11% van de plegers uit Half Flora afkomstig is terwijl het aandeel van die buurt in de totale bevolking niet meer dan één procent bedraagt. Vanuit de buurt zelf bezien blijkt uit gegevens van de politie dat 8,5% van de kinderen in Half Flora tussen 10 en 18 jaar in dezelfde periode als pleger van jeugdcriminaliteit is geregistreerd (17,7% van de jongens en 2,2% van de meisjes). Zie ook par. 5.3.2.

Ik vroeg mij af waar zulke kinderen als Marlien en John vandaan kwamen. Je zou verwachten dat zulke kinderen het slecht zouden doen op school of antisociaal gedrag zouden vertonen vanwege de cumulatie van risicofactoren in het milieu waarin ze opgroeien. Toch blijken ze ondanks hun objectief kwetsbare positie over voldoende kracht te beschikken om sociaal aangepaste burgers te worden. Zouden wij iets kunnen leren van deze kinderen om dat in te zetten tegen de negatieve invloed van de kwetsbaarheid van de buurt en het gezin?

Tijdens mijn opleiding als pedagoog heb ik kennis gemaakt met het sociale-ontwikkelingsmodel dat in 1996 door de Amerikaanse auteurs Catalano en Hawkins is ontwikkeld en met de psychosociale benadering van Meeus (1994). In dat model wordt antisociaal (en delinquent) gedrag verklaard als het resultaat van ongunstige processen van interactie tussen de betrokken kinderen enerzijds en het gezin, de school, de vriendengroep en de buurt anderzijds. Deze theoretici hebben ook oog voor de beschermende factoren die verklaren waarom sommige kinderen niet in een neerwaartse spiraal terechtkomen. Sommige individuen beschikken kennelijk over iets dat in de literatuur veerkracht (resilience) wordt genoemd (Goudena en Groenendaal 1988; Masten e.a. 1990; Jessor 1991; Sampson en Laub 1995; Decovic en Meeus 1995; Van Acker 1998; Bol 2000). Dat stelt de kinderen in staat zich in anderen in te leven (empathie) en ten opzichte van anderen met emotionele sensitiviteit te reageren (gehechtheid) om in het algemeen pro-sociaal gedrag te ontwikkelen (Fox 1989; Vreeke e.a. 1990; Cassidy 1994).

1.2 Probleemstelling en onderzoeksvraag

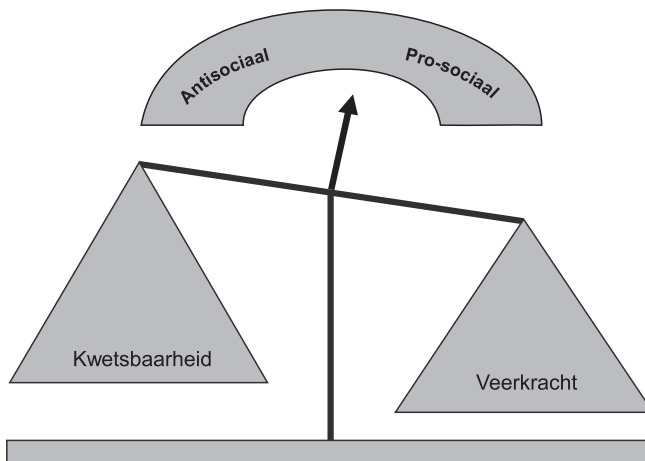
Veerkracht blijkt in deze gedachtegang uit pro-sociaal gedrag bij kwetsbaarheid. Wanneer we van een kind de mate van kwetsbaarheid kunnen meten en ook de mate waarin het kind pro-sociaal gedrag vertoont, kunnen we meten hoe groot zijn veerkracht is. Waar hangt het vanaf hoe veerkrachtig een kind is? We gaan in deze studie op zoek naar onderscheidende achtergrondkenmerken.

Eerst iets over de meetbaarheid van deze begrippen. *Kwetsbaarheid* wordt in het model van Catalano en Hawkins gedefinieerd als het verschil tussen de bedreigende en de beschermende werking van verschillende factoren. Zo'n factor is bijvoorbeeld de vraag of een kind opgroeit in een

gezin met twee ouders. Een kind groeit in beginsel meer beschermd op in aanwezigheid van eigen ouders en het wordt kwetsbaarder als deze afwezig zijn. Er kan ook sprake zijn van min of meer een gradueel verschil in kwetsbaarheid. Dit verschil wordt bijvoorbeeld gevormd door de hoogte van het gezinsinkomen. Kinderen die opgroeien in relatief welvarende omstandigheden zijn minder kwetsbaar dan kinderen in een huishouden dat van een minimumloon moet rondkomen. Bij de operationalisatie van de betreffende kenmerken zullen we dus bedacht moeten zijn op het voorkomen van zowel discrete (vaak dichotome) als continue variabelen.

Pro-sociaal gedrag is het optreden van kinderen die anderen bijstaan en helpen op grond van hun invoelend vermogen en daarom worden gewaardeerd. Ook dit laat zich meten door te letten op de aan- of afwezigheid van een bepaald type handeling of door de mate waarin dit gebeurt. Wie bijvoorbeeld altijd of meestal klasgenoten helpt, is pro-socialer dan iemand die het slechts soms of zelfs nooit doet. Ook hier kunnen we dus zowel discrete als continue grootheden aantreffen. Hetzelfde geldt voor *antisociaal* gedrag waarmee kinderen zich in een conventioneel milieu manifesteren op een manier die negatieve gevolgen heeft voor anderen en die ook wordt afgekeurd.

Om die veerkracht van een kind te bepalen, moeten we de risicofactoren en de beschermende factoren in kaart brengen omdat die samen de kwetsbaarheid bepalen. Verder moeten we de mate van pro-sociaal gedrag meten. Welke van de twee geeft de doorslag? Dat hangt af van de mate waarin het kind veerkracht aan de dag legt. In onderstaande figuur wordt dit grafisch bij wijze van wijzeruitslag weergegeven.

Figuur 1.1 Veerkracht als tegenwicht voor kwetsbaarheid

De volgende vraag luidt welke achtergrondkenmerken nu samenhangen met de veerkracht. Zijn er bepaalde achtergrondkenmerken die kinderen

in het bijzonder beschermen doordat ze bijdragen tot het overwinnen van hun ongunstige uitgangspositie? Zijn er achtergrondkenmerken die als risico het meeste bijdragen aan een ongunstige uitgangspositie? Welke indicatoren van pro-sociaal gedrag hangen het sterkst samen met welke achtergrondkenmerken? We spreken van kenmerken en niet van factoren omdat causaliteit in dit onderzoeksgebied moeilijk te demonstreren valt. Maar (statistische) samenhang, correlatie, is wel aantoonbaar. Dit laat zich onderzoeken door de meest extreme kinderen met elkaar te vergelijken: degenen die, volgens verwachting, antisociaal gedrag aan de dag leggen en degenen die, tegen de verwachting in, toch pro-sociaal gedrag tentoonspreiden. Dit leidt tot de volgende probleemstelling:

In welke opzichten, op welke wijze en in welke mate onderscheiden de meest veerkrachtige kinderen zich van de minst veerkrachtige kinderen die opgroeien in dezelfde achterstandswijk (Half Flora)?

1.3 Enkele voorlopige begripsomschrijvingen en onderzoeksbeslissingen

Nadat de hoofdvraag van het onderzoek is gesteld, is het zaak de verschillende begrippen nader uit te werken. Daarbij wil ik nu vast aandacht vragen voor een specifiek kenmerk van Suriname waarmee in de theorie over veerkracht geen of onvoldoende rekening wordt gehouden: het matrifocale gezinstype. Daarna geef ik kort aan hoe deze begrippen zijn geoperationaliseerd, hoe en met welk soort meetinstrument ik veerkrachtige kinderen heb gedefinieerd en op welke wijze het onderzoek is uitgevoerd.

Begrippen

De ongunstige sociaal-maatschappelijk omstandigheden in een bepaald gebied of klasse, worden in de theorie van de sociaal-maatschappelijke kwetsbaarheid gedefinieerd als criminogene factoren die kunnen bijdragen tot de ontwikkeling van antisociaal c.q. delinquent gedrag (Vettenburg, Walgrave en Van Welzenis 2002). Dit beschouw ik als sociale kwetsbaarheid (in de eigen omgeving) en maatschappelijke kwetsbaarheid (in de samenleving als geheel).

Sociale kwetsbaarheid heeft te maken met omstandigheden in de directe omgeving van het kind, zoals gezin, school en peergroep. Deze kwetsbaarheid speelt zich af op twee niveaus. Het eerste kwetsbaarheid-niveau betreft het kind en het gezin waar het kind als eerste mee te maken heeft; het tweede kwetsbaarheidniveau betreft de school en de peergroep. De invloed van zowel het eerste als het tweede niveau van kwetsbaarheid bepaalt mede de kans op antisociaal en crimineel gedrag. Het gezin is de voedingsbodem voor het later functioneren van mensen. Jongeren die mislukken op school en met verkeerde vrienden omgaan lopen een grotere

kans met de justitie in aanraking te komen (Vettenburg, Walgrave en Van Welzenis 2002; Hindelang 1973).

Bij de maatschappelijke kwetsbaarheid gaat het om algemeen-maatschappelijke omstandigheden en ontwikkelingen. Individuele mensen hebben hier vaak geen invloed op. Met het uitgangspunt dat jongeren ervan weerhouden worden delicten te plegen omwille van sociale bindingen waarvan interne en externe controle uitgaat, bouwt de theorie van de maatschappelijke kwetsbaarheid verder op de sociale-controletheorie. De theorie ziet individuele kenmerken en gezins-kenmerken als verbindingsvariabelen tussen een ongunstige maatschappelijke startpositie, negatieve ervaringen met maatschappelijke instellingen en persisterende delinquentie (Vettenburg, Walgrave en Van Welzenis 2002; Hindelang 1973).

Een *risicofactor* of *kwetsbaarheidsindicator* wordt gedefinieerd als een factor die in het kind ligt of in de sociale omgeving en die de kans op een negatief resultaat verhoogt (Loeber e.a. 1990; Loeber 1990; Van Kammen e.a. 1991; Stouthamer e.a. 1993; Loeber e.a. 1993; Loeber e.a. 1995; Catalano en Hawkins 1996; Junger-Tas 1997; Decovic 1999; Van Acker 1998; Bol 2000).

Antisociaal gedrag geldt als het tegenovergestelde van pro-sociaal gedrag. Het wordt gedefinieerd als gedrag dat wordt afgekeurd en niet alleen negatieve gevolgen heeft voor anderen maar ook voor het individu zelf. Blijkens dit gedrag beschikt het individu niet over de bekwaamheid om een ander te helpen. Het gaat om mensen die de bekwaamheid missen om deel te nemen aan activiteiten en interacties met anderen, om emotionele reacties bij anderen te herkennen om daarop met soortgelijke of anderszins adequate gevoelens van empathie te reageren en om te overzien welke consequenties beslissingen kunnen hebben voor het eigen gedrag of dat van anderen (Catalano en Hawkins 1996; Verhulst 2005).

Een *beschermende factor* of *protectieve factor* vermindert deze kans of verhoogt de kans op pro-sociaal gedrag (Loeber 1990; Van Kammen e.a. 1991; Stouthamer e.a. 1993; Loeber e.a. 1993; Loeber e.a. 1995; Catalano en Hawkins 1996; Junger-Tas 1997; Bakker e.a. 1998; Decovic 1999; Bol 2000).

Onder *veerkracht* - een beschermende factor op het individuele niveau bij de aanwezigheid van risicofactoren voor crimineel gedrag - verstaan we de bekwaamheid om ondanks bedreiging van buiten op een pro-sociale manier te blijven functioneren (Goudena en Groenendaal 1988; Masten e.a. 1990; Jessor 1991; Sampson en Laub 1995; Decovic en Meeus 1995; Catalano en Hawkins 1996; Grotberg 1997; Van Gils 1999).

Pro-sociaal gedrag, het tegendeel van antisociaal gedrag, wordt gedefinieerd als gedrag dat positief wordt gewaardeerd en niet alleen gunstige gevolgen heeft voor anderen maar ook voor het individu zelf in conventionele milieus. Blijkens dit gedrag beschikt het individu wel over de bekwaamheid om een ander te helpen. Het gaat om mensen die wel de bekwaamheid bezitten om deel te nemen aan activiteiten en interacties met anderen, om emotionele reacties bij anderen te herkennen om daarop met soortgelijke gevoelens van empathie te reageren en om te overzien welke

consequenties hun beslissingen kunnen hebben voor het eigen gedrag en dat van anderen (Catalano en Hawkins 1996; Verhulst 2005).

Onder *conventionele milieus* verstaan we milieus, waarin de voorgeschreven geldende maatschappelijke normen en waarden worden nageleefd. Het zijn milieus waarin men aan het zoeken is naar ethische principes die het logisch verstand aanspreken, en die consistent en algemeen toepasbaar zijn (Kohlberg 1969; Piaget en Inhelder (1973; Verhulst 2005). Deze beperking is van belang omdat we bewust pro-sociaal gedrag binnen groepen die zelf antisociaal opereren (bijvoorbeeld een jeugdbende) uit willen sluiten. Als norm voor het bepalen van de conventionele milieus ben ik uitgegaan van het huishouden en het opleidingsniveau van de creoolse middenklasse in Suriname. 83% van de hoofden van de huishoudens in de middenklasse heeft een partner en dat is hoger dan in de andere klassen. 10% heeft een hogere opleiding genoten en 25% een middelbare opleiding. De gevolgde opleiding wordt door deze groep in meerderheid (73%) wel afgerond (Schalkwijk en de Bruijne 1999).

In de (door het westen gedomineerde) wetenschap, wordt veelvuldig het ontbreken van een (biologische) vaderfiguur in het gezin van opvoeding als onderdeel beschouwd van kwetsbaarheid. Het tweoudergezin is daar de norm. Talloze malen is door onderzoekers (bijvoorbeeld Van Dijk e.a. 1990) opgemerkt dat onder de creoolse inwoners in de lagere sociaal-economische klasse van de (ei)landen in het Caribische gebied (en ook in zwart Amerika) een gezinstype voorkomt, zo niet overheerst, dat afwijkt van het traditionele tweoudergezin. Men noemt die gezinsstructuur *matrifocaal*: de moeder (of oma of tante of zus, maar in ieder geval een vrouw) heeft de leiding en treedt op als feitelijk gezinshoofd. De vader (of vaders) van de kinderen is (zijn) lang niet altijd in het gezin aanwezig en als ze er wel zijn, hebben ze lang niet altijd de feitelijke leiding. Omdat dit wezenlijk is voor de buurt van mijn onderzoek wil ik daarvoor eveneens een begripsomschrijving geven.

Het effect van dit gezinstype op de opvoeding met name van jongens is omstreden. Volgens menigeen is het ontbreken van een thuiswonende vader nadelig, bijvoorbeeld omdat jongens dan geen volwassen rolmodel in huis zouden hebben. De Democratische presidentskandidaat Barack Obama hield op zondag 15 juni 2008, vaderdag, in een van de grootste zwarte kerken in Chicago een toespraak waarin hij zwarte vaders bekritiseerde. Die vaders moeten volgens hem docenten en coaches, mentoren en rolmodellen zijn. Obama erkende dat vaders ontbreken in te vele levens en in te vele huizen: 'Zij hebben zich aan hun verantwoordelijkheden onttrokken en gedragen zich als kleine jongens in plaats van als mannen.' Obama benadrukte hoezeer dit geldt voor de Afro-Amerikaanse gemeenschap, waarin meer dan de helft van de kinderen leeft in eenouderhuishoudens. Volgens hem zijn die kinderen enorm kwetsbaar. Kinderen die opgroeien in gezinnen zonder vader lopen vijf keer zo veel kans om in armoede op te groeien en op het criminele pad terecht te komen. Ze hebben negen keer

zoveel kans om voortijdig hun school te verlaten en twintig keer meer kans om in de gevangenis terecht te komen. Deze kinderen worstelen vaker met gedragsproblemen, lopen vaak weg van huis en worden vaker zelfs op veel jonge leeftijd ouder. Alle funderingen in de zwarte gemeenschap zijn door het ontbreken van vaders zwakker. (Trouw 2008)

Volgens anderen slagen juist de creoolse moeders er bij uitstek in hun gezin zelfstandig te leiden en ondervinden de kinderen helemaal niet zulke dramatische gevolgen (bijvoorbeeld Distelbrink 2000 over creoolse alleenstaande moeders in Nederland). Het negatieve oordeel over het matrifocale gezin berust volgens verschillende Caraïbische auteurs op Westers ethnocentrisme.

Amato (1994, aangehaald door Glenn en Sylvester 2006) noemt reeksen auteurs die beide soorten opvattingen verdedigen. Dat maakt nieuwsgierig. Als de vraag naar de ernst van de invloed van matrifocaliteit niet zo eenvoudig te beantwoorden is, mag de kans niet gemist worden om in een onderzoek naar veerkracht in een overwegend creoolse volksbuurt als Half Flora mede te onderzoeken wat een kwetsbaarheidsfactor als het ontbreken van een thuiswonende vader (of moeder, of zelfs beiden) ertoe doet. Dit is mede interessant aangezien er in Suriname naar dit onderwerp – het ‘opvoeden zonder man’ in de woorden van Distelbrink (2000) – voor zover ik het weet nog geen wetenschappelijk onderzoek is gedaan, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Verenigde Staten of Curaçao.

Onderzoeksbeslissingen

In dit onderzoek worden alle kinderen van 10 en 11 jaar oud in één buurt onderzocht: Half Flora. In totaal doen 220 kinderen mee, 119 jongens en 101 meisjes. Ik heb bewust gekozen voor één buurt van homogeen laag sociaal-economisch niveau, omdat het bij mij gaat om de uitzonderlijke, onverwachte situaties en om individuele verschillen. Ik zoek immers kinderen die ondanks de sociaal-maatschappelijk kwetsbare positie waarin zij allen verkeren, met een verhoogd risico voor het optreden van antisociaal/crimineel gedrag, over voldoende veerkracht blijken te beschikken om bij voortduring pro-sociaal gedrag te ontwikkelen. De keuze van leeftijd is door twee overwegingen bepaald. Enerzijds is er het feit dat de leeftijdsgroep van 10 en 11 in een overgangsfase verkeert, waarbij negatieve beïnvloeding makkelijk plaats vindt. Volgens het model van Catalano en Hawkins (1996) en ook het model van Meeus (1994) is deze fase essentieel bij de ontwikkeling van een pro-sociale dan wel een antisociale route in het leven. Anderzijds houdt de keuze van de leeftijdsgroep verband met het feit dat ik bij de keuze van het meetinstrument gebruik zal maken van resultaten van soortgelijke onderzoeken en projecten in het buitenland die gebruik maken van de TRAILS-lijsten (Tracking Adolescent Individual Lives Survey)².

Om te bepalen wie (uitgesproken) pro-sociale en antisociale

² Een longitudinaal onderzoek naar o.a. het welzijn van jongeren (tussen 10 en 25 jaar) in relatie tot een groot aantal persoonskenmerken (zoals temperament, IQ, sociale vaardigheden), pro- en antisociaal gedrag en omgevingsfactoren (perinataal, gezin, school, vrienden, gebeurtenissen etc), ontwikkeld door prof. dr. J. Ormel, psychiatrie, RuG.

kinderen zijn en wie wel en niet over veerkracht beschikken worden met behulp van vragenlijsten gegevens over de 220 kinderen verzameld bij de kinderen zelf, hun ouders of verzorgers, hun leerkrachten (en voor een klein deel ook de schoolhoofden).

De inhoud van deze vragenlijsten is voor een deel ontleend aan de theorie over pro-sociaal gedrag en veerkracht (zie hoofdstuk 2) en voor een deel aan de eerder genoemde vragenlijst TRAILS. Helaas zijn niet alle theoretisch relevante variabelen in de vragenlijst opgenomen en van de items die door TRAILS worden gemeten, bleek een aantal voor mijn doel niet bruikbaar. Dit heeft te maken met het feit dat ik heel vroeg in mijn onderzoek reeds ben gaan interviewen en meten. Er bleven evenwel voldoende relevante variabelen en items over om op verantwoorde manier veerkrachtige kinderen en niet veerkrachtige kinderen te identificeren.

Een andere werkwijze waarbij naast de theorieën over pro-sociaal – en antisociaal gedrag ook theorieën over veerkracht aan de orde hadden moeten komen, is in deze studie niet gevolgd. Ofschoon ik de variabelen en items niet heb ontleend aan deze theorieën, is wel terdege rekening gehouden met literatuur die handelt over veerkracht, zoals in hoofdstuk 2 te lezen valt. Bovendien komen zaken als pro-sociaal en antisociaal gedrag ook in vrijwel de meeste theorieën over veerkracht aan de orde.

1.4 Indeling van dit boek

In hoofdstuk 2 presenteer ik in paragraaf 2.2 de vroegere psychologische en sociologische theorieën in de criminologie welke aanhangers afzonderlijke discussies hebben gevoerd over criminaliteit en normconform gedrag met nadruk op wat er in de kindertijd is gebeurd. Vanaf paragraaf 2.3 behandel ik de pedagogische ommekeer (revolutie) die er toe heeft geleid dat deze afzonderlijke discussies plaats hebben moeten maken voor een benadering, die belang hecht aan integratie van alle theorieën - zoals dat te zien valt in het sociale-ontwikkelingsmodel van Catalano en Hawkins (1996) - die aan de menselijke ontwikkeling vanaf de kindertijd tot in de volwassenheid het primaat geeft. Achtereenvolgens komen aan de orde: het levensloopmodel, het sociale ontwikkelingsmodel, de psychosociale benadering en de veerkrachttheorieën waar kwetsbaarheid, pro-sociaal en antisociaal gedrag deel van uitmaken. Bij de bespreking van het pro-sociaal gedrag wordt aandacht besteed aan de begrippen empathie en gehechtheid.

In hoofdstuk 3 wordt er een globaal overzicht gegeven van de diverse sociaal- economische klassen in de stad Paramaribo, zoals die mede uit de cijfers naar voren komen, en wordt het beeld geschetst van de sociaal-maatschappelijke en culturele achtergronden van de creoolse gezinnen alsmede hun manier van omgaan met de kinderen.

Vervolgens laat ik de lezer in hoofdstuk 4 eerst kennis maken met de buurt. Ik behandel daartoe het ontstaan ervan en beschrijf de soort

woningbouw die we er aantreffen. Voorts is er aandacht voor de ligging en de indeling van de wijk en voor een reeks demografische en andere aspecten die de woonomgeving van de mensen mede bepalen. Ik gebruik daarvoor algemene statistische gegevens, de resultaten van enkele buurtonderzoeken en ook de bevindingen uit mijn enquêteonderzoek naar pro-sociaal gedrag. Het tweede deel van dit hoofdstuk houdt zich bezig met de problemen waaronder Flora A en B te lijden hebben. Onderwijsprestaties, sociaal-maatschappelijke kwesties en de aanstelling van de buurtmanager komen achtereenvolgens aan de orde.

In hoofdstuk 5 wordt verder aandacht besteed aan het aspect van de misdaad, dat op het woongenot en het gevoel van veiligheid zo'n grote invloed heeft, en dat bijna het voornaamste onderscheid uitmaakt tussen een maatschappelijk aanvaardbaar bestaan en een bestaan buiten de maatschappelijke rechtsorde.

In hoofdstuk 6 beschrijf ik hoe de statistische verbanden zijn verkregen. Verder worden het onderzoeksontwerp, de statistische verbanden en verschillen tussen gedrag, omstandigheden en veerkracht beschreven. In ditzelfde hoofdstuk wordt ook stilgestaan bij de constructie van de vragenlijsten die betrekking hebben op o.a. de persoonskenmerken, de gezinssituatie, de vriendengroep, het eventuele delinquent gedrag, het gedrag op school en de leerprestaties van de kinderen.

In hoofdstuk 7 wordt nagegaan welke de meest veerkrachtige 10- of 11-jarige kinderen in Half Flora zijn, en waarin zij zich onderscheiden, behalve in hun pro-sociale gedrag, van hun leeftijdgenoten die in vergelijkbare omstandigheden verkeren, maar die veel lager scoren op een schaal van pro-sociaal gedrag. Daarna worden de samenstelling en de kwaliteit van de verzamelingen onderzoeksitems inzake pro-sociaal gedrag en antisociaal gedrag in de verschillende domeinen aan de orde gesteld om na te kunnen gaan hoe pro-sociaal of antisociaal de onderzoekskinderen zijn. Aan de hand van deze twee maten is verder afzonderlijk onderzocht hoe pro-sociaal of antisociaal de kinderen worden ingeschat en hoe sterk het verband is tussen die twee variabelen.

In hoofdstuk 8 presenteer ik het vervolgonderzoek dat ik in de eerste maanden van 2008 deed bij kinderen uit de beide extreme veerkrachtgroepen. Dit onderzoek kon helpen om het begrip (veerkracht) zoals geoperationaliseerd beter te begrijpen en om te zien of sommige aspecten van kwetsbaarheid en pro-sociaal gedrag stabiel zijn.

Tot slot worden er in hoofdstuk 9 op basis van de centrale onderzoeksvraag conclusies getrokken uit de verrichte analyses met betrekking tot veerkracht, kwetsbaarheid en pro-sociaal gedrag. Verder komen aan de orde de wetenschappelijke en de maatschappelijke relevantie van het onderzoek.

2 Theoretisch kader

2.1 Inleiding

In dit onderzoek wordt voortgebouwd op de bevinding dat antisociaal gedrag op jongere leeftijd een voorspellende factor is voor delinquentie in de (jong)volwassenheid. In de criminologische theorievorming wordt deze bevinding vaak gezien als een ondersteuning van (ontwikkelings-) psychologisch geïnspireerde theorieën die het belang van strikt individuele persoons- en gedragskenmerken benadrukken. De vraag valt echter te stellen in hoeverre deze voorspellende relatie blijft bestaan als rekening wordt gehouden met de gezinsomgeving waarin de betreffende persoon opgroeit tot volwassenheid: zijn deze zogeheten ‘individuele’ kenmerken niet deels ook gezins- of omgevingskenmerken? Binnen de criminologie bestaat weliswaar literatuur over de sociale inbedding van ‘ontwikkelingspaden’ (de zogenoemde *risk factor approach*), maar deze literatuur biedt weinig inzicht in de onderlinge samenhang van deze paden. Voor zover het gaat om de *familial risk factors* is dergelijke kennis wel beschikbaar in de pedagogiek en daarom heeft integratie van ontwikkelingscriminologische en pedagogische inzichten een meerwaarde als het gaat om het beantwoorden van bovenstaande vraag.

Reeds lange tijd zijn beoefenaren van de sociale wetenschappen, vooral in de criminologie, op zoek naar de oorzaken van criminaliteit. Indien criminaliteit (als neiging tot onmaatschappelijk, strafbaar gedrag) iets stabiels is binnen een persoon en als het zaad ervan reeds in de vroege jeugd jaren is gezaaid, dan zou deze neiging aanwijsbaar zijn gedurende de latere jeugd jaren en zich op verschillende tijdstippen en in verschillende sociale situaties moeten manifesteren. De laatste decennia heeft de discussie over oorzaken langzaam maar zeker plaats gemaakt voor een discussie over risicofactoren. Men is namelijk steeds meer tot het besef gekomen dat er niet één enkele oorzaak is aan te wijzen, maar dat het altijd gaat om een opeenstapeling van interacties tussen tal van verschillende factoren, die gezamenlijk kunnen leiden tot uiteenlopende vormen van criminaliteit. Bovendien leiden lang niet alle risico's bij iedereen ook tot criminaliteit. Als tegenhanger van risico-factoren worden beschermende of protectieve factoren onderscheiden: zij beschermen tegen het ontstaan van antisociaal gedrag. En ook hier geldt dat hun aanwezigheid niet altijd waarborgt dat allen die hun invloed ondergaan voorbeeldige burgers worden. Risicofactoren en beschermende factoren zijn als het ware twee kanten van één medaille. De balans tussen die twee soorten invloeden kunnen we aanmerken als iemands kwetsbaarheid.

In deze studie zal ik, op grond van de probleemstelling, mij voornamelijk toelagen op de beschermende factor op het niveau van het individu, de veerkracht of weerstand tegen risicofactoren voor antisociaal of crimineel gedrag. Dat wil niet zeggen dat beschermende factoren

op andere niveaus (gezin, school, leeftijdgenoten, maatschappelijke en culturele wijdere omgeving) niet van belang zijn. Uit het onderzoek naar de relatie tussen kwetsbaarheid, antisociaal en pro-sociaal gedrag zal moeten blijken in hoeverre beschermende factoren op andere niveaus de veerkracht verhogen, bevorderen en versterken, die van belang is bij het ontstaan van antisociaal en pro-sociaal gedrag bij de 10- of 11- jarige kinderen in de onderzoeksgroep.

In dit hoofdstuk zal ik laten zien dat er tussen psychologen en sociologen in de criminologie een afzonderlijke discussie is geweest, waarbij criminaliteit en normconform gedrag een rol hebben gespeeld, met nadruk op wat er in de kindertijd is gebeurd. Bij de integrale benadering die thans ingang heeft gevonden onder de pedagogen (Catalano en Hawkins 1996), ligt de nadruk bij de studie van criminaliteit en normconform gedrag niet meer op de vroege jeugdijaren, maar op de persoonlijke ontwikkeling van de kindertijd tot in de (jong) volwassenheid. Deze discussie heeft geleid tot wat wel een pedagogische revolutie mag heten.

2.2 Criminologische theorieën

De vroegste (micro-)criminologische theorieën gaan uit van een strikt rationeel mensbeeld. Criminaliteit werd opgevat in termen van vrije wil of keuze. Dit heeft individuele verantwoordelijkheid tot gevolg waardoor er mogelijkheid is tot repressie: *straf*. Deze opvatting is in de loop der tijd aanzienlijk aangepast sedert de opkomst van de sociale wetenschappen. Zo gaat de differentiële associatie-theorie (Sutherland 1973) ervan uit dat criminaliteit ontstaat als er een culturele overdracht is van criminele attitudes (een vorm van sociaal leren). Door zich aan te sluiten bij een groep met opvattingen die daarbuiten geen opgeld doen of zelfs afgewezen worden, plaatst men zichzelf buiten algemeen aanvaarde normen- en waardenstelsels. Groepsvorming is per definitie ook uitsluiting, in dit geval uitsluiting van de andere groep die zich wel aan maatschappelijke regels wil houden. Criminaliteit is het resultaat van een proces waarbij in de groepen waarmee men zich associeert meer *normoverschrijdende* dan *normaanvaardende* houdingen, opvattingen en gedragingen worden geleerd (Akers e.a. 1979; Burgess en Akers 1966).

Bij controletheorieën wordt de vraag omgekeerd: waarom gedragen mensen zich normconform? Waarom volgen ze de normen en de wetten? Durkheim (1951) heeft criminaliteit gelinkt aan 'orde'. Sociale orde is voor het voortbestaan van elke samenleving essentieel en is het gevolg van enige vorm van sociale solidariteit. Die komt tot stand vanwege de verbondenheid die er bestaat tussen de leden van een samenleving: het besef dat alles wat A doet, een impact heeft op B en vice versa. Dit creëert wederzijdse afhankelijkheid en een collectief bewustzijn: men deelt dezelfde waarden en normen. Crimineel gedrag wordt dan verklaard vanuit defecten in de mechanismen die het menselijk gedrag controleren. Zo ziet Reckless (1961) criminaliteit

als het gevolg van sociale druk om deviant gedrag te vertonen en het falen van de controlemechanismen om deze druk te weerstaan (containment). Iedereen heeft controlemechanismen: wanneer deze afbrokkelen, kan men tot crimineel gedrag overgaan. Deze controlemechanismen zijn deels *intern*, namelijk de eigen kracht om prikkels te weerstaan, en deels *extern*, namelijk de 'holding power', de kracht van de omgeving om het individu in haar greep te houden.

Hirschi's controletheorie (1969) analyseert dit aanleren en afbrokkelen in termen van het proces van socialisatie, de wijze waarop men een sociaal mens wordt. Criminaliteit is het gevolg van een zwakke of gebroken sociale band (social bond) tussen individu en groep. Deze band bestaat uit 4 componenten: gehechtheid, inzet, betrokkenheid en geloof (*attachment, commitment, involvement and belief*). Hoe meer men hierin investeert, hoe minder waarschijnlijk men overgaat tot crimineel gedrag. Hoe sterker elke component is, des te sterker wordt de gehele sociale binding die een drempel vormt tegen criminaliteit. De controletheorie wordt een statische theorie genoemd, omdat ze uitgaat van zelfcontrole gedurende het hele leven. In Hirschi's latere theorie (1990) met Gottfredson is criminaliteit het gevolg van een zwakke zelfcontrole of zelfbeheersing van het individu (het interne controlemechanisme). De argumentatie is dat gebrekkige zelfbeheersing voornamelijk wordt veroorzaakt door een niet-effectieve of onvolledige socialisatie van kinderen. Een bepaalde mate van zelfbeheersing moet worden aangeleerd in de vroege jeugdijaren, waarna het niveau stabiel is en tijdens het hele leven onveranderd blijft. Volgens deze klassieke criminologische theorieën is crimineel gedrag dus het resultaat van een leerproces, dat beïnvloed wordt door (externe) sociale druk en/of door defecten in de (interne) mechanismen die het normconform gedrag moeten controleren.

2.3 Pedagogische revolutie

Na de afzonderlijke discussies van verschillende psychologen en sociologen in de criminologie, komen de pedagogen Catalano en Hawkins (1996) met een integrale benadering. Daarbij richten zij zich op de analyse van het ontwikkelingsproces, met extra aandacht voor de originaliteit van de opvoeding om te benadrukken wat wij eigenlijk altijd al wisten: de opvoeding is van enorm belang. Voor de criminologie betekent dat een revolutie (Lilly, e.a. 2002). Pedagogen en ontwikkelingscriminologen leggen thans meer de nadruk op groei en ontwikkeling, die neerkomt op onomkeerbare veranderingen die in een vaste volgorde, cumulatief en in de richting van grotere complexiteit verlopen. Hoewel ontwikkeling vanaf de conceptie tot aan de dood een rol speelt, zijn ontwikkelingsprocessen nooit meer zo uitgesproken als in de kindertijd en de adolescentie. Kennis van de normale ontwikkeling en van factoren die de ontwikkeling beïnvloeden kan toegepast worden in opvoeding en in onderwijs, om kinderen met

probleemgedrag te identificeren om zodoende het ontstaan en het verloop van dat gedrag beter te begrijpen.

Centraal hierbij zijn de volgende vragen:

- Welke veranderingen vinden er plaats gedurende deze ontwikkeling?
- Welke factoren beïnvloeden deze veranderingen?
- Welke individuele verschillen zijn er in groei en ontwikkeling van het kind of de adolescent en welke factoren zijn hiervoor verantwoordelijk?

Deze vragen zijn op zich neutraal ten opzichte van de richting of het domein van de ontwikkeling: je kunt dezelfde vragen stellen bij de ontwikkeling tot modelburger als bij de ontwikkeling tot carrièrecrimineel en je kunt ze zowel stellen bij de intellectuele ontwikkeling als de sociale, seksuele of morele ontwikkeling. Pedagogen en ontwikkelingscriminologen kiezen daarbij voor een integrale benadering over uiteenlopende domeinen, en ook dat is een ommekeer in denken en doen ten opzichte van vroegere benaderingen (vgl. Lilly, e.a. 2002).

2.3.1 *Het levensloopmodel*

Het levensloopmodel beschouwt crimineel gedrag in de eerste plaats als de resultante van ongunstige processen die zich ophopen vanaf de geboorte tot in de volwassenheid. Deze zienswijze (het levensloopmodel) werd geïntroduceerd in de negentiger jaren van de vorige eeuw door Loeber en LeBlanc (1990), Catalano en Hawkins (1996) en Leblanc en Loeber (1998). Hierbij is er een duidelijk tweerichtingsverkeer waarneembaar: enerzijds krijgen ontwikkelingscriminologen oog voor de pedagogische context en anderzijds gaan pedagogen vragen stellen over ontwikkelingen met al dan niet criminele gevolgen. Jeugdcriminaliteit is daarbij het meest voor de hand liggende onderzoeksdomein, mede in de hand gewerkt door de algemeen-maatschappelijke wens om meer en betere resultaten te bereiken door preventie dan door repressie. Voorkomen is immers beter dan genezen.

Uit de vakliteratuur zou volgens Lilly e.a. (2002) de conclusie kunnen worden getrokken dat het misdadaadprobleem er voornamelijk een is van tieners en dat de wortels van criminaliteit voornamelijk liggen in wat er in die levensfase met jongeren gebeurt. Dit leidde ook tot het inzicht dat wat gebeurt gedurende de kindertijd verband houdt met crimineel gedrag gedurende de adolescentie. Robins (1978) en Sampson en Laub (1993) wezen erop dat het gedrag van ouders kan veranderen of een discontinuïteit kan vertonen. Zij zijn van mening dat, hoewel antisociaal gedrag onder volwassenen bijna altijd voortkwam uit antisociaal gedrag in de kinderjaren, de meeste kinderen die antisociaal gedrag vertoonden, als volwassenen dat gedrag toch niet meer vertoonden.

Kort gezegd houdt het model in dat alles wat een jeugdige

meemaakt in een bepaalde leefomgeving waarin hij/zij zich bevindt, doorwerkt in elk van de volgende (steeds groter wordende) leefomgevingen, c.q. in de volgende levensfase(n). Het kan ook in negatieve termen worden geformuleerd, en leidt dan tot de stelling dat hoe eerder in het leven er iets misgaat, hoe verontrustender dit zou kunnen zijn voor de verdere ontwikkeling van het kind (Catalano en Hawkins 1996; Bakker e.a. 1998). In dit kader richt de aandacht zich op risicofactoren en beschermende factoren waarmee kinderen in de opeenvolgende fasen van hun leven te maken kunnen krijgen.

2.3.2 *Het sociale-ontwikkelingsmodel*

In hun sociale-ontwikkelingsmodel gaan Catalano en Hawkins (1996) ervan uit dat kinderen gedragspatronen moeten leren, of die nu antisociaal of pro-sociaal zijn. Deze gedragspatronen leren zij van socialisatie-eenheden, zoals het gezin, de school en de (peer) groep, en van religieuze en andere sociale instellingen. De ontwikkeling vormt dus een product van menselijke gedragingen binnen een maatschappelijke omgeving. Naar het overwegende belang van deze sociale context verwijst de naam van deze benadering. Catalano en Hawkins (1996) geven een uitgebreide beschrijving en verantwoording van het sociale-ontwikkelingsmodel. Ter illustratie neem ik de schematische weergave van het model voor de 'elementary school'-fase over uit hun artikel (o.c., p. 173). Het is immers die ontwikkelingsfase waarin de kinderen uit mijn onderzoek zich bevonden.

Het model heeft de vorm van een relatieschema, waarin met pijlen en onderbroken lijnen de verbanden zijn aangegeven tussen enerzijds uitgangsggegevens (helemaal links in het schema), zoals gezinsmanagement, klasmanagement en schoolbeleid, en anderzijds gedragsaspecten (in de ovalen) zoals gelegenheden voor anti- of pro-sociaal gedrag of te verwachten beloningen bij bepaalde gedragskeuzes. Er zijn zeer veel verbindingen mogelijk, wat erop wijst dat de sociale ontwikkeling van een kind tot een al dan niet pro-sociale burger een ingewikkeld proces is dat afhankelijk is van een groot aantal factoren die elkaar ook onderling beïnvloeden.

De extremen van de mogelijke verbindingen zijn aangeduid als het pro-sociale pad en het antisociale pad, respectievelijk bovenin en onderin het schema. Bij het pro-sociale pad worden de uitgangsggegevens verbonden met kansen voor pro-sociaal gedrag, met interactie met en betrokkenheid bij pro-sociale gezinsleden, leden van de schoolbevolking en anderen, en met de daaraan verbonden verwachte beloningen. Dit alles leidt weer tot gehechtheid aan het pro-sociale milieu en tot een versterkt geloof of vertrouwen in de pro-sociale omgeving en de daarin vigerende waarden. Voor het antisociale pad geldt dezelfde redenering, maar steeds met antisociaal in plaats van pro-sociaal. Welk pad een kind bewandelt, is afhankelijk van de keuzes en percepties van het kind zelf, onder de beperkende invloeden van de uitgangsggegevens. Waarschijnlijk zal geen

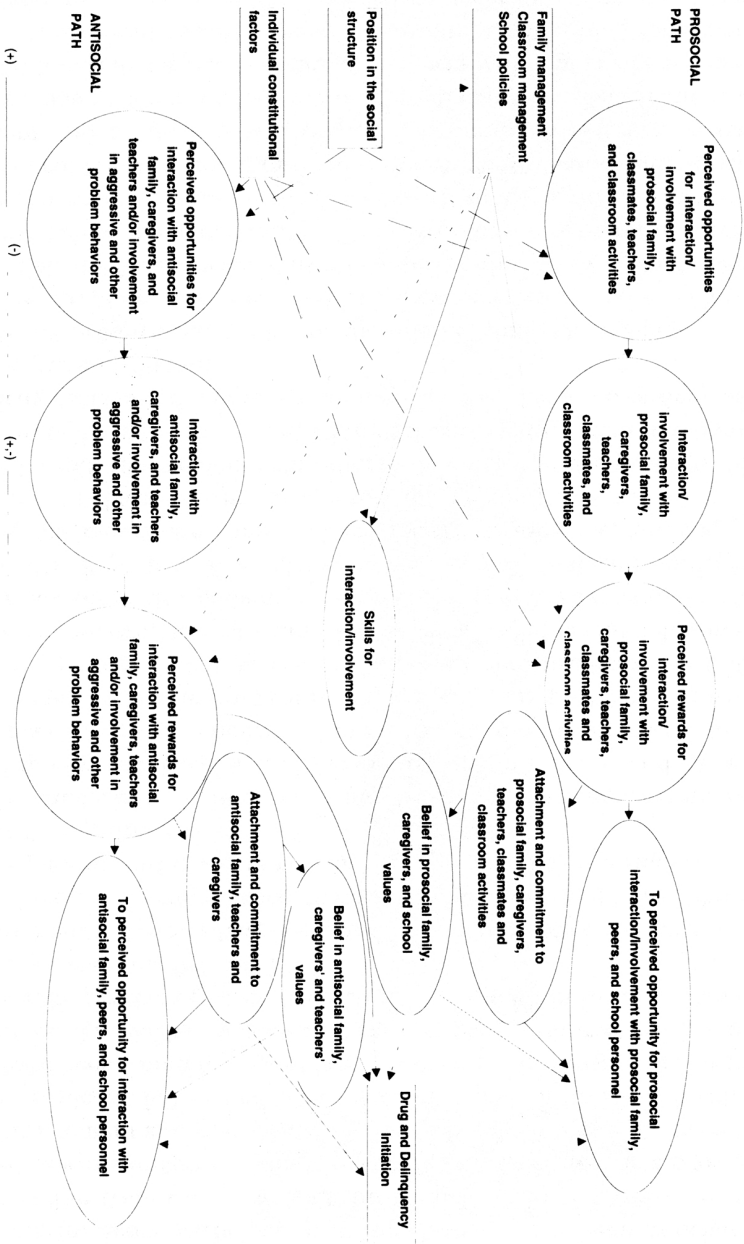

Figure 4.3. The social development model of antisocial behavior – elementary school period.

enkel kind uitsluitend pro-sociaal of uitsluitend antisociaal handelen en is er bij iedereen sprake van een mix, maar hoe meer een kind nadert tot een van de beide extreme paden, hoe groter de kans is dat de elkaar versterkende invloeden van pro- of antisociale elementen uit het model het bemoedigen

om in de richting van het andere pad af te buigen.

De uitgangsgegevens (huiselijke omstandigheden, plaats in de sociale rangorde en dergelijke) zijn uiteraard variabelen die sterk kunnen verschillen voor individuele kinderen, ook al zouden ze voor een relatief homogene onderzoeksgroep, zoals de kinderen van Half Flora, maar beperkt differentiëren. Die uitgangsgegevens kunnen bovendien veranderen in de loop der tijd. Een kind kan van een gunstig thuismilieu terechtkomen in een ongunstig thuismilieu of omgekeerd. De overgang van de ene klas of school naar de andere kan positieve of negatieve invloed uitoefenen. In het model vertegenwoordigen de uitgangsgegevens in zekere zin de mate van kwetsbaarheid van een gegeven kind in een gegeven situatie op een gegeven moment.

Het model is geen model in de strikte zin van een formule waarin gekwantificeerde factorsterktes of correlaties worden genoemd en waaruit statistisch toetsbare voorspellingen kunnen worden afgeleid. Het is wel een veelomvattend en inzichtelijk kader voor het denken over dit onderwerp en voor het ordenen van de discussie over theoretische verwachtingen en onderzoeksbevindingen.

Het model is gestoeld op een aantal uitgebreid getoetste oudere criminologische theorieën (zie ook Junger-Tas 1997), die op hun kernpunten sterke empirische ondersteuning hebben gevonden, namelijk:

- de theorie van de differentiële associatie over de parallelle, doch verschillende routes waarlangs antisociale en pro-sociale processen verlopen
- de sociale leertheorieën over de processen die het antisociale en pro-sociaal gedrag aanleren, versterken en handhaven
- de sociale-controle-theorie over houdingen, die aan de basis liggen van antisociaal en pro-sociaal gedrag.

Het model gaat ervan uit dat mensen zoeken naar bevrediging van behoeften en dat menselijk gedrag berust op de te verwachte bevrediging die dat gedrag oplevert. Dit uitgangspunt is afgeleid van de sociale leertheorieën. Aangeboren constitutionele hoedanigheden (*ability*), externe mogelijkheden (*opportunity*) en de vaardigheden die men ontwikkelt (*experience*) bepalen het vermogen om eigen belang te kunnen inzien en om te kunnen voorzien wat de gevolgen van handelingen kunnen zijn. Het model gaat ervan uit dat dit proces van getemperd eigenbelang werkzaam is in zowel pro-sociale als antisociale situaties. Het model neemt net als de differentiële-associatietheorie aan, dat er een consensus in de gemeenschap bestaat over waarden en normen, over goed en kwaad, zonder welke consensus de gemeenschap niet zou kunnen bestaan, maar dat de sterkte van dat normbesef individueel kan variëren, waardoor er toch conflicten hierover mogelijk zijn.

Volgens het model verloopt de sociale ontwikkeling van kinderen in vier fasen:

- 'pre-school'-fase

- 'elementary school'-fase
- 'middle school'-fase
- 'high school'-fase

Het model geeft aan dat er in de ontwikkeling van het kind, naast de overgangen tussen de vier genoemde socialisatiefasen, ook andere overgangen kunnen zijn, zoals verhuizing, verandering van school, scheiding van de ouders enzovoort. Ook deze overgangen kunnen nieuwe kansen en bedreigingen met zich meebrengen. Met andere woorden: bindingen in een voorafgaande situatie met personen die zich antisociaal of pro-sociaal gedragen, beïnvloeden de mate waarin het kind in de nieuwe situatie betrokken zal raken bij antisociale of pro-sociale activiteiten.

In de Surinaamse context is de 'pre-school'-fase het gezin, eventueel aangevuld met crèche of peuterdagverblijf. Tot de 'elementary school'-fase behoren de kleuterschool en de lagere school³. De 'middle school'-fase omvat het voj (voortgezet onderwijs op juniorenniveau) en de 'high school'-fase omvat het vos (voortgezet onderwijs op seniorenniveau); voj en vos omvatten hierbij zowel de algemeen vormende als de beroepsgerichte opleidingen. Deze vier fasen sluiten in de tijd op elkaar aan en er gaan antisociale en pro- sociale invloeden van de ene fase over op de volgende fase. De overgangen tussen de fasen ziet het model als belangrijke momenten waar zich gelegenheden voordoen om negatieve ontwikkelingen in positieve richting om te buigen (en omgekeerd).

Voor Suriname kunnen de vier fasen worden ingevuld naar de volgende leeftijdscategorieën:

fasen van sociale ontwikkeling	primaire socialisatie-omgeving	secundaire socialisatie-omgeving	leeftijd
pre-school	gezin	crèche	0 – 3
elementary school	gezin	kleuterschool	4 - 5
	gezin	lagere school	6 - 12
middle school	leeftijdgenoten	voj	13 – ca. 15 en ouder ⁴
high school	leeftijdgenoten	vos	ca. 18 en ouder

Gedurende de 'pre-school'-fase (leeftijdscategorie 0 tot en met 3 jaar) wordt de positie in de sociale structuur aangegeven door de sociaal-economische status en de etnische afkomst van het gezin waar het kind deel van uitmaakt.

In de 'elementary school'-fase (leeftijdscategorie 4 tot en met 5 jaar en 6 tot en met 12 jaar) vormen de school (leerkrachten en klasgenoten) samen met het gezin, familieleden en andere volwassen verzorgers het belangrijkste socialiserende milieu.

³ In Suriname fungeren kleuterschool en lagere school thans nog als afzonderlijke onderwijsniveaus, zodat de term basisschool in deze studie bewust niet wordt gehanteerd.

⁴ Omdat veel kinderen in Suriname meerdere jaren onderwijsachterstand oplopen in hun schoolloopbaan, wijkt de werkelijke leeftijd bij de fasenovergangen vaak af van de (ideale) leeftijd.

In de 'middle school'-fase (leeftijdscategorie 13 tot en met ca. 17 jaar) is de groep der leeftijdgenoten de belangrijkste socialiserende omgeving. Ook al richt men zich primair op preventieve interventies op school en in het gezin om de kans te vergroten dat het kind zich pro-sociaal gedraagt en zich betrokken voelt bij pro-sociale activiteiten, toch zullen kinderen 'de peergroep' opzoeken voor het verkrijgen van status en sociale beloningen, eventueel in de antisociale sfeer.

De 'high school'-fase (leeftijdscategorie 16 jaar en ouder) is belangrijk voor zowel pro-sociaal als antisociaal gedrag door de toenemende invloed van leeftijdgenoten. Hun normen en waarden hebben grote invloed op gedrag dat persisteert gedurende de gehele periode van jongvolwassenheid.

Bij de overgang van de 'elementary school'-fase naar de 'middle school'-fase komt het kind terecht in een socialisatie-eenheid die getypeerd wordt door een verhoogde kans op drugsgebruik, antisociaal gedrag en delinquentie.

Bij de overgang van de 'middle school'-fase naar de 'high school'-fase kan er een verandering van peergroep optreden. Daardoor kunnen delinquent gedrag en drugsgebruik bij sommige jongeren afnemen, terwijl ze bij anderen juist kunnen toenemen.

Mijn keuze voor het sociale-ontwikkelingsmodel van Catalano en Hawkins (1996) als basis voor dit onderzoek, zoals al in de inleiding is aangegeven, houdt verband met hun benadering van socialisatie en sociale ontwikkeling van kinderen. Hun model biedt plaats aan uiteenlopende criminogene en preventieve determinanten van gedrag, waardoor het aanknopingspunten geeft voor de aanpak van preventieve en curatieve interventies in het gezin, de school, de vriendengroep en de buurt waar de kinderen wonen en opgroeien. Vooral dit laatste heeft mij doen besluiten me te richten op kinderen in één buurt, namelijk Half Flora.

2.3.3 Een psychosociale benadering

Naar de zienswijze van Meeus (1994) kan probleemgedrag bij kinderen het best worden opgevat als de resultante van een complexe wisselwerking tussen enerzijds probleemgedragbevorderende persoonskenmerken van het kind en probleemgedragopwekkende en probleemgedrag-in-standhoudende socialisatieomstandigheden in de omgeving. Daarbij bestaat de sociale omgeving uit drie relatief autonome socialisatie-eenheden, namelijk het gezin of de gezinsvervangende situatie, de school, de vriendengroep en/of leeftijdgenoten. Meeus maakt op grond van het bovenstaande een indeling van drie gebieden van risicofactoren die een rol spelen in de deviantie socialisatie van kinderen. Het eerste gebied betreft de biologische en structureel-maatschappelijke factoren of voorwaarden, het tweede gebied betreft de ontwikkelingsvoorwaarden in het gezin, de school en de vriendengroep en het derde gebied heeft betrekking op de persoon van de jeugdige.

Biologische en structureel–maatschappelijke voorwaarden

Het eerste gebied betreft biologische en structureel-maatschappelijke voorwaarden die een verhoogd risico voor de ontwikkeling van probleemgedrag inhouden. In deze component treffen we zaken aan als biologische tekorten, het behoren tot de mannelijke sekse, intellectuele handicaps en maatschappelijke kwetsbaarheid, zoals een sociaal-economische en culturele achterstandspositie van het gezin of een lager opleidingsniveau. Kenmerkend voor deze structurele risicofactoren is dat zij wel grote invloed hebben op de ontwikkeling van probleemgedrag, maar tegelijkertijd niet of slechts moeilijk zijn te veranderen. Ze leggen als het ware de biologische en de cultureel–maatschappelijke speelruimte vast waarbinnen de socialisatie plaatsvindt (Meeus 1994).

Volgens Verhulst (2005) is de sociaal-economische status (SES) de onderverdeling van mensen in groepen, gebaseerd op inkomen, opleiding en beroepsniveau. Zij is de mening toegedaan dat de SES van een gezin is geassocieerd met een aantal voor de ontwikkeling van kinderen belangrijke factoren zoals opvoedingsstijl, woonomstandigheden, inkomen en de mogelijkheid om vaardigheden te leren. Zo wordt door het sociale-ontwikkelingsmodel gewezen op de correlatie tussen een lage economische status en de betrokkenheid bij antisociaal gedrag. Iemands positie in de sociale structuur wordt ook geacht de externe remmingen te doen stijgen of dalen, afhankelijk van het opvoedingspatroon, waarbij tevens wordt aangetekend, dat meisjes over het algemeen onder strenger toezicht staan dan jongens vanwege de hogere prevalentie van zichtbare misdaad in buurten met lagere inkomens. Lagere-SES-gezinnen bezigen een andere opvoedingsstijl dan hoge-SES-gezinnen. In lagere-SES-gezinnen ligt meer nadruk op gehoorzaamheid, terwijl in hogere-SES-gezinnen meer nadruk ligt op onderhandelen en overleg. Een lage SES is vaak geassocieerd met een aantal factoren die de ontwikkeling van kinderen negatief kunnen beïnvloeden. Kinderen uit lage -SES- gezinnen hebben meer gedragsproblemen en emotionele problemen en hebben minder sociale competenties dan kinderen uit hoge-SES-gezinnen.

Een apart aandachtspunt in dit verband is het verschijnsel van de matrifocale gezinsstructuur: veel (Caraïbische, creoolse) gezinnen zijn in vergelijking met de klassieke *nuclear family* onvolledig omdat ze een alleenstaand vrouwelijk gezinshoofd hebben (Van Niekerk 2000, Venema 1992, Tjon A Ten 1987). Dit houdt onder meer verband met de arbeids-onzekerheid van laag opgeleide vaders, die elkaar opvolgen als tijdelijke (passagierende) kostwinners en als verwekkers die in het gezin wonen zo lang zij voldoende in de verzorging bijdragen. Op de achtergrond spelen nog aspecten mee als de onzekere gezinsduurzaamheid uit de tijden der slavernij en de noodzaak om langere tijd in binnen- of buitenland te verblijven om inkomen te verwerven. Voorbeelden zijn de balatableeders (rubbertappers) en goudzoekers in het binnenland en de werkers in de olie-

industrie op Curaçao van vroeger. Als de moeder (tante, oma, oudere zus) bij gebrek aan een mannelijke kostwinner ook nog zelf het gezins-inkomen moet verwerven, is er nog minder toezicht op de kinderen en nog minder tijd voor een inhoudelijk en pedagogisch rijkere opvoeding. Een betrekkelijk arme creoolse volkswijk als Half Flora kent traditioneel een flink aantal van deze matrifocale samenlevingsverbanden en het is dienstig daarmee rekening te houden bij het beschrijven en beoordelen van aspecten van opvoeding en jeugdgedrag.

Kinderen kunnen gedurende hun ontwikkeling een begrensde periode van armoede doormaken, bijvoorbeeld door echtscheiding of door tijdelijke werkloosheid van ouders, maar ook kunnen zij langdurig of permanent aan de gevolgen van armoede blootstaan. Voor kinderen die in arme gezinnen moeten opgroeien zijn de problemen veel breder dan alleen de problemen die met het geringe inkomen te maken hebben. Armoede is geassocieerd met een laag opleidingsniveau van ouders, met grotere prenatale biologische risico's, met het voorkomen van de bovengenoemde eenoudergezinnen, met slechte buurtomstandigheden met veel criminaliteit, met slechte kwaliteit van scholen, met slechte kwaliteit van woningen en met grote gezinnen. Armoede is bovendien geassocieerd met een slechte gezondheid en met het minder goed sociaal en cognitief functioneren van kinderen en jeugdigen (Duncan en Brook-Gunn 1997). Een hieraan gerelateerde negatieve omgevingsinvloed is die van blootstelling aan gewelddadigheden zoals die voorkomen in buurten met veel criminaliteit. Deze problemen worden waarschijnlijk niet alleen door omgevingsfactoren bepaald. Eigenschappen van volwassenen die het risico van armoede vergroten zoals een laag IQ, emotionele problemen en handicaps kunnen ook genetisch met hun kinderen gedeeld worden, waardoor de kans op problemen bij deze kinderen toeneemt. Bij zoveel kwetsbaarheid heeft een kind heel wat eigen veerkracht nodig om aan herhaling van de cyclus van armoede-lage opleiding-lage SES-slecht milieu te ontkomen.

Ontwikkelingsvoorwaarden

Het tweede gebied heeft betrekking op de ontwikkelingsvoorwaarden in het gezin, de school en in de vriendenkring.

- Het gezin

Meeus (1994) onderscheidt vijf risicofactoren in het gezin (zie ook Junger-Tas 1996). Allereerst houden ernstige conflicten tussen gezinsleden, of tussen ouders en kinderen, een sterk verhoogd risico in van gedrags-problemen bij de jeugdige, met name wanneer gezinsconflicten niet of moeilijk oplosbaar zijn. Deze gezinsstress kan diverse vormen aannemen, lopend van ruzies in het gezin, scheiding van gezinsleden, vijandigheid en negatieve gevoelens, afwijzing van kinderen, frequent schelden, schreeuwen en slaan tot aan

mishandeling.

Een gebrek aan gezinscommunicatie is de tweede risicofactor in het gezin die sterk samenhangt met de ontwikkeling van jeugdig probleemgedrag. Deze risicofactor komt op twee manieren tot uitdrukking. Allereerst kan de verbale communicatie ernstig verstoord zijn. In dit geval tonen gezinsleden weinig belangstelling voor elkaar, ze zijn weinig betrokken bij de dagelijkse gang van zaken in het gezin en onderlinge gesprekken worden tot een minimum beperkt. Toegespitst op de opvoeder-kindrelatie neemt het probleem vaak de vorm aan van een wederzijdse klaagzang, zoals niet met elkaar overweg kunnen, niet begrijpen wat er in de ander omgaat of overmatige introversie (sociaal teruggetrokken gedrag) bij het kind.

Daarnaast blijkt gebrek aan communicatie ook uit het feit dat de gezinsleden niets samen ondernemen. Ook kan het een kwestie zijn van verwaarlozing, mishandeling en/of incest (Meeus 1994). In dit geval is het affectieve aspect van de gezinscommunicatie ernstig verstoord, en spreekt Meeus ook wel van een onveilig opvoedingsklimaat.

Als derde factor draagt het geen toezicht houden op het doen en laten van het kind bij tot de ontwikkeling van psychosociale gedragsproblematiek. Deze risicofactor blijkt onder andere uit de afwezigheid van regels en afspraken, uit het op straat rond laten zwerven en uit het niet op de hoogte zijn met het doen en laten van het kind.

In de vierde plaats blijkt een onevenwichtige ondersteuning van de (gedrags)-ontwikkeling het risico van probleemgedrag te versterken. Dat gebeurt wanneer in het opvoedingsmilieu geen duidelijke structuur aanwezig is waarop het kind zijn verwachtingen en handelingen kan baseren. De opvoedingmaatregelen vormen geen samenhangend geheel, en zijn sterk wisselend van karakter.

Tot slot noemt Meeus (1994) nog de deviantie bij de ouders zelf, zoals normen, waarden en gedragsvoorbeelden die sterk afwijken van die van de heersende sociale orde, bijvoorbeeld delinquentie van ouders of bovenmatig alcohol- en/of drugsgebruik. In dit geval staat het thuismilieu als het ware model voor een deviante levensstijl.

In de hoofdstukken over de buurt Flora en over de creoolse bevolkingsgroep zal meermalen benadrukt worden hoezeer bovenstaande problemen kenmerkend zijn voor de huiselijke pedagogische omstandigheden van veel kinderen. We mogen verwachten dat deze vormen van kwetsbaarheid een grote rol spelen in het leven van deze bevolkingsgroep en hun kans op maatschappelijk succes, te verkrijgen langs de weg van sociaal gedrag, aanzienlijk zal verkleinen.

Opvoedingsstijl en ontwikkeling

Wanneer we de onderlinge samenhang tussen de verschillende opvoedingsfactoren bezien, aldus Meeus (1994), kunnen vier opvoedings patronen

worden onderscheiden: een autoritaire, een permissieve, een afwezige en een autoritatieve opvoedingsstijl (Maccoby en Martin 1983; Scholte en Sontag 1992). Maccoby en Martin (1983) maken gebruik van deze onderstaande classificatie van opvoedingsstijlen, die gebaseerd is op een groot aantal onderzoeken. De vier stijlen zijn opgebouwd uit twee dimensies: de mate van responsiviteit en de mate van het stellen van eisen en uitvoeren van controle. Het zijn niet uitsluitend de ouders die het gezinsklimaat bepalen. Kinderen oefenen invloed uit op het gedrag van ouders en zijn dus medebepalend in het gezinsklimaat.

Classificatie van opvoedingspatronen

	Accepterend, responsief en kindgericht	Afwijzend, niet-responsief en oudergericht
Eisend, controlerend	Structurerend - reciproke, veel tweerichtingsverkeer in de communicatie	Autoritair, gericht op machtsuitoefening
Niet-eisend, weinig controle	Toegeeflijk (permissief)	Verwaarlozend - negerend, onverschillig, niet betrokken

Het autoritaire of machtsbevestigende opvoedingspatroon

Dit patroon wordt gekenmerkt door de eis van de ouders dat hun kinderen zich aan vaste regels houden en dat zij dienen te gehoorzamen en respect te hebben voor autoriteit, waarbij wederzijdse communicatie tussen ouders en kind niet gestimuleerd of zelfs afgekeurd wordt. Er is dus sprake van een eenrichtingsverkeer van ouder naar kind. In dit soort gezinnen worden de regels eenzijdig opgelegd. Overtredingen van regels worden streng gestraft, vaak lichamelijk. Kinderen in dit soort gezinnen zijn weinig spontaan en zullen afgeremd worden in het naar voren brengen van hun eigen wensen. Deze kinderen blijken in contact met leeftijdgenoten weinig vaardig te zijn. Zij neigen ertoe zich terug te trekken en tonen weinig initiatief. In hun morele ontwikkeling blijven deze kinderen langer afhankelijk van externe normen en vormen zij langzamer hun eigen interne normen en waarden (Verhulst 2005). In termen van de morele ontwikkelingsstadia van Kohlberg (1969) zullen relatief weinig van deze kinderen het postconventionele stadium bereiken. De motivatie om intellectuele prestaties te leveren is laag; kinderen in dit soort gezinnen vertonen vaak een gering zelfgevoel en zij kunnen niet goed het gevoel ontwikkelen dat zij zelf voor een groot deel hun leven kunnen bepalen en voor hun eigen handelen verantwoordelijk zijn (Verhulst 2005).

Het zal niet verbazen dat een sfeer waarin ouders hard en inconsequent optreden en weinig belangstelling voor hun kinderen hebben, niet het klimaat is waarin kinderen goed zullen gedijen. Deze kinderen lopen het risico zich in delinquente richting te ontwikkelen. Een autoritaire opvoeding kan resulteren in kinderen die zich thuis sterk pro-sociaal gedragen, maar tegelijkertijd buitenshuis antisociaal gedrag vertonen zoals vandalisme en diefstal (Patterson 1982). Bovendien hebben kinderen

met zulke opvoeding de neiging zich te onderwerpen en zijn ze bijgevolg gevoelig voor de invloed van dominante figuren.

Tjon A Ten (1987) heeft uiteengezet hoe dominant het autoritaire opvoedingspatroon is bij de creoolse volksklasse. Flora is daarvan een goed voorbeeld.

Het toegeeflijke (permissieve) of anti- autoritaire opvoedingspatroon

Dit patroon wordt gekenmerkt door een grote tolerantie van de ouders voor ongeremd gedrag van het kind, het in geringe mate opleggen van straf en het spaarzaam stellen van grenzen. De ouders sporen het kind nauwelijks aan zich groter of meer volgroeid te gedragen. Zij verwachten bijvoorbeeld slechts in geringe mate dat het kind manieren aanleert of zelf taakjes leert verrichten. Er zijn weinig duidelijke regels en kinderen kunnen zoveel mogelijk hun eigen gedrag bepalen en hun eigen beslissingen nemen. Hier is het wel van belang of ouders naast hun permissieve houding een warme en geïnteresseerde relatie met hun kind hebben of juist koel en weinig geïnvolveerd zijn. Met name dit laatste patroon wordt nogal eens bij ouders gezien in combinatie met een sterk permissieve houding. De effecten van een sterk permissieve houding op de ontwikkeling van het kind zijn negatief. Kinderen die in een sterk permissief klimaat opgroeiden zijn later impulsief en agressief en het ontbreekt hun aan zelfstandig gedrag en sociale vaardigheden. Zij vertonen weinig doorzettingsvermogen en zijn snel gefrustreerd. Bij een dergelijke opvoeding ontbreekt het de kinderen vaak aan zelfbeheersing.

Een koele opvoeding leidt tot weinig zelfvertrouwen, angstgevoelens, weinig inlevingsvermogen in anderen en belemmert het overnemen van normen en gebruiken van de ouders, van wie het kind zich weinig aantrekt. Dit resulteert vaak in oppervlakkigheid, opportunistie en gemakzucht. Een patroon dat voor kinderen erg verwarrend is, wordt wel gekenmerkt door ouders die lange tijd alles goed vinden totdat een zekere grens wordt bereikt en zij overgaan tot streng en impulsief straffen (Verhulst 2005).

Het afwezige of verwaarlozende opvoedingspatroon

Het verwaarlozende patroon wordt gekenmerkt door een ontbreken aan interesse voor het kind en het wegvallen van essentiële ouderlijke functies zoals het bieden van steun, het stellen van grenzen en doelen en het geven van raad en advies. Interacties tussen ouders en kinderen in dit soort gezinnen eindigen meestal snel, omdat ze voor de ouders ongemak veroorzaken. Er wordt dan vaak gemakshalve toegegeven aan de onmiddellijke wensen van het kind en geen rekening gehouden met het belang van de planning, bijvoorbeeld door het vaststellen van regels of het bieden van hulp. Vaak gaat het verwaarlozende opvoedingspatroon samen met ofwel een autoritaire, ofwel een sterk permissieve houding. De negatieve gevolgen

van deze opvoedingspatronen kwamen al eerder aan bod (Verhulst 2005).

Het structurerend-reciproke, autoritatieve, gezagvolle of democratische opvoedingspatroon

Dit opvoedingspatroon wordt gekenmerkt door de verwachting dat kinderen gehoor geven aan de ouderlijke eisen. De ouders accepteren dat zij de verantwoording dragen om aan redelijke en leeftijdsafhankelijke behoeften en gezichtspatronen van het kind te beantwoorden. Baumrind (1971) noemde dit opvoedingspatroon 'authoritative'. Deze ouders houden rekening met de wens van kinderen om zich te conformeren aan de wensen van de autoriteitsfiguren die de ouders nu eenmaal zijn. Verder houden deze ouders rekening met de leeftijds-adequate wensen van het kind. Deze ouders zijn warm en steunend, maar oefenen ook een duidelijke controle uit op het gedrag van hun kinderen, en verwachten dat zij zich 'groot' gedragen. Een warme opvoeding legt de basis voor een gunstige persoonlijkheidsontwikkeling (Angenent 1990). Als kinderen niet het gewenste gedrag laten zien, volgen niet alleen sancties maar speelt uitleg en eventueel het voorhouden van alternatieven een belangrijke rol. De mate van controle die ouders op het gedrag van hun kind uitoefenen zal afnemen naarmate het kind ouder wordt. Kinderen die in een dergelijk opvoedingspatroon opgroeien, zijn vaak competente, zelfstandige en sociale kinderen met een goed gevoel van eigenwaarde en voldoende controle over hun eigen agressief gedrag (Verhulst 2005).

In de creoolse volkswijk Half Flora lijkt, op grond van de buurtkenmerken als betrekkelijke armoede en lage opleidingsniveaus, de autoritaire of machtsuitoefende opvoedingsstijl dominant te zijn (zie ook Jap-A-Joe en Leseman 1994).

- De school

Met betrekking tot de school blijkt volgens Meeus (1994) een gebrek aan schoolmotivatie samen te hangen met het ontstaan van probleemgedrag. Problemen met de schoolmotivatie blijken vooral uit reacties van leerlingen, zoals 'schoolvakken niet leuk vinden', 'het niet naar de zin hebben op school', 'geen huiswerk maken', 'onvoldoende tijd aan huiswerk besteden', alsmede 'de school niet nuttig vinden voor later' (Nijboer en Dijksterhuis 1981; Scholte 1988). Deze motivatieproblemen gaan vaak gepaard met regelmatig verzuimen (spijbelen) en slechte leerprestaties. Verder verstoren kinderen met agressieve (gedrags)problematiek vaak de orde op school door hun antisociaal gedrag, zoals te laat komen, pesten en onhandelbaar zijn. Dit antisociale gedrag heeft uiteraard gevolgen voor het functioneren op school, en gaat doorgaans samen met een problematische relatie tussen leerling en leerkracht. De problemen van de leerling kunnen echter ook samenhangen met de onderwijscultuur van de school of met de

onderwijsstijl van de leerkracht. Zo vergroten onattractief onderwijsaanbod, het ontbreken van toezicht op het doen en laten van leerlingen en een autoritair of onevenwichtig systeem van belonen en straffen de kans op probleemgedrag bij leerlingen. Rutter e.a. (1979) volgden de schoolprestaties en het functioneren met betrekking tot gedrag, emoties en sociale relaties van leerlingen op twaalf basisscholen in Londen. Kinderen die op scholen zaten met een nadruk op schoolse prestaties, scholen die georganiseerd waren, waar een goede discipline heerste en een goede teamgeest was, hadden later betere prestaties en minder gedragsproblemen en emotionele en sociale problemen dan kinderen die op kwalitatief minder goede scholen zaten. Behalve de kwaliteit van de school spelen contacten met goed functionerende leeftijdgenoten die een goede schoolmotivatie hebben een rol, evenals een goed georganiseerde en ondersteunende thuissituatie.

- De vriendengroep en/of leeftijdgenoten

Hoewel kleuters al kunnen zeggen dat zij vriendjes of vriendinnetjes hebben, ontstaan echte vriendschappen, waarin loyaliteit en wederzijdse steun een rol spelen, pas op de schoolleeftijd. Vriendschappen spelen een belangrijke rol en kunnen compenseren voor minder gunstige gezinsomstandigheden.

Kinderen in de schoolleeftijd beginnen met de vorming van groepen vrienden of vriendinnen. Jongens vormen meestal grotere groepen en houden zich bezig met gezamenlijke activiteiten die een competitief karakter hebben, hoewel loyaliteit daarbij een grote rol speelt. Meisjes vormen kleinere groepen en hun vriendschappen worden gekenmerkt door verbale en emotionele intimiteit. Op de schoolleeftijd zijn meisjes- en jongensgroepen strikt gescheiden en wordt vermenging niet getolereerd (Verhulst 2005).

Acceptatie door leeftijdgenoten speelt een belangrijke rol in de ontwikkeling. Onderzoekers die sociometrische methoden toepassen, trachten de status van kinderen binnen de groep leeftijdgenoten vast te stellen. Zij vragen bijvoorbeeld aan ieder kind in een klas de namen van kinderen die het kind aardig vindt en de namen van kinderen die het juist niet aardig vindt. Op basis van deze gegevens kunnen kinderen gecategoriseerd worden als populair, afgewezen of genegeerd. Populaire kinderen zijn actieve participanten in groepjes van vrienden en vriendinnen (Verhulst 2005). Kinderen die afgewezen worden vertonen meestal agressief gedrag en pestgedrag en zouden later meer delinquent gedrag vertonen. Zulke afwijzing gebeurt vaak omwille van agressie en een gebrek aan sociale vaardigheden (Snyders, Dishion en Patterson 1986). De combinatie van afgewezen worden en agressie is vaak geassocieerd met problemen op meerdere terreinen. Kinderen die door andere kinderen noch als aardig noch als onaardig worden genoemd, behoren tot de categorie genegeerde kinderen. Deze kinderen zijn nogal eens het slachtoffer van pesten. De mate van acceptatie van kinderen door hun leeftijdgenoten is geassocieerd met

hoe zij later als adolescent en zelfs als volwassene functioneren.

De groep van vrienden en/of leeftijdgenoten die het kind in zijn vrije tijd ontmoet kunnen, naar de mening van Meeus (1994), eveneens een risico inhouden voor de sociale (gedrags) ontwikkeling. Allereerst blijkt antisociaal gedrag bij vrienden een zeer belangrijke risicofactor te zijn. Jeugdige wetsovertreders, vandalen, vechtersbaasjes, weglopers en zwervers hebben doorgaans vrienden of kennissen die deze zaken eveneens ondernemen. Verder houden gedrags-problematische jeugdigen en hun vrienden er nog al eens een riskante vrijetijdsbesteding op na, zoals het zonder duidelijk doel rondhangen op straat of in de buurt, met (veel) vage vrienden en kennissen, onder gebruik van alcohol en (soft) drugs. Voorts stelt Meeus (1994) dat er aanwijzingen bestaan dat veel probleemjeugdigen conflictrijke relaties onderhouden met hun leeftijdgenoten. Antisociale jeugdigen laten zich doorgaans weinig gelegen liggen aan de mening van anderen en worden vaak door pro-sociale leeftijdgenoten afgewezen vanwege hun antisociale gedrag zoals anderen lastig vallen, pesten, treiteren of bedreigen. De kans bestaat hierdoor dat gedragsproblematische jeugdigen 'bij gebrek aan beter' met elkaar op gaan trekken.

De persoon van de jeugdige zelf

Het derde gebied betreft de persoon van de jeugdige. In de jeugdige zelf kunnen naar de zienswijze van Meeus (1994) een aantal disposities tot ontwikkeling komen, die de vatbaarheid voor probleem-gedrag versterken. Deze disposities blijken grotendeels herleid te kunnen worden tot tekorten in cognitief-emotionele vaardigheden (Catalano en Hawkins 1996), namelijk een geringe ego-veerkracht en een problematische ego-controle. Hierbij verwijst ego-veerkracht naar het vermogen flexibel maar ook aanhoudend te reageren in probleemsituaties. Kinderen met een te geringe ego-veerkracht zijn geneigd op stereotiepe en weinig creatieve wijze te reageren op nieuwe omgevingseisen, en snel op te geven wanneer het tegenzit. Ego-controle is de eigenschap om impulsen en gevoelens op het juiste moment te onderdrukken dan wel aan bod te laten komen, afhankelijk van de persoon-omgevingssituatie. Kinderen met een te sterke ego-controle zijn rigide en geremd, hebben angst voor nieuwe situaties en sluiten zich af voor ongewenste informatie. Kinderen met een zwakke ego-controle daarentegen leven zich doorgaans direct uit, gedragen zich impulsief, willen direct hun behoefte bevredigd zien en kunnen zich niet op meer dan één taak tegelijk concentreren. Het tekort aan cognitief-emotionele vaardigheden blijkt daarnaast veelal uit een lage zelfwaardering (zwak zelfbeeld) en uit het onvermogen om de toekomst zelf duidelijk vorm te geven. Een problematische gezinssituatie kan aanleiding geven tot weglopen of tot het vertonen van wetsovertredend gedrag en het kan leiden tot de ontwikkeling van afwijkende normen en waarden.

Omgekeerd veronderstelt het (psycho)sociaal ontwikkelingsmodel

van probleemgedrag dat een goed functionerende gezinssituatie en een positief verlopende schoolcarrière een remmende werking hebben op de ontwikkeling van probleemgedrag en de daarbij behorende afwijkende normen en waarden. Ook heeft een goed verlopende sociale integratie in het gezin en op school een beschermende werking ten aanzien van de deelname in een delinquente vriendengroep (Meeus 1994; Catalano en Hawkins 1996).

2.3.4 Veerkracht

2.3.4.1 Definiëring

In de literatuur wordt veerkracht beschouwd als één van de belangrijkste beschermende factoren in het kind (een individuele factor) tegen het ontstaan van antisociaal c.q. delinquent gedrag.

Baldwin e.a. (1989) definiëren veerkracht als de capaciteit van het individu om uitdagingen aan te gaan en deze te gebruiken voor psychologische groei en om obstakels te overwinnen. Zij menen dat de vaardigheid om het hoofd te bieden aan problemen een van de belangrijkste beschermende factoren op het niveau van het individu is. Deze vaardigheid stelt individuen ertoe in staat op een constructieve manier om te gaan met problemen van het leven. Ook is het individu in staat tot deelname aan activiteiten, die hem de mogelijkheid bieden positieve erkenning te genieten.

Meeus (1994) spreekt over *egoveerkracht* en hij definieert dit begrip als de vaardigheid die nodig is om de problemen, die de jeugdige in de loop van zijn ingroei in de samenleving tegenkomt, zelfstandig het hoofd te bieden.

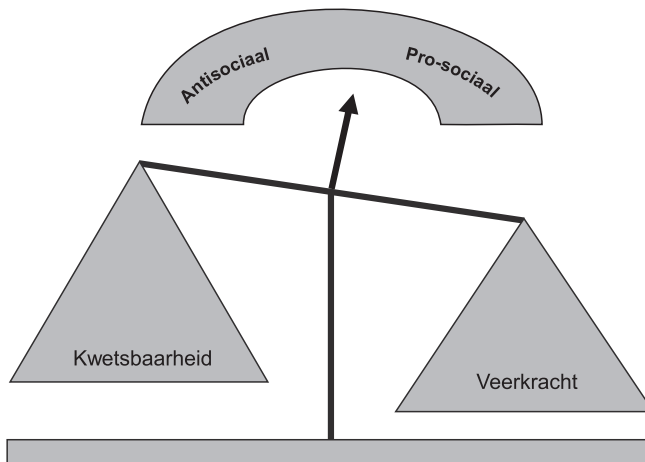
In mijn visie is 'veerkracht' het individuele vermogen tot succesvolle aanpassing onder bedreigende omstandigheden, dus in een kwetsbare positie (in het gezin of daarbuiten). De veerkracht stelt het kind in staat die bedreigende omstandigheden te overwinnen en zich pro-sociaal te gedragen.

Een factor op het niveau van het gezin, die mogelijk ook de veerkracht verhoogt en dus als beschermende factor functioneert, is de kwaliteit van de gezinsstructuur; de aanwezigheid van een warme, koesterende, ondersteunende relatie met tenminste één van de ouders (Bradley e.a. 1994; Meeus 1994; Ferguson en Lynskey 1996; Catalano en Hawkins 1996; Masten e.a. 1998). De kwaliteit van de verbondenheid met de ouders is volgens Armsden en Greenberg (1987) sterk gerelateerd aan het welzijn en de depressie van de jongere. Hawkins e.a. (1992), MadaRaja, McGee en Stanton (1992) en Kadzi (1997) wijzen op een positieve binding met de ouders als bescherming tegen antisociaal en delinquent gedrag, aangezien ouders ondersteuning geven aan conventioneel gedrag en sancties treffen tegen gedragsproblemen.

Naast de ouderlijke binding is ook het ouderlijke toezicht (kwantitatief en kwalitatief) een beschermende factor. De kans dat de

jongere zich zal onthouden van probleemgedrag is volgens Jessor e.a. (1995) en Patterson e.a. (1992) bij voldoende toezicht ruimschoots aanwezig. Ouderlijk toezicht verkleint volgens Stacy e.a. (1992) de reeks van negatieve sociale invloeden.

Daar het in de literatuur over veerkracht stevast gaat over risicofactoren en beschermende factoren in relatie tot psychopathologie, wordt dit begrip gerelateerd aan het draaglast/draagkrachtprincipe. De risicofactoren kunnen worden samengevat als 'draaglast'. Beschermende factoren kunnen de draaglast reduceren of onder controle houden (Catalano en Hawkins 1996). Ook hier gaat het om aangeboren of verworven, biologisch verankerde krachten, historische of actuele inter- of intrapsychische hulpbronnen, en effectieve coping. De beschermende factoren worden 'draagkracht' genoemd. Dit laat zich afbeelden als een balans:

Veerkracht is dan het dynamische vermogen om te signaleren dat (en hoe) de balans tussen kwetsbaarheid (bedreiging) en pro-sociaal gedrag verstoord raakt en om die balans te herstellen door extra bescherming te activeren en/of de bedreiging te reduceren. Die veerkracht is een eigenschap die zich niet rechtstreeks laat meten, maar die moet worden afgeleid uit positief (of pro-sociaal) gedrag onder negatieve omstandigheden. In bovenstaande figuur is veerkracht zichtbaar als de schuine stand van de dwarsbalk van de weegschaal.

In strikte zin vereist het begrip *veerkracht* dat er sprake is van tegenspoed, dat wil zeggen dat de omstandigheden slechter worden dan ze waren door toeneming van bedreigende factoren. Dit dynamische aspect vereist eigenlijk meervoudige observaties en metingen van eigenschappen en gedrag onder een set beginomstandigheden en onder een set verslechterde omstandigheden. Als de omstandigheden constant zijn, wordt de veer eigenlijk niet (extra) ingedrukt en kan er geen veerkracht in letterlijke zin

worden uitgeoefend. We zouden dan eerder kunnen spreken van weerstand. De termen liggen echter qua betekenis erg dicht bij elkaar, evenals dat het geval is bij het overeenkomstige Engelse begrippenpaar *resilience* en *resistance*. De slechte omstandigheden die de graad van tegenspoed bepalen, kunnen zich overigens ook best langer geleden hebben voorgedaan, eventueel zelfs voor de geboorte.

Het spreekt wel haast vanzelf dat veerkracht geen ééndimensionaal begrip kan zijn. We moeten eerder denken aan een optelsom, een product of een andere bundeling van persoonlijke eigenschappen, zoals het hebben van een positief en realistisch zelfbeeld, het kunnen relativiseren, het vermogen van de nood een deugd te maken door de nieuwe kansen die zich onder gewijzigde omstandigheden ook aandienen te herkennen en ze creatief te benutten, het profiteren van de eigen ervaring met eerdere tegenslagen of het vermogen zichzelf een positieve bril op te zetten en als Johan Cruijff tegen zichzelf te zeggen: 'Elk nadeel heb z'n voordeel'.

In de rij van veerkrachtfactoren lijkt *self-efficacy* een centrale of overkoepelende rol te spelen. Het begrip impliceert de aanwezigheid van veel van de overige gevonden draagkrachtfactoren. Bandura (1994) definieert *self-efficacy* als 'the belief in one's capabilities to organize and execute the sources of action required to manage prospective situations.' Het begrip heeft betrekking op het globale vertrouwen in iemands copingvaardigheden (zelfvertrouwen / actieve coping) in een breed spectrum van moeilijke en nieuwe situaties. *Self-efficacy* kan daarom worden gedefinieerd als algemene competentieverwachting (positief zelfbeeld / zelfvertrouwen) en als een algemeen en stabiel idee van de eigen competentie om op een effectieve manier met stressvolle situaties om te gaan (actieve coping) (Scholz e.a. 2002). Mensen met een sterke *self-efficacy* zien een moeilijke taak als een uitdaging die beheerst kan worden (optimisme / positief zelfbeeld), in plaats van een bedreiging die vermeden moet worden (passieve coping). Zij stellen zichzelf hoge doelen, waar ze zich sterk aan committeren en in geval van tegenslag verhogen zij hun inzet (volharding). Bij mislukking herstelt *self-efficacy* snel en wordt het mislukken toegeschreven aan een gebrek aan inzet, of aan een gebrek aan kennis of vaardigheden die aangeleerd kunnen worden (interne locus of control). Deze zelfverzekerde houding resulteert in persoonlijke successen (succeservaringen), vermindert stress en verkleint de gevoeligheid voor depressie (Bandura 1994). Verscheidene studies tonen aan dat *self-efficacy* een sleutelrol speelt in het herstel van een psychische aandoening (e.g. Anthony 1993).

Naar de visie van Conger e.a. (1972) en Dekovic e.a. (1992) is het alsof in het algemeen de sterke oriëntatie op de groepsgenoten en de ongebruikelijke dominante rol die groepsgenoten in het leven van jongeren spelen, geassocieerd worden met een meer negatief zelfbeeld en probleemgedrag. Zij zijn de mening toegedaan, dat niet alle jongeren die onder moeilijke omstandigheden opgroeien probleemgedrag ontwikkelen, terwijl deze factoren zijn geassocieerd met een verhoogd risico. Er komen

immers jongeren voor onder deze groep die getypeerd kunnen worden als veerkrachtig. Zij zijn in staat zich op een bevredigende manier aan te passen, hoewel ze zijn blootgesteld aan tegenslagen.

Rutter (1987) constateert op basis van onderzoek niet alleen een verschuiving in aandacht voor louter de negatieve pool van iemands reactie op stress en tegenspoed (kwetsbaarheid) naar de positieve pool (veerkracht), maar ook een verschuiving van bedreigende factoren naar het proces van omgang met bedreigende factoren. Zodoende ontstond naar zijn oordeel de behoefte aan meer inzicht in de mechanismen die mensen (individuen) beschermen tegen psychosociale risico's. Om aan dat inzicht te komen, werd onderzoek gedaan met als doel te proberen op het spoor te komen van factoren die verbonden bleken met verhoogd voorkomen van psychiatrische stoornissen bij kinderen. In de loop van het onderzoek verbaasden de onderzoekers zich echter over een aantal kinderen die het ondanks vaak miserabele omstandigheden toch goed deden: zogenaamde stress-resistente kinderen. Op deze wijze werden een aantal risicoverlagende of beschermende factoren geïdentificeerd zoals bijvoorbeeld een positief temperament, vrouwelijk geslacht, goed gezinsklimaat, veel *social support* en dergelijke, waarvan de twee eerstgenoemde interne kenmerken (temperament en vrouwelijk geslacht) verband met de veerkracht kunnen hebben.

2.3.4.2 Kenmerken van veerkrachtige kinderen

In de afgelopen 25 jaar is veerkracht onderzocht in een verscheidenheid van situaties in de gehele wereld, waaronder oorlog, leven met ouders die een ernstige psychische stoornis hebben, huiselijk geweld, armoede, natuurrampen, en in situaties met vele andere risico- en stress-factoren (Garmezy 1985; Haggerty, Sherrod, Garmezy en Rutter 1994; Luther en Zigler 1991; Masten, Best en Garmezy 1990; Rutter 1990; Werner en Smith 1982, 1992; Wright en Masten 1997; Zimmerman en Arunkumar 1994). De resultaten van deze onderzoeken zijn opvallend consistent en wijzen op kenmerken van kind en milieu die in vele studies in verband worden gebracht met competentie of beter psychologisch functioneren gedurende of na ongunstige ervaringen. Deze kenmerken worden hieronder vermeld. De twee meest vermelde voorspellingsfactoren van veerkracht lijken relaties te hebben met zorgzame pro-sociale volwassenen en goed intellectueel functioneren.

Veerkrachtige kinderen lijken geen geheimzinnige of unieke eigenschappen te bezitten; zij hebben eerder belangrijke hulpbronnen behouden of gewaarborgd. Bijvoorbeeld, een goede band met een effectieve ouder houdt verband met betere uitkomsten bij kinderen die geconfronteerd worden met huwelijksproblemen van hun ouders (Rutter 1990), mishandeling van kinderen (National Research Council 1993b), daklozen (Miliotis

Tabel 2.1: kenmerken van veerkrachtige kinderen

Bron	Kenmerk
Kind zelf	Goed intellectueel functioneren Aantrekkelijk, vriendelijk, makkelijk en gemoedelijk in de omgang Goed zelfbeeld, zelfwerkzaamheid, zelfvertrouwen Talenten Geloof in de toekomst
Gezin	Goede band met zorgzame ouderfiguren Gezaghebbend ouderschap: warmte, structuur, hoge verwachtingen Gunstige sociaal-economische omstandigheden Verbondenheid met grote ondersteunende familienetwerken
Wijdere omgeving	Banden met pro-sociale volwassenen van buiten de familie Banden met pro-sociale organisaties Bezoeken van effectieve scholen

1996), of een verhoogd risico in meerdere opzichten (Werner en Smith 1982). Evenzo is de nabijheid tot de verzorger tijdens ernstige trauma's veroorzaakt door oorlog of natuurrampen een sterke voorspellende factor van de reactie van het kind (Garmezy en Masten 1994). Deze bevindingen weerspiegelen de realiteit, dat verzorgers en de banden die ontstaan tussen verzorgers en kinderen fundamenteel zijn voor menselijke aanpassing en ontwikkeling. Door het proces van evolutie is ouderschap gevormd om de ontwikkeling te beschermen; de natuur heeft in gewone ouders een sterk beschermingssysteem voor kinderontwikkeling geschapen.

De onderzoeksgegevens die een verband leggen tussen IQ of goede vaardigheden in het oplossen van problemen en betere uitkomsten onder risicokinderen lijken het grote belang van cognitie en taal voor aanpassing in de menselijke ontwikkeling te weerspiegelen. Het IQ kan een brede indicator zijn welke aangeeft dat de hersenontwikkeling en de daarmee verband houdende cognitieve ontwikkeling normaal verloopt ondanks tegenslagen. Als een tegenslag de cognitieve ontwikkeling verstoort (bijvoorbeeld door ontbering of hersenbeschadiging), zouden de gevolgen ernstiger en langduriger moeten zijn dan in het geval van een tegenslag die de voornaamste cognitieve systemen niet zo beïnvloedt.

Een interessante bevinding betreffende het IQ is de mogelijkheid dat intellectueel functioneren een moderator is van risico's op antisociaal/prosociaal gedrag. Het IQ houdt geen gewoon verband met betere uitkomsten in het algemeen; het lijkt specifieke beschermende of kwetsbaarheidsfuncties te hebben in de processen die tegenslagen verbinden aan sociaal gedrag (Kandel e.a. 1988; Kolvin e.a. 1988; White, Moffitt en Silva 1989).

In zeer nadelige opvoedingsmilieus lijken intellectuele vaardigheden zeer belangrijk te zijn voor de ontwikkeling. Er kunnen verschillende redenen daarvoor zijn. Goede IQ-testscores vereisen een breed scala aan

vaardigheden in het verwerken van informatie die ook nuttig zouden kunnen zijn om met tegenslag om te gaan. Intelligentere kinderen kunnen problemen beter oplossen of zichzelf beter beschermen; zij kunnen de aandacht van leraren trekken; zij kunnen zichzelf beter beheersen, wat hen helpt om op school te functioneren en gedragsproblemen te vermijden. Of omgekeerd, kinderen met minder dan gemiddelde intellectuele vaardigheden kunnen het moeilijk vinden om bedreigende situaties aan te pakken; zij maken zich los van de school vanwege gevoelens dat zij gefaald hebben, of leren niet zoveel uit hun ervaringen.

Hughes, Cavell en Grossan (1997) benadrukken dat de kenmerken die genoemd worden in tabel 2.1 alleen in verband staan met veerkracht en niet noodzakelijkerwijs causale factoren zijn. Deze kenmerken zouden in feite gevolgen kunnen zijn van succes en niet zozeer oorzaken daarvan. Dit onderscheid is belangrijk voor het denken over eventuele interventie, omdat men een causaal proces moet manipuleren om verandering teweeg te brengen.

De gevaren van het aanzien van correlatie voor oorzaak kunnen geïllustreerd worden door het kenmerk van *zelfvertrouwen*, dat vaak in verband wordt gebracht met veerkracht en competentie. Pogingen om het zelfvertrouwen te vergroten zullen niet slagen als zelfvertrouwen het resultaat is van competentie en niet een oorzaak ervan. Het uiteindelijke resultaat hiervan is dat een groep zich misdragende kinderen zou kunnen denken dat zij 'geweldig' zijn. Er zijn bijvoorbeeld aanwijzingen dat agressieve jongens zichzelf in een onrealistisch gunstig licht zien; hun grote zelfvertrouwen lijkt een risicofactor te zijn.

Het is ook belangrijk om in gedachten te houden dat deze kenmerken niet in elke situatie van toepassing hoeven te zijn. Een gemoedelijk temperament bijvoorbeeld (weinig reactiviteit en veel vriendelijkheid) is vaak opgemerkt onder veerkrachtige jonge kinderen (Werner en Smith, 1982).

Onderzoek naar veerkracht herinnert ons er ook aan dat kinderen verschillende kwetsbaarheids- en beschermingssystemen hebben op verschillende leeftijden en in verschillende ontwikkelingsfasen (Masten e.a. 1990). Zuigelingen zijn vanwege hun totale afhankelijkheid van verzorgers zeer kwetsbaar voor de gevolgen van ontbrekende ouders of slechte behandeling door verzorgers. Daarentegen worden zuigelingen beschermd tegen het ervaren van de ergste gevolgen van oorlogen of het belang van grote rampen door hun gebrek aan vermogen om te begrijpen wat er gebeurt. Aan de andere kant hebben adolescenten een veel beter vermogen om zich zonder hulp aan de wereld aan te passen, maar zij zijn weer kwetsbaarder dan baby's voor de ervaringen van verlies of verwoesting wat betreft vrienden, school en maatschappelijke structuren, en wat deze betekenen voor hun toekomst.

Onderzoekers kiezen steeds vaker voor een verfijndere benadering voor het uiteenrafelen van beschermingsprocessen die ten grondslag liggen

aan competentie in specifieke situaties. Bijvoorbeeld: goed ouderschap heeft verschillende onderdelen, en wat goede ouders zullen doen hangt af van de eigenschappen van het kind en de situatie. De verwachtingen en structuur die verschaft worden door ouders kunnen bijzonder belangrijk zijn voor succes op school, terwijl hun warmte en emotionele steun belangrijk kunnen zijn voor sociale competentie, en een goed evenwicht tussen deze twee aspecten kan belangrijk zijn voor de ontwikkeling van goed gedrag, hetgeen op zijn beurt academisch en sociaal succes beïnvloedt (Ramirez 1997). De precieze aard van wat ouders doen, verandert met de ontwikkeling en weerspiegelt de context. Ouders die wonen in een gevaarlijke buurt zullen hun kinderen dus scherper in de gaten houden dan wanneer zij zouden wonen in een veiligere buurt. Interventies gericht op ouderschap moeten rekening houden met deze complexiteiten.

Pogingen om veerkracht te begrijpen hebben duidelijk gemaakt dat kinderen typisch meerdere risicofactoren en meerdere hulpbronnen hebben in hun leven. Onderzoekers die hun studie begonnen zijn met een enkele risicofactor zoals vroege geboorte of echtscheiding begrepen al gauw dat risico's zelden alleen of geïsoleerd in de tijd voorkomen. De levens van kinderen zijn in werkelijkheid vaak beladen met verschillende risico's en terugkerende stressfactoren. Een wondermiddel voor preventie of interventie zal dus waarschijnlijk niet gevonden worden. Interventie-modellen die uit dit besef zijn ontstaan beschrijven cumulatieve beschermingspogingen om cumulatieve risicoprocessen aan te pakken (Coie e.a. 1993; Yoshikawa 1994).

Interventies gericht op het bevorderen van betere ontwikkeling van risicokinderen kunnen de beste toets van theorieën over veerkracht bieden, als zij conceptueel ontworpen en zorgvuldig geëvalueerd worden. Gezien de grote kans dat meerdere risico's in het leven van een kind voorkomen, zullen preventie- en interventieprogramma's waarschijnlijk effectiever zijn als zij zich richten op het elimineren of verminderen van meerdere risico's en meerdere gunstige omstandigheden en beschermende factoren bevorderen (Coie e.a. 1993). Het is echter ook belangrijk om kleinschalige, sterk gerichte interventies te plegen om snel te ontdekken of een mogelijke beschermende factor gemanipuleerd kan worden om de resultaten van kinderontwikkeling te veranderen.

2.3.4.3 Kwetsbaarheid en beschermende factoren

Veerman (1988), Loeber e.a. (1991), Jessor (1993) en Bol e.a. (1998) zijn van mening dat een persoon die wordt blootgesteld aan bedreigende factoren kwetsbaarder staat in het leven. Die kwetsbaarheid kan volgens hen verlicht worden door beschermende factoren. Deze factoren verwijzen naar kenmerken, gebeurtenissen of processen die de invloed van bedreigende factoren verminderen, het gevoel van eigenwaarde bevorderen of positieve kansen creëren. De afwezigheid van een bedreigende factor betekent zoveel als de aanwezigheid van een beschermende factor. Verschillende auteurs

hebben over de werking van deze factoren een wetenschappelijke bijdrage geleverd.

Het sociale-ontwikkelingsmodel (Catalano en Hawkins 1996) heeft risicofactoren en beschermende factoren voor delinquentie en alcohol/drugsmisbruik verklaard door mechanismen te signaleren waarbinnen deze factoren opereren om zo de aanwezigheid van antisociaal gedrag te doen toe- of afnemen. Er is een enorme hoeveelheid aan kennis over risicofactoren en beschermende factoren voor delinquent gedrag en drugsgebruik. Het is empirisch duidelijk dat diverse biologische, psychologische en sociale factoren op diverse niveaus en in diverse sociale gebieden – binnen het individu en in het gezin, de school, de groep van leeftijd-genoten en de buurt – aanwezig zijn, die allemaal bijdragen tot een mate van voorspelbaarheid van delinquentie en drugsgebruik. Risicofactoren voor drugsgebruik en crimineel gedrag omvatten omstandigheden en normen op gemeenschapsniveau die gunstig zijn voor deze gedragingen: een gedesorganiseerde buurt, economische ontbering, gezinsconflicten, zwakke gezinsbanden, ouderlijke toegeeflijkheid, vroege en aanhoudende probleemgedragingen, falen op school, afgewezen worden door leeftijd-genoten in de lagereschoolklassen, associatie met drugsgebruikende of delinquente leeftijdgenoten of volwassenen, vervreemding en opstandigheid, houdingen gunstig voor drugsgebruik en misdaad en een vroeg begin van het drugsgebruik of crimineel gedrag (Hawkins, Catalano en Miller 1992b; Loeber e.a. 1991; Simcha-Fagan e.a. 1986; Dukes en Stein 2001).

In het sociale-ontwikkelingsmodel zijn ook de verschillende reacties op de blootstelling aan risico waargenomen om zodoende tot vaststelling te komen van de beschermende factoren tegen ongewenste gedragssuitkomsten die de veerkracht versterken van degenen die zijn blootgesteld aan de hoge mate van risico.

Er zijn in het model drie volledige categorieën van beschermende factoren tegen stress bij kinderen vastgesteld:

- (1) individuele kenmerken, zoals veerkracht, temperament, positieve sociale oriëntatie en intelligentie (Radke-Yarrow en Sherman, 1990)
- (2) samenhang in het gezin en warmte of een binding gedurende de kinderjaren
- (3) sociale ondersteuning vanuit de omgeving die de competenties en verplichtingen van het individu versterken en zorgen voor een overtuigingsstelsel aan de hand waarvan men moet leven (Garmezy 1985; Werner 1989; Dukes en Stein 2001).

Men veronderstelt dat, hoewel beschermende factoren duidelijk verschillen van risicofactoren, ze indirect via interactie met risicofactoren opereren, waarbij zij de effecten van het blootstellen aan risico matigen (Hawkins e.a. 1992b; Rutter 1990).

Volgens Rutter (1987), Luther (1993) en Bakker, e.a. (1998) kunnen

beschermende factoren worden gezien als de persoonlijke, sociale en institutionele bronnen die competentie bevorderen, een succesvolle ontwikkeling bevorderen en dus de mogelijkheid om betrokken te raken bij probleemgedrag verminderen. Deze schrijvers zijn van mening dat deze factoren simpelweg geassocieerd kunnen worden met een positief resultaat.

Jessor (1993) is de mening toegedaan dat een meer strikte definitie van beschermende factoren het aanwezig zijn van risico vereist. In zijn visie treden beschermende factoren op als buffer tegen de risicofactoren die de ontwikkeling van het kind kunnen verstoren. In deze "interactie-definitie" hebben beschermende factoren volgens Luther (1993) en Rutter (1987) de functie van moderators (regelaars). Jessor e.a. (1995) menen dat het logischerwijs mogelijk blijft om bijvoorbeeld te zien dat hoog risico gepaard gaat met een hoge bescherming, eerder dan dat een hoog risico noodzakelijkerwijs inhoudt een lage bescherming. Een jongere kan volgens hen wel degelijk antisociale vrienden hebben en desondanks georiënteerd zijn op en betrokken zijn bij de school.

Net als de bedreigende factoren, zijn de beschermende factoren terug te vinden in het kind, het gezin en de sociale omgeving van het kind (Garmezy 1985; Veerman 1988; Loeber 1990; Hawkins 1995; Catalano en Hawkins 1996; Junger-Tas 1997; Van Acker 1998; Dekovic 1999; Van der Heiden-Attema en Bol 2000).

Conceptueel kunnen beschermende factoren afgeleid worden uit bedreigende factoren. Veel ruzie in gezinnen is bedreigend voor de ontwikkeling van het kind; een harmonieus gezin kan bescherming bieden. Wil een factor echter als beschermend te boek komen te staan, dan dienen er idealiter twee zaken aangetoond te worden: een gunstig effect op het functioneren van kinderen in de context van bedreiging en stress en geen effect voor kinderen die niet bedreigd worden in hun functioneren (Veerman 1988).

Rutter (1979 en 1987) en Dukes en Stein (2001) geven aan dat het bestaan van een goede relatie met één van de ouders beschermend werkt ondanks de aanwezige problemen als bedreigende factor. Goudena en Groenendaal (1988) merken op dat goede relaties wel bescherming bieden tegen ongunstige situaties, maar gunstige situaties geen bescherming bieden tegen kwalitatief minder goede relaties.

Mahoney en Cairns (1997), Jessor e.a. (1995), Benson (1993), Felix-Ortiz en Newcomb (1992) en Vance e.a. (1998) hebben de invloed van een reeks beschermende factoren, inclusief persoonsgebonden kenmerken, onderzocht. Het gaat daarbij om de volgende factoren die naar hun oordeel positieve bescherming bieden tegen antisociaal gedrag:

- a. een positieve oriëntatie op school
- b. een positieve oriëntatie ten aanzien van gezondheid
- c. intolerant gedrag ten opzichte van deviantie van het persoonlijk systeem
- d. positieve relaties met ouders, familie, vrienden en volwassenen

- e. de perceptie van sterke sociale controles of sancties voor overtreding
- f. zich bewust zijn van vrienden die conventioneel gedrag vertonen zoals die vanuit de omgeving ervaren worden
- g. feitelijke betrokkenheid bij pro-sociaal gedrag, zoals vrijwilligerswerk en gezinsactiviteiten, vanuit het gedragssysteem.

Jessor e.a. (1995) zijn van oordeel dat beschermende factoren op drie manieren de kans op het betrokken raken bij probleemgedrag verkleinen:

1. door middel van directe persoonlijke of sociale controle om dat gedrag te voorkomen (door bijvoorbeeld sterke religieuze banden of voorspelbare sancties van de ouders)
2. door het betrokken zijn bij activiteiten die niet verenigbaar zijn met, of die alternatieven zijn voor probleemgedrag (bijvoorbeeld activiteiten met de familie, het gezin of met kerkgroepen)
3. door een oriëntatie op en betrokkenheid bij conventionele instituten, zoals de betrokkenheid bij activiteiten van volwassenen.

Het geringe verband tussen 'levensgebeurtenissen' en een toename in probleemgedrag kan ook wijzen op de aanwezigheid van beschermende factoren in de algemene bevolking, waardoor het overgrote deel van de kinderen en jeugdigen bij confrontatie met een belastende gebeurtenissenreeks over voldoende veerkracht beschikt om de daaraan verbonden stress adequaat op te vangen. Beschermende factoren die bij kinderen en jeugdigen aan de orde kunnen komen, zijn: een goede biologische constitutie, intelligentie, geslacht (meisjes zouden minder kwetsbaar zijn dan jongens) en temperament. Ook het gezin kan een beschermende rol vervullen. Met name de aanwezigheid van een hechte, warme band met tenminste één ouder lijkt een belangrijke factor te zijn, evenals factoren buiten het gezin, zoals de school (Groenendaal e.a. 1987; Goudena e.a. 1988).

Van Acker (1998) stelt dat een onderzoek naar beschermende of protectieve psychofysiologische factoren kan helpen verklaren waarom in ongunstige sociale omstandigheden (bijvoorbeeld bij gebrek aan toezicht door de ouders, slechte ouder- kindrelaties en weinig betrokkenheid bij de ouders) er zoveel *false positives* zijn: individuen die zich tegen de verwachting in niet antisociaal gaan gedragen. Een verklaring zou volgens hem kunnen zijn dat deze mensen in hoge mate prikkelgevoelig zijn, zodat niet-frequente straffen voldoende effect hebben, of dat zij situaties vermijden die hen te veel zouden opjuttten (bijvoorbeeld het optrekken met delinquente leeftijdgenoten). Verder stelt hij dat, omgekeerd, in aanwezigheid van ongunstige psychofysiologische factoren een gunstige invloed kan uitgaan van sociale factoren, zoals regelmatig toezicht en opgroeien in een intact gezin.

Van Acker (1998) stelt ook dat hechting in het gezin en goede

opvoedingsmethoden bij jongens die in een vroeg stadium al agressief waren, weinig bescherming boden tegen de ontwikkeling naar ernstig delinquent gedrag en druggebruik. De belangrijkste beschermende factoren waren volgens hem in dit geval een goede binding met de school, goede schoolprestaties, sociale vaardigheid en normen tegen het gebruik van drugs. Jongens die agressief zijn op jonge leeftijd zouden dus niet vervallen in delinquent gedrag en druggebruik in de adolescentie en de volwassenheid als ze sterke bindingen aangaan met sociaal aangepaste individuen en als ze normen ontwikkelen die ingaan tegen deze probleemgedragingen. De behandeling kan uiteraard niet beperkt blijven tot het in contact brengen met sociaal aangepaste leeftijdgenoten en volwassenen: positieve betrokkenheid is uiteindelijk afhankelijk van het aanleren van passende sociale vaardigheden.

Jessor e.a. (1995) en Small en Luster (1994) geven aan dat eerdere onderzoeken suggereren dat beschermende factoren, wanneer ze geïsoleerd worden, relatief weinig effect hebben en weinig bijdragen aan de uitkomst, terwijl ze in combinatie heel erg krachtige determinanten kunnen zijn in de ontwikkeling van de jongere.

2.3.4.4 Pro-sociaal/ antisociaal gedrag

In de vorige paragrafen zijn de begrippen pro-sociaal en antisociaal gedrag aan de orde geweest. We hebben gezien dat beide soorten gedrag aangemoedigd kunnen worden door internalisatie van normen die gunstig zijn voor de betrokkenheid en interactie bij activiteiten op zowel het pro-sociale als het antisociale pad. Ik zal nu de verschillende pedagogische bijdragen beschrijven die hierop betrekking hebben. De begrippen gehechtheid en empathie zullen in relatie met elkaar worden behandeld en centraal staan in mijn beschouwing over zowel pro-sociaal als antisociaal gedrag.

Welnu, het begrip pro-sociaal is een logische pendant van wat in de pedagogiek en criminologie bekend staat als antisociaal gedrag. Waar antisociaal gedrag afbreuk doet aan de samenleving of de gemeenschap, gaat het bij pro-sociaal gedrag om handelen 'ten gunste van de maatschappij', ten bate van de gemeenschap of bijdragend aan de gemeenschapszin. Het heeft een specifieke betekenis en is dus iets anders dan maatschappelijk succes (bijvoorbeeld economisch), of sociaal (wat bijvoorbeeld zou inhouden rechtvaardigheid, respect voor anderen, gemakkelijk en aangenaam in de omgang of normconform gedrag).

Pro-sociaal gedrag onderscheidt zich door de bereidheid anderen te helpen zonder daar (althans op korte termijn en zonder berekening) iets voor terug te willen. Zulk gedrag berust op het inlevingsvermogen in de gevoelens van anderen (empathie). Empathie maakt het immers mogelijk een ander op diens eigen manier te begrijpen en stelt het ego in staat adequaat op de ander te reageren en met hem te interacteren. Met adequaat

wordt bedoeld dat het ego in staat is te overzien welke consequenties beslissingen kunnen hebben voor het eigen gedrag en dat van anderen. Pro-sociaal optreden heeft, in tegenstelling tot antisociaal optreden, tenslotte voor alle betrokkenen gunstige effecten. De zorg voor eigen onderhoud is bijvoorbeeld ook voor anderen aangenaam.

Pro-sociaal en antisociaal gedrag worden in deze studie niet direct gemeten (we doen immers geen gedragsobservatie), maar we meten een (geïnternaliseerde) attitude waarvan we veronderstellen dat deze aan pro-sociaal of antisociaal optreden voorafgaat.

Gehechtheid

Gehechtheid duidt volgens de gehechtheidstheorie van Bowlby (1991a) op de dispositie van het kind om nabijheid en daarmee veiligheid bij de opvoeder te realiseren. Deze dispositie manifesteert zich vooral als het kind bang, moe of ziek is. Gehechtheid berust op een specifiek gedragsregulerend systeem. Dit systeem is gericht op het signaleren van gevaar of stress en op het traceren en inschatten van de beschikbaarheid van de opvoeder. Wanneer de behoefte aan troost en veiligheid van het jonge kind keer op keer niet wordt beantwoord door de opvoeder, ontwikkelt het jonge kind negatieve gevoelens over de eigenwaarde. Het kind voelt zich afgewezen, niet gewaardeerd, en beoordeelt zichzelf als iemand die ten opzichte van de opvoeder - en anderen - niet responsief of behulpzaam hoeft te reageren (Bowlby 1991b).

Een belangrijke bevinding in dit verband is dat het gedrag van de ouders meer effect heeft op de kwaliteit van de gehechtheidrelatie dan het gedrag van het kind. Kinderen met gezondheids- en andere problemen die de interactie met ouders kunnen bemoeilijken, zijn niet vaker onveilig gehecht aan hun ouders dan kinderen zonder dergelijke problemen. Ouders met psychische problemen, zoals depressiviteit of schizofrenie, onderhouden wel vaker een onveilige gehechtheidsrelatie met hun kind (Van IJzendoorn e.a. 1992).

Empathie

Hoffman e.a. (1984) definiëren empathie als het vermogen tot inleving in de gevoelens van een ander. Als een kind ziet dat een ander pijn heeft of verdriet, kan het daardoor zijn aangedaan. Het kind deelt dan de negatieve gevoelens van het slachtoffer. Deze gedeelde gevoelens kunnen als vervelend worden ervaren. Er is sprake van empathisch verdriet, wanneer deze gevoelens het kind belemmeren in het zoeken naar een oorzaak van de pijn of het geven van hulp. Zo kunnen negatieve gevoelens, veroorzaakt door pijn of verdriet bij een ander, ook de oorzaak zijn van pro-sociaal gedrag, waarbij het kind wordt gemotiveerd het slachtoffer te helpen. Deze vorm van empathie kenmerkt zich niet alleen door vervelende gevoelens bij de toeschouwer van leed bij een ander, maar omvat tevens de wens het slachtoffer te helpen. Zo kan de pijn of het verdriet bij beiden worden opgeheven.

Naast die gevoelens (het affect) speelt ook het niveau van cognitie een rol, omdat vanaf het eerste levensjaar kinderen in toenemende mate in staat zijn om een scheiding aan te brengen tussen zichzelf en een ander. Daardoor is het cognitieve niveau medebepalend voor de toename van iemands inlevingsvermogen. Op grond van bovengenoemde definitie hebben Hoffman e.a. (1984) ontwikkelingsniveaus van empathie beschreven. Op het eerste niveau, gedurende het eerste levensjaar, kan het kind nog geen duidelijk onderscheid maken tussen zichzelf en een ander. Pijnbeleving van een ander die empathische gevoelens oproept, leidt in dit geval tot zelftroostend gedrag. In de overgang van het eerste naar het tweede niveau wordt een kwalitatieve omslag in empathie aangegeven; er komt een element van zorg bij, in het volgende niveau is een kind al in staat om een ander te troosten, bijvoorbeeld met het aanbieden van de eigen speen.

Andere onderzoekers op dit gebied, zoals Batson (1977 en 1991) en Zahn-Waxler (1979 en 1992), hanteren een ruimer en daardoor ook wezenlijk ander begrip van empathie. Naar hun idee omvat empathie niet alleen gedeelde gevoelens, maar kenmerkt empathie zich vooral door gevoelens van medelijden, zorg en sympathie. Het empathische kind is niet (alleen) het kind dat de gevoelens van verdriet of pijn van een ander overneemt (en dus gedeelde gevoelens ervaart), maar vooral het kind dat medelijden toont en pogt de ander te troosten. Empathie is volgens deze visie dus niet alleen een kwestie van gedeelde gevoelens, maar van responsiviteit, van het tonen begaan te zijn met de pijn of het verdriet van de ander.

Genoemde onderzoekers verschillen dus als het gaat om de aard van de affectieve component van empathie. Zij delen echter de visie dat empathie gebaseerd moet zijn op begrip van de (situatie van de) ander en gaan er allen van uit dat dit begrip zich ontwikkelt.

Gehechtheid en empathie

Fox (1989) en Cassidy (1994) veronderstellen dat kinderen met een veilige gehechtheid in staat zijn tot betere regulatie van hun emoties. Ze geven aan dat de groep kinderen dan ook beter in staat is negatieve emoties, opgeroepen door pijn of verdriet bij anderen, te verwerken. Dit kan volgens Cassidy (1994) hun meer mogelijkheden bieden tot pro-sociaal handelen. Hij gaat verder door te stellen dat onveilig gehechte kinderen eerder geneigd zullen zijn hun negatieve emoties te verdringen (onveilig-vermijndend) of erdoor te worden overspoeld (onveilig-ambivalent)). Deze gevoelens kunnen bij groepen met een onveilige hechting sneller leiden tot zelftroostend gedrag of uitingen van stress, wanneer een ander zich bezeert.

Seifer en Schiller (1994) stellen dat binnen een gehechtheidsrelatie een deel van de variantie verklaard wordt door sensitief gedrag van de gehechtheidspersoon (in dit verband de moeder). Sensitiviteit wordt door hen gedefinieerd als het prompt en adequaat reageren op signalen van het kind. Moeders die signalen van hun kind correct interpreteren en daar

direct en met begrip op reageren, geven zo het voorbeeld van pro-sociaal gedrag aan hun kind. Spieker (1991) stelt dat onderzoek naar de relatie tussen temperament en internalisatie van normen en waarden uitwees dat minder angstige kinderen binnen een veilig gehechte relatie normen die door de opvoeder worden overgedragen internaliseren. Kochanska (1995) werpt op dat angstige kinderen zich morele waarden beter eigen blijken te maken in een relatie met een opvoeder die een milde disciplineringsstijl hanteert binnen een sensitief opvoedingsklimaat.

Gehechtheid en empathie hebben een gedeelde affectieve basis: de empathie van de opvoeder. Veilige gehechtheid en empathie zijn gerelateerd omdat ouders die een veilige gehechtheidsrelatie met hun kind hebben, hoog scoren op empathie en als 'model' de empathische vermogens van het kind direct beïnvloeden.

Er zijn aanwijzingen dat de relatie tussen gehechtheid en empathie op deze wijze begrepen kan worden. Zo blijkt uit de onderzoeksliteratuur dat emotionele sensitiviteit van de opvoeder een veilige gehechtheid van het kind bevordert. Sensitieve ouders ontwikkelen een veilige band met hun kinderen, omdat ze adequaat op hun wensen en behoeften reageren. Emotionele sensitiviteit, echter, berust op accurate empathie. Immers, het sensitief reageren op de noden en behoeften van het jonge kind is een kwestie van het opmerken van signalen en het correct duiden van de aard en betekenis ervan (zoals pijn kunnen onderscheiden van angst, honger van vermoeidheid etc.). Maar als empathie een cruciale factor is in het tot stand komen van een veilige gehechtheid, dan betekent dit tevens dat het jonge kind in het gedrag van de moeder (of een andere gehechtheidsfiguur) het model heeft voor het ontwikkelen van empathische vermogens.

Maar emotioneel sensitieve ouders reageren niet alleen op de signalen van hun kind. Ze voeden het kind ook op. Emotioneel sensitieve ouders zullen wellicht gebruik maken van opvoedingsmethoden die sensitiviteit bevorderen. Zij zullen hun kinderen bijvoorbeeld 'inductief disciplineren', dat wil zeggen: hen wijzen op de consequenties van hun daden voor anderen en hen ertoe aanmoedigen het perspectief van een ander in te nemen. Hoe zouden zij het zelf vinden als een ander hun speelgoed stuk zou maken? Zo'n inductieve opvoedingsstijl correleert met een verhoogde empathie van het kind (Davis 1996).

Volgens Vreeke e.a. (1990) kunnen we de relatie tussen gehechtheid en empathie niet goed beschouwen zonder het handelen van ouders in aanmerking te nemen. De relatie tussen empathie en gehechtheid wordt mede veroorzaakt door een derde variabele die op beide andere variabelen inwerkt: de empathie van de opvoeder. Ook is die relatie niet alleen pedagogisch van oorsprong. Ouders en kinderen delen 50% van hun genen, zodat overeenstemming in empathische vermogens ook een genetische oorsprong kan hebben.

Een tweede, minder voor de hand liggende, maar minstens zo belangrijke reden waarom empathie en gehechtheid gerelateerd zouden

kunnen zijn, is volgens Vreeke e.a. dat beide berusten op een cognitief vermogen van het kind om sociale informatie te verwerken. Zowel bij empathie als gehechtheid ontwikkelt het individu mentale modellen of representaties van de sociale werkelijkheid, die hem/haar mogelijkheden verschaffen tot anticipatie en passende participatie. De mate waarin een persoon over dit algemene vermogen beschikt, zou bepalend kunnen zijn voor zijn empathie en gehechtheid.

Dit verband is echter niet van meet af aan aanwezig, maar ontstaat wanneer het jonge kind het handelen van anderen kan begrijpen in termen van de hieraan ten grondslag liggende motieven, wensen en overtuigingen. Dit vermogen ligt zowel ten grondslag aan latere gehechtheidsrepresentaties als aan empathie. De ontwikkeling van gehechtheid in de vroege kindertijd (0 - 2 jaar) lijkt uitsluitend gebaseerd op het signaleren van regelmaat en het vervolgens generaliseren van deze samenhang (oftewel inductie). Reageert de gehechtheidsfiguur steeds responsief, dan zal het kind in een onveilige ('vreemde') situatie volgens patroon x reageren; reageert de gehechtheidsfiguur consequent irresponsief, dan zal het kind steeds y doen; reageert de opvoeder nu eens responsief, dan weer irresponsief, dan zal het kind een mengeling van patroon x en y tonen. Kortom, louter de regelmaat in veiligheidsbiedend gedrag - en niet de intenties van de opvoeder - determineert het werkmodel dat aan de basis ligt van het gehechtheidsgedrag van het kind.

In een onderzoek naar relaties tussen inductie, empathie en pro-sociaal gedrag bij schoolkinderen door Krevans en Gibs (1996) is de samenhang tussen inductie en pro-sociaal gedrag bevestigd. Empathie is hier een mediërende factor. Gebruik van inductie door ouders bevordert empathie en empathie bevordert pro-sociaal gedrag bij het kind. Tevens bleek dat de samenhang tussen inductie en pro-sociaal gedrag sterker wordt wanneer ouders hun kind niet alleen op nadelige consequenties voor anderen wezen, maar ook op hun eigen teleurstelling.

2.4 Samenvatting

Het bovenstaande overzicht van theoretische inzichten en onderzoeksbevindingen rondom de centrale *issues* van (jeugd-)criminaliteit, maatschappelijke kwetsbaarheid, pro-sociaal, antisociaal gedrag en veerkracht dient als decor voor de eigen onderzoeksinspanningen die in de volgende hoofdstukken worden beschreven. Wat komen we te weten over de kinderen van Half Flora als we naar hen kijken door deze theoretische bril? Wat komen we te weten over die theoretische bril als we ermee naar de kinderen van Half Flora kijken?

De bril van de veerkrachttheorieën heeft twee glazen: het model voor sociale ontwikkeling van Catalano en Hawkins en de psychosociale benadering van Meeus.

Het model voor sociale ontwikkeling van Catalano en Hawkins (1996) is een belangrijk uitgangspunt. Pro-sociaal gedrag is een uiting van of een bewijs van sociale ontwikkeling in de goede richting en tot op een goed niveau, terwijl antisociaal gedrag een uiting is van de tegengestelde richting. Kwetsbaarheid (bedreigende en beschermende externe factoren) en veerkracht zijn in dat model voldoende vertegenwoordigd. Het is echter uitdrukkelijk niet de bedoeling om het model in zijn geheel toe te passen, laat staan te valideren. Van belang is echter het inzicht dat de buurt als omgeving een grote bijdrage kan leveren, wat voor Half Flora wellicht kan worden bevestigd in hoofdstuk 7.

De psychosociale benadering van Meeus (1994) is mijn belangrijkste pedagogische grondslag voor het beter begrijpen van de interne en externe risico's die zich voordoen bij de groei en de gedragsontwikkeling van kinderen en adolescenten, en evenzo aan beschermende factoren zoals veerkracht.

Uit de bijdragen over veerkracht van onder andere Rutter (1979 en 1987), Meeus (1994), Bradley e.a. (1994), Ferguson en Lynskey (1996), Catalano en Hawkins (1996), Masten e.a. (1998) en Dukes en Stein (2001) werd het voor mij duidelijk dat veerkracht, behalve op het niveau van het kind tegen het ontstaan van antisociaal c.q. delinquent gedrag, ook een beschermende factor op gezinsniveau kan zijn bij de aanwezigheid van een warme, koesterende, ondersteunende relatie met tenminste één van de ouders. Voorts hebben Jessor e.a. (1995) en Patterson e.a. (1992) mij tot het inzicht gebracht dat naast de ouderlijke binding ook het ouderlijke toezicht (kwantitatief en kwalitatief) een beschermende factor is, waardoor de kans dat de jongere zich zal onthouden van probleemgedrag bij voldoende toezicht ruimschoots aanwezig is. Ook ben ik tot het inzicht gekomen dat ouderlijk toezicht volgens Stacy e.a. (1992) de reeks van negatieve sociale invloeden verkleint. Van een reeks auteurs (Garmezy 1985; Veerman 1988; Loeber 1990; Hawkins 1995; Catalano en Hawkins 1996; Junger-Tas 1997; Van Acker 1998; Dekovic 1999; Van der Heiden-Attema en Bol 2000) ben ik te weten gekomen dat beschermende factoren behalve in het kind en het gezin ook te vinden zijn in de sociale omgeving van het kind zoals bijvoorbeeld de school en de vriendenkring.

Het onderzoeken van pro-sociaal gedrag, een logische pendant of tegenhanger van antisociaal gedrag, kan bijvoorbeeld niet voorbijgaan aan de inzichten over gehechtheid en empathie die hierboven zijn behandeld. Volgens onder andere Fox (1989), Vreeke e.a. (1990) en Cassidy (1994) zijn veilige gehechtheid en empathie gerelateerd, omdat beide berusten op een cognitief vermogen van het kind om sociale informatie te verwerken. Zowel bij empathie als gehechtheid ontwikkelt het individu mentale modellen of representaties van de sociale werkelijkheid, die hem/haar mogelijkheden verschaffen tot anticipatie en passende participatie. De mate waarin een persoon over dit algemene vermogen beschikt, zou bepalend kunnen zijn voor zijn empathie en gehechtheid.

3 Culturele specificatie: de creolen

3.1 Inleiding

Half Flora is bekend als een buurt die voornamelijk bewoond wordt door leden van de creoolse bevolkingsgroep (etnisch aspect) die het in materieel opzicht niet breed hebben (economisch aspect). Er wonen ook wel welvarende creoolse gezinnen, en er wonen ook wel niet-creoolse gezinnen, maar die twee groepen vormen samen een kleine minderheid van de buurtbevolking. Slechts ca. 10% is niet-creool volgens het Centraal Bureau Burgerzaken (zie ook par. 4.4). Als we mogen afgaan op de opleiding als indicatie van het vermogen om een inkomen uit arbeid te verwerven, behoort de meerderheid der creolen tot de volksklasse en de onderklasse, zoals die in de volgende paragraaf nader worden omschreven.

Ik zal beginnen met een globaal overzicht van de diverse sociaal-economische klassen, zoals die mede uit de cijfers naar voren komen, en daarna het beeld schetsen van de sociaal-maatschappelijke en culturele achtergronden van de creoolse gezinnen alsmede hun manier van omgaan met de kinderen.

3.2 De sociaal-economische klassen

Een voorname, zo niet de voornaamste bron van gegevens over Paramaribo en zijn inwoners, is de publicatie van Schalkwijk en De Bruijne (1999). In hun woorden is de stad als volgt te typeren: 'In het algemeen kan worden gesteld dat de economische basis (en problematiek) van Paramaribo berust op zijn functie als dé stad, de hoofdstad van Suriname, een land in de periferie van het centrum. [De stad is allereerst het centrum van de overheidsinstellingen]. In die zin is Paramaribo een stad die het land aanstuurt. Suriname heeft een bevolking van ca.450.000 op een oppervlakte van ruim 4x Nederland. Zoals in veel ontwikkelings-landen is er één grote stad en daar zijn de voornaamste producties te vinden. In de stad Paramaribo woont ca. 60% van de bevolking.

Volgens Schalkwijk en De Bruijne (1999), die ik in deze paragraaf op de voet wil volgen, is welstand een belangrijke differentiërende factor tussen de stedelijke huishoudens. Hoewel Paramaribo in vergelijking met grote Latijns-Amerikaanse steden minder rijkdom en ook minder armoede kent, zijn de tegenstellingen tussen rijk en arm toch zeer uitgesproken. De residentiële structuur van Paramaribo wijkt duidelijk af van die van andere steden in Latijns-Amerika en het Caribische gebied. Het belangrijkste verschil ligt wellicht in de aard van de grond -en woningmarkt die in dubbele zin alle ruimte heeft. Deze markten worden nauwelijks door een ruimtelijk ordeningsbeleid van de overheid beïnvloed. Maar minstens zo belangrijk is de ruimtelijke schaal waarin deze markten opereren. Er is ruimte in overvloed.

Paramaribo heeft een oude binnenstad, nog voornamelijk bewoond door creolen uit de volksklasse, maar wonen maakt er steeds meer plaats voor werken. De stad wordt omringd door een extensief bebouwde en overwegend door hindostanen (afstammelingen van de ruim 34.000 contractarbeiders die tussen 1873 en 1916 vanuit India naar Suriname trokken om te werken op de plantages) bewoonde periferie (het district Wanica, en na de opening van de vaste oeververbinding over de Surinamerivier ook in toenemende mate het ‘Javaanse’ district Commewijne). Tussen binnenstad en platteland bevindt zich een brede kring van verkavelingen met een sociaal-economische en etnisch redelijk gemengde bewoning en van creoolse volkswoningbouwprojecten. Paramaribo-Noord ontwikkelt zich tot een stadsdeel voor welvarenden, evenals sommige andere buurten. Er is dus geen enkelvoudige ruimtelijke scheiding van stadsbewoners naar welstandscategorie of etnische achtergrond zoals in sommige andere steden (Downtown Kingston, Jamaica, of ‘across the tracks’ in de VS, waar armere en gekleurde mensen aan de andere kant van de spoorlijn wonen, of zelfs in reusachtige stedelijke getto’s). En een gelijkmatige of willekeurige spreiding van de bevolking is er evenmin.

Behalve de koopkracht, is ook de levenscyclus een aspect dat de mens in buurten bijeen brengt. In de oudere buurten wonen vooral huishoudens die zich aan het eind van de gezinscyclus bevinden, geleid door veelal vrouwelijke, oudere, niet-werkende gezinshoofden en met geen of weinig kinderen (meer). In de jongere buurten zoals de recentere verkavelingsprojecten wonen merendeels jonge huishoudens met kinderen.

Schalkwijk en De Bruijne geven een indeling van de stedelijke bevolking van Paramaribo in sociaal-economische klassen op grond van inkomenspositie en consumptiepatroon, die ik overneem in tabel 3.1.

Tabel 3.1: relatieve klassenverdeling van Paramaribo

klasse	% bevolking
elite	6
middenklasse	28
volksklasse	50
onderklasse	16
totaal	100

Schalkwijk en De Bruijne noemen de volksklasse ‘arm’ en de onderklasse heeft nog minder bestedingsruimte. Die twee groepen samen vertegenwoordigen maar liefst tweederde van alle inwoners van de Surinaamse hoofdstad. Het gezinsinkomen per maand ligt voor de volksklasse tussen SRD 400 en SRD 1000 en voor de onderklasse tussen SRD 200 en SRD 500. In de inleiding is al aangegeven dat al deze lonen onder de armoedegrens liggen. De welvaart

is dus duidelijk zeer ongelijk verdeeld. De inkomensverdeling hangt samen met etnische differentiatie, opleidingsniveau en beroep.

3.2.1 De elite

Wie zijn welgesteld in Paramaribo? Schalkwijk en De Bruijne letten op het consumptiepatroon bij het noemen van kenmerken als: het wonen in een fraaie woning, soms met schotelantenne, in een goed ogende en beveiligde wijk, in het bezit zijn van een goede auto (meestal meer dan een), kinderen die voor studie in het buitenland verblijven en meestal niet terugkeren (wel vaak op vakantie), en zelf ook regelmatig naar Nederland of de Verenigde Staten reizen. In de regel woont iemand die min of meer permanent over ruime financiële middelen beschikt, duidelijk beter dan de rest van de stedelijke bevolking. Zeker in tijden van schaarste en inflatie is investeren in onroerend goed lokaal één van de weinige aantrekkelijke mogelijkheden. Bovendien is investeren in een luxe woning ook een bewijs dat men 'het' gemaakt heeft. De woningen zijn ruim voorzien van gemakken als extra badkamers, ruime balkons, air-conditioning, kabeltelevisie en internetverbinding. Huis en (grote) tuin worden door lokaal personeel onderhouden.

De welgestelde is, volgens genoemde schrijvers, allereerst buitenlander. Velen van hen blijven slechts korte tijd in Suriname. Zij bepalen mede het gezicht van de bovenlaag van de stad. Hun gedrag - en ook dat van de 'blaka bakra's'⁵ die 's zomers in de stad vertoeven - geeft aan wat in de wereld als behoorlijk geldt. Zo worden de huishuren in de elitewijken min of meer vastgesteld door de ambassades. De inkomens van de huispersoneelsleden der elite (huishoudster, kokkin, tuinman) worden door anderen als bijzonder aantrekkelijk gezien en de overige emolumenten en de behandeling als benijdenswaardig.

Tot de meest welgestelden behoort ook de leiding van de grote en kleine producerende multinationals, van de bank- en handelsmulti-nationals en van de traditionele bedrijven, die voornamelijk op import gericht zijn. Voorts is er een aantal rijstexporteurs, naast een enkele lokale producent, en in de handel een aantal familiebedrijven van Chinese, Libanese en hindostaanse afkomst. Tenslotte omvat de elite een aantal beoefenaren van vrije beroepen zoals medische specialisten en notarissen - al zijn niet bij allen onder hen de inkomens even snel als de inflatie gestegen.

Hoge ambtenaren behoren volgens genoemde schrijvers niet meer tot deze groep. Velen onder hen zijn in de jaren negentig fors achteruitgegaan, zeker als men als hoge ambtenaar alleen van een hoofdkomen afhankelijk wil of kan zijn en de partner ook 'slechts' in loondienst is.

Onder de meest welgestelden bevindt zich ook een behoorlijk grote groep nieuwkomers. Er zijn veel nieuwe handelsbedrijven opgekomen. Van deze lokale ondernemers is een duidelijke meerderheid van hindostaanse origine, maar er bevinden zich ook creolen en daarnaast enkele Chinezen

⁵Blaka (zwarte) bakra (blanke European): creool met 'Hollandse' manieren; meestal Nederlander van Surinaamse afkomst

en Libanezen onder.

De welgestelde woont vooral in 'elitebuurten', zoals Elisabethshof, Mon Plaisir, Morgenstond en Rainville in Paramaribo-Noord, Benie's Park, Eerste Rijweg Project, Van Brussel en Via Bella in Paramaribo-West. Het opleidingsniveau van deze groep ligt beduidend hoger dan het opleidingsniveau van de andere sociaal-economische klassen. Terwijl maar 7% van alle hoofden van huishoudens in Paramaribo een hogere opleiding heeft gevolgd (hbo of universiteit), gold dit voor 37% van de welgestelden. Onder de welgestelden is de opleiding ook veel meer afgemaakt (89%). Onder de stedelijke bevolking bedraagt dit gemiddeld 60%. Mensen met hooguit een lagereschoolopleiding treft men in de elitegroep nauwelijks aan.

De leden van de elite vormen daarnaast allerlei netwerken en samenwerkingsverbanden waarin zij elkaar ontmoeten. Het lidmaatschap van Buitensociëteit Het Park, zwemvereniging Oase of de Rotary, de ontmoetingen op ambassadecepties, de onderlinge huwelijken, het hebben van kinderen op particuliere scholen, het rijden in een grote *four wheel drive* auto met een plezierboot op een trailer erachter naar watervermakelijkheden in het weekend - dit zijn zo enkele van de manieren waarop leden van de elite zich van de anderen onderscheiden.

Louter economisch gezien zouden we ook de personen die zich met drugshandel of andere illegale activiteiten hebben verrijkt tot de elite kunnen rekenen, maar zij vallen sociologisch gezien niet in die groep. Het is verleidelijk om af te gaan op de 'conspicuous consumption' van bijvoorbeeld laaggeschoolde mensen die in huisvesting, vervoermiddel, sieraden of amusements-uitgaven 'het breed laten hangen', maar ook van hen weet je nooit zeker of hun welvaart uit illegale bezigheden is verkregen. De *mofokoranti* (het geruchtencircuit; letterlijk: de mondkrant) veroordeelt zulke mensen zonder nader onderzoek, maar laat het al gauw afweten als je om staving met feiten vraagt. Hun aantal is onbekend, maar afgaande op de aanhoudende stroom van drugstransporten en de grote aantallen opgepakte koeriers (in Suriname en in Nederland), en tevens gezien de grote hoeveelheden cocaïne die zo nu en dan worden aangetroffen, moeten we aannemen dat de 'poederrijkdom' niet tot enkelingen beperkt is gebleven.

3.2.2 De middenklasse

De middenklasse (ruim een kwart van de bevolking) is een levend begrip in Paramaribo. Ze bestaat volgens Schalkwijk en De Bruijne historisch uit twee componenten. Er is een groep ambtenaren die bij verschillende overheidsdiensten vooraanstaande posities innemen. Ook de grote groep onderwijzers en hoofdverpleegsters valt, althans viel, hieronder. Daarnaast zijn er binnen de particuliere sector winkeliers, handelaren en aannemers die op grond van inkomen en uitgaven patroon tot de middenklasse gerekend worden. Tot deze particuliere sector behoren ook die vrije

beroepen die 'redelijk' betalen of om een 'behoorlijke' opleiding vragen.

In het algemeen hebben deze groepen een kosmopolitisch georiënteerd consumptiepatroon. Er wordt vrij veel aandacht aan de kinderen besteed, zowel aan hun onderwijs als aan het bezit van consumptiegoederen. Binnen de middenklasse is de overheid als werkgever van belang. Hoezeer de reële lonen ook sinds 1980 zijn gedaald, toch staat bij velen een formele betrekking bij de overheid nog steeds hoog aangeschreven. Een strategie van veel huishoudens is het hebben van ten minste één lid ervan in een vaste betrekking bij de overheid of een parastataal bedrijf wegens de sociale zekerheid zoals medische verzorging. Daarnaast moet ten minste één ander lid buiten de overheid werken of moet de 'overheidsambtenaar' buiten of in werktijd een tweede job hebben. Doordat de laatste jaren vooral de inkomens van hen die bij de overheid in dienst zijn, zijn gedaald, behoren vele ambtenaren die op de departementen een goede positie bekleden economisch nu tot de lagere middenklasse - tenzij men ook elders werkt. Zeer duidelijk is dit ook bij het onderwijs het geval.

De middenklasse woont in de nabijheid van de welgestelden, gedeeltelijk in dezelfde wijken, gedeeltelijk ook in nabijgelegen karakteristieke middenklassebuurten, zoals Ma Retraite, Morgenstond en Tourtonne in Paramaribo-Noord en BAMS, Benie's park, Doekhieweg en delen van Uitvlugt in Paramaribo-West. De middenklasse woont in het algemeen vrij goed, in ruime, niet al te oude woningen van goede of redelijke kwaliteit. Het gros van de leden van deze groep is eigenaar van de woning.

Het gemiddelde opleidingsniveau ligt bij de middenklasse een stuk lager dan bij de welgestelden. Slechts 10% van hen heeft een hogere opleiding gevolgd. De meeste leden hebben wat meer dan een lagere (42%) of een hogere (25%) middelbareschoolopleiding genoten. De opleidingen worden door deze groep in het algemeen (73%) wel afgerond. Van alle klassen werkt de middenklasse het vaakst bij de overheid: 40% versus 35% gemiddeld. De middenklasse-families neigen volgens Venema (1992) meer naar het traditionele westerse huwelijksgezin (vader, moeder, kinderen).

3.2.3 De volksklasse

De leden van de volksklasse worden in het algemeen gelijkgesteld aan 'arm'. Het zijn er velen en hun aantal is in de jaren tachtig en negentig fors gestegen door de torenhoge inflatie. Armoede in Suriname is weer die van decennia terug geworden: er is niet genoeg geld voor voeding, voor kleding of voor huisvesting. De volksklasse is de meest omvangrijke van de onderscheiden klassen; bijna 50% van de stedelijke bevolking kan tot deze categorie gerekend worden.

Veel van de volksklassebuurten, gebouwd in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw, zijn volkswoningbouwprojecten. Al deze projecten worden voornamelijk bewoond door deze sociale categorie. Te noemen

vallen Flora A en B, Moniz en Sloot, Beekhuizen, Geyersvlijt, Peu et Content, Welgelegen, Mattonshoop, Kasabaholo, Tammenga, het Marowijneproject en Latour. De woonsituatie van de volksklasse is over het algemeen vrij slecht te noemen. Gemiddeld heeft deze categorie 2 tot 3 slaapkamers tot haar beschikking met gemiddeld 3,6 persoon per slaapkamer. De meeste woningen zijn van 'slechte' kwaliteit. Er is wel wateraansluiting in de woning (74%). Ook hier heeft de meerderheid (59%) de woning die men bewoont in eigendom.

De meest gevolgde opleiding binnen de volksklasse is de lagere school (42%), gevolgd door het voortgezet lager onderwijs (35%). Wel rondt een meerderheid de gevolgde opleiding af. Binnen de volksklasse is, met name onder de vrouwen, avondstudie zeer gewild: wie 's avonds ziet hoe de scholen bevolkt zijn met studenten van allerlei cursussen, wordt geïmponeerd.

Kinderen van sociaal-economisch lagere milieus lopen duidelijk een grotere kans op belemmeringen in hun ontwikkeling. Deze ontwikkelingsachterstand is al merkbaar in de eerste klas van de basisschool en beïnvloedt de leerprestaties in de andere leerjaren negatief. Van de kinderen in de volkswijken doorloopt maar 30% de eerste drie klassen van de lagere school zonder doublures in tegenstelling tot de klassen in de middenstandswijken, waar dit 75% is (Ringeling 1990).

Het gemiddelde huishouden in de volksklasse telt volgens Schalkwijk en De Bruijne 6.7 personen (2.9 volwassenen en 3.8 kinderen). Er zijn betrekkelijk veel samengestelde huishoudens, dat wil zeggen huishoudens die buiten het model van man-vrouw-kinderen vallen, zoals driegerationeel huishoudens, huishoudens met volwassen broers en zusters met of zonder kinderen en huishoudens met pleegkinderen (Venema 1992). Matrifocaliteit is hier zeer gewoon. Het verschijnsel van een vrouw als hoofd van het huishouden komt drie maal zo vaak voor bij deze groep als bij de hogere klassen (29%). Die matrifocale gezinnen vallen uiteen in twee groepen: het eenoudergezin van een vrouw zonder partner met minderjarige kinderen en het uitgebreide gezin van een oudere vrouw met kinderen, schoon- en kleinkinderen. Eén op de vijf hoofden van huishoudens is ouder dan 60 jaar en dat is meer dan in de andere klassen. Concubinaat en bezoekerrelaties vormen een geïnstitutionaliseerd alternatief voor het huwelijk, hoewel met een lagere status (Venema 1992).

Men treft alle bevolkingsgroepen aan onder de gehele multi-etnische volksklasse met uitzondering van Europeanen en Chinezen. De creoolse groep is met name sterk vertegenwoordigd; van alle creolen kan 58% gerekend worden tot de volksklasse, vergeleken met 45% van de hindostanen en 49% van de Javanen. Ook de meerderheid van de kleinere groepen, zoals marrons, indianen en Guyanezen behoort tot deze categorie. De meeste stedelingen uit de volksklasse zijn geboren in de hoofdstad, maar er zijn relatief veel immigranten uit de districten (28%).

Binnen de volksklasse is de overheid de belangrijkste werkgever;

1 op de 3 hoofden van huishoudens heeft er een aanstelling. Opvallend is dat $\frac{1}{4}$ van de hoofden van huishoudens niet meer werkt. Het gemiddelde huishouden heeft 1.5 werkenden in het gezin. De huishoudens met maar één werkende vormen de grootste categorie (47%). De meeste partners in de huishoudens van de volksklasse werken niet (66%).

3.2.4 De onderklasse

Tot de onderklasse (16%) zijn hier gerekend de mensen die zo arm zijn dat zij ten hoogste over een tv of een ijskast beschikken - iets wat in de context van Suriname van 1980 inderdaad zeer arm was en nu ook nog als zodanig wordt gezien.

De armste bevolkingsroepen in Paramaribo wonen gedeeltelijk in de eerder genoemde volksbuurten maar ook in specifieke arme buurten in het centrum (Land van Dijk, Frimangron). Aparte vermelding verdient de stroom van binnenlandbewoners (marrons) die tijdens en na de binnenlandse oorlog naar de stad en haar naaste omgeving kwamen. Zij hebben zich vaak gedwongen gezien genoeg te nemen met primitieve huisvesting, zoals in de Apollohal in Pontbuiten, en hebben grote woningbouwprojecten lang voor het afbouwstadium gekraakt, zoals Sunny Point aan de Nieuw-Weergevondenweg. Zij beschikken vaak helemaal niet over water en elektriciteit. Huisvuil wordt daar niet opgehaald.

Vertegenwoordigers van deze groep zijn veelvuldig in het nieuws vanwege hun betrokkenheid bij soms zeer ernstige en gewelddadige criminaliteit en het is niet overdreven te stellen dat de gehele groep der marrons van het slechte imago nadeel ondervindt doordat de overige bevolkingsgroepen afstand houden.

De kwaliteit van de huisvesting van deze 'marginale' klasse is, zoals mag worden verwacht, veel slechter dan die van de overige klassen. Toch woont nog 44% in wat omschreven wordt als een 'redelijke' woning; 10% van de onderklasse woont in krotten. De meeste leden van deze groep wonen in houten woningen (61%) zonder wateraansluiting in het huis (67%). Een treffend voorbeeld vormen de zelfbouwhuisjes van De Goede Verwachting. Gemiddeld heeft men de beschikking over 2.5 slaapkamers met een gemiddelde kamerbezetting van 2.1 persoon per slaapkamer. 20% heeft meer dan drie personen per slaapkamer. De meeste echte armen zijn in Groot- Paramaribo geboren, maar dit aantal ligt wel lager dan bij de andere klassen. Er bevinden zich veel meer migranten onder de armsten, in belangrijke mate uit het binnenland. Het Nederlands wordt hier maar door 1 op de 5 huishoudens gebezigd als voertaal thuis. Veel vaker wordt er Sarnami (29%) of Sranan (34%) gesproken.

Zij hebben de grootste huishoudens met 8.9 personen per huishouden, vanwege het relatief groot aantal kinderen (2.8 volwassenen en 6.1 kinderen). De hoofden van huishoudens zijn enigszins jonger (vaak tienermoeders) dan in de andere klassen. Het kerngezin is hier ook een van

de voorkomende gezinstypen, maar komt minder voor dan bij de andere klassen (41%). Opvallend is het relatief groot aantal alleenstaanden onder de armsten. De armsten hebben ook vaker dan de andere klassen een vrouw aan het hoofd van het huishouden (30%). Maar liefst 40% van de hoofden van huishouden heeft geen partner.

Zeer grote huishoudens zijn naar de zienswijze van Schalkwijk en De Bruijne zeldzaam, maar ze zijn er wel. Een voorbeeld van zo een groot huishouden, bestaande uit 16 kinderen in een huis met 3 slaapkamers, is te zien op een volkswoningbouwproject. Het huishouden wordt in feite geleid door een vrouw met als hoofdberoep schoonmaakster op een school en als nevenberoep bejaardenverzorgster. De vrouw heeft elf kinderen gekregen met een man die lasser is geweest en nu gepensioneerd is. In dit huis komt te weinig inkomen om behoorlijk in de basisbehoeften van voeding en kleding te kunnen voorzien.

Uit het onderzoek van Schalkwijk en de Bruijne blijkt ook hoe sterk het verband is tussen armoede en opleidingsniveau. Eén op de vijf hoofden van huishoudens uit de onderklasse heeft geen enkel onderwijs genoten. 53% heeft alleen maar de lagere school doorlopen. Haast niemand komt verder dan lager voortgezet onderwijs. Maar 1/3 maakt de gevolgde schoolopleiding af. Het aandeel van de hoofden van huishoudens dat niet werkt is even groot als het aandeel dat bij de overheid in dienst is (27%). De niet-werkenden zijn voornamelijk bejaarden en alleenstaande vrouwen. Van de niet-werkenden noemt 7% zich werkloos en is 7% arbeidsongeschikt; dat is hoger dan in de andere klassen. De allerarmsten hebben het laagste aantal werkenden per huishouden (1,4). Van de partners werkt maar liefst 80% niet.

3.3 Sociaal-maatschappelijke en culturele achtergronden

3.3.1 De naam creool

Volgens Buschkens (1974) en Budike en Mungra (1985) werden de negerslaven door de blanken onderscheiden in zoutwaternegers (van overzee aangevoerde) en in creolennegers (de in Suriname geboren). De oorspronkelijke betekenis van het woord 'creool' was: 'een blanke bewoner van Zuid-Amerika en de West Indien daar geboren uit Europese ouders'. Deze betekenis is blijven bestaan in gebieden waar de Afrikaanse bevolking gering is, zoals in Venezuela, Colombia, Argentinië en Chili. Maar in andere landen, waar de negerslaven de blanken in aantal overtroffen, vond een verruiming van het begrip plaats en werd al wat in de kolonie geboren is, wit of zwart, mens of (huis)dier, creool genoemd. Nog tijdens de slavenperiode kreeg volgens Budike en Mungra (1985) het begrip creool de betekenis zoals we die thans kennen: 'afstammelingen van Negers die niet gevluht

zijn tijdens de slavernij, al of niet vermengd met andere etnische groepen'. De onderscheiding van creolen en zoutwaternegers raakte gaandeweg in onbruik, onder andere omdat deze onderscheiding verdrongen werd door een nieuwe indeling, namelijk die van bosnegers of boslandcreolen en stadsnegers of stadscreolen - een indeling die, naar de zienswijze van Budike en Mungra (1985), door Surinamers wordt gebruikt om duidelijk te maken dat de bosneger 'minder mens' is.

Binnen de creoolse groep is er een differentiatie opgetreden in een elite, een middenklasse en een volksklasse. De elite en de middenklasse (de bovenlaag) van de creoolse bevolkingsgroep hebben de westerse cultuur meer dan de volksklasse geïnternaliseerd. Dit komt tot uiting in een hoog ambitieniveau, voornamelijk gericht op onderwijsresultaten en studie. Binnen deze groep is de rol van de vader van meer betekenis, maar moeder blijft een centrale figuur (Buschkens 1974).

De volksklasse vertoont trekken van het 'fusionistische' type van acculturatie, dat wil zeggen dat Afrikaanse cultuurelementen in dit proces van acculturatie een cruciale rol hebben gespeeld. De negroïde bevolkingsgroep uit voornamelijk West-Afrika heeft kennelijk een cultuurpakket meegebracht naar Suriname (zie Van Lier 1951). Daar bovenop is er een 'dunne laag' westerse cultuur in de sociaal- economische lagere klasse gekomen, vooral op het gebied van de normen en waarden. Hierdoor vertoont deze cultuur een dualistisch karakter.

3.3.2 Culturele geschiedenis

De culturele identiteit van de creoolse groep, waarvan de basis werd gelegd in de slaventijd, bevat ook na de Emancipatie (de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863) Afrikaanse cultuurelementen. Deze elementen komen in de dagelijkse gedragscodes veelvuldig voor, maar ook in dansen, in liederen, in volksverhalen, in traditionele gebruiken bij geboorte, overlijden en rouw, in winti als geloofsovertuiging en in geringe mate in kleding en sieraden.

Bij de volksklasse is er sprake van cultuurambivalentie, die het gevolg is van enerzijds het voortdurend gedwongen worden het eigen culturele erfgoed op de achtergrond te plaatsen en anderzijds de hoge mate van contact met de westerse cultuur. Het gevolg is: een voortdurende verkeren in een toestand van onzekerheid.

Volgens Budike en Mungra (1985) hebben de creolen nooit een binding gehad met de Afrikaanse cultuur, omdat de plantage-eigenaren de slaven sterk hebben belemmerd de Afrikaanse cultuur als eenheid te beleven en te handhaven. Ook was het zo dat, toen de slaven in Suriname ingevoerd waren, ze helemaal ontworteld waren van hun eigen cultuur. Dit had tot gevolg dat ze zich, in tegenstelling tot andere bevolkingsgroepen, het meest Surinamer voelen. Schalkwijk en De Bruijne (1999) merken op dat de groep sterk op de stad Paramaribo en omgeving georiënteerd is. Zij is het meest geïurbaniseerd van de grote bevolkingsgroepen. Van de creolen is 72%

geboren in Groot-Paramaribo, waarvan 68% in het kerndistrict Paramaribo zelf.

Dat niet minder dan ruim driekwart (77%) van de creoolse huishoudens de Nederlandse taal thuis als voornaamste voertaal zegt te gebruiken, heeft waarschijnlijk te maken met de hoge mate van urbanisatie en acculturatie in het stedelijke leven (Hoeftte en Meel 2001). Men is van huis uit en op school meer blootgesteld aan het Nederlands. De rest van de creoolse huishoudens maakt gebruik van het Sranan. Het betreft hier voornamelijk de armere huishoudens. Wel geldt het Nederlands zozeer als een beschaafde taal dat men desgevraagd graag aangeeft dat men Nederlands spreekt, ook al doet men het niet werkelijk als voornaamste thuistaal. Het dagelijkse spraakgebruik is vaak zeer tweetalig. Het Sranan is de taal van Suriname die iedereen spreekt. De Nederlandse taal wordt het meest gebezigd door degenen, die hoger onderwijs hebben genoten (Hoeftte en Meel 2001). De creolen representeren in hun cultuur meer dan andere immigranten westerse elementen, zoals de Nederlandse taal en de christelijke religie. Over de Surinaamse volkscultuur werd een laagje westerse cultuur geschoven, waarin we nu de sociaal-economische klasseverschillen kunnen waarnemen (Sordam 1999).

Een vraag die zich makkelijker laat stellen dan beantwoorden, is deze: in hoeverre leeft de geschiedenis van slavernij (mensenroof, mensenhandel, dwangarbeid, uitbuiting, miskenning, discriminatie enzovoort) voort in de creolen van nu? In hoeverre zijn zij zich van deze achtergrond bewust? Natuurlijk *kennen* zij die achtergrond, maar beleven zij die ook nu nog? En zo ja, beleven zij die als een deel van henzelf? Gaan zij nog gebukt onder de negatieve behandeling die hun voorouders ten deel is gevallen? Zo ja, hoe? Ervaren zij eventuele tegenslag of tegenwerking in hun eigen leven nog in het licht van de vroegere institutionele achterstellingen? Deze vragen zijn relevant, omdat een bevestigend antwoord iets wezenlijks zou zeggen over het zelfbeeld van deze groep en van de individuele groepsleden. Hun maatschappelijk presteren en hun streven naar vooruitgang zouden door een negatief zelfbeeld, een laag gevoel van eigenwaarde, geremd kunnen worden (als je voor een dubbeltje geboren bent, word je nooit een kwartje). Ook kan wrok tegen de maatschappelijke verhoudingen, die historisch uit de slavernij van de plantagekolonie zijn voortgekomen, en waarin je zelf aan de onderkant thuishoort, ertoe bijdragen dat jij je tegen de regels van de maatschappij gaat verzetten. In beide gevallen, neerkijken op jezelf en rebelleren tegen 'de anderen', is er sprake van reactief gedrag in plaats van pro-actief gedrag. En de kern van veerkrachtigheid in ongunstige omstandigheden is nu juist dat men de eigen doelen voor ogen houdt en die pro-actief nastreeft in weerwil van die omstandigheden.

Enerzijds zijn er nauwelijks aanwijzingen dat de creoolse bevolkingsgroep zich nog serieus voor het slavernijverleden of voor de nawerking ervan in opeenvolgende generaties interesseert. De mensen kunnen met trots zeggen, dat ze *neger* zijn en dat ze *nengre* spreken (Sranan).

Het woord *neger* heeft in het Surinaams-Nederlands niet de denigrerende lading die het in het Europese Nederlands heeft. Het woord *vernegeren* voor gedrag dat geacht werd bij de creoolse onderklasse te passen, hoor je zelden of nooit meer. Winticeremonies zijn gangbaar en worden niet verborgen gehouden. Creoolse gerechten en gebruiken worden met gemak overgenomen door leden van andere bevolkingsgroepen. Er zijn creoolse missverkiezingen (Miss Alida), zoals die er ook zijn voor marrons, hindostanen en Javanen.

Ook is er doorgaans weinig belangstelling voor manifestaties die een 'zwart bewustzijn' willen bevorderen of bestendigen. Blaka Man Dey, de internationale dag van de zwarte beschaving, trekt bij de officiële viering slechts enkele tientallen belangstellenden. Er zijn enkele groepen 'Afrosurinamers' die bij die gelegenheden van zich laten horen met kruidenbaden en plengoffers, en zij kunnen rekenen op ruime mediabelangstelling. Maar daarbuiten leven zulke gevoelens blijkbaar nauwelijks.

De grote uitzondering hierop is 1 juli, de nationale feestdag ter herdenking van de formele beëindiging van de slavernij op 1 juli 1863. Dit is een waar volksfeest, waarop veel creoolse vrouwen zich kleden in traditionele gewaden (*koto* en *anyisa*), en waaraan ook op scholen aandacht wordt besteed (zoals er ook *holi phagwa*-vieringen zijn waaraan alle schoolkinderen meedoen, of ze nu hindostaan of hindoe zijn of niet).

Aan de andere kant is er de bekende krenkende uitdrukking, die zegt dat je de neger wel uit de slavernij kunt halen, maar de slavernij niet uit de neger. De strekking hiervan is dat de creolen niet vooruit willen komen, of niet op eigen kracht, maar liever afhankelijk willen zijn van anderen.

Ook kun je horen dat creolen altijd onderling verdeeld zullen zijn, omdat ze elkaar niets gunnen (de krabbenmentaliteit, het elkaar omlaag trekken of elkaar afkraken). Volgens Wilson (1973) missen creolen netwerken van personen uit de eigen etnische groep die elkaar helpen en op wie ze kunnen terugvallen in moeilijke tijden. Men werkt niet nauw samen met elkaar en investeert relatief gezien weinig in de eigen groep; over het algemeen denkt men negatief over de eigen bevolkingsgroep. Wilson brengt dit in verband met de krabbenmentaliteit: groepsgenoten trekken degenen die het goed doen op de maatschappelijke ladder vaak omlaag, zoals krabben dat met elkaar doen in een ton. Ze zouden samen willen of moeten stijgen op de ladder of samen op de bodem van de ton willen blijven. Deze mentaliteit wordt ook genoemd als verklaring voor politieke verdeeldheid die de creoolse groep zou verzwakken in vergelijking met de andere Surinaamse bevolkingsgroepen - hoewel die politiek minstens zo versplinterd zijn. De muziekformatie Cojunto Latino's uit de Afro-Surinaamse volksklasse heeft dit op kernachtige wijze uitgedrukt in een populair nummer van de jaren zestig en zeventig: 'Blakaman e nyan Blakaman' - neger eet neger, met dezelfde gebruikswaarde als het bekende *dog eat dog*.

Sommige opvallende kenmerken van de creoolse groep laten zich herleiden tot het slavernijverleden. Familienamen herinneren aan plantages (Van Frederikslust) en aan slaven-meesters (Vasilda als omkering van Da Silva; Van de l'Isle als slavennaam bij De l'Isle). De gezinssamenstelling, waaraan zo vaak de vader ontbreekt, herinnert aan de praktijk om ouders gescheiden te verhandelen maar kinderen bij de moeder te laten. Evenzo de oude vrouw die op de kinderen van werkende moeders paste (*de krioro mama*).

Het stereotype beeld van de luie neger, die zorgeloos en onverantwoordelijk bij de dag leeft, bevindt zich ongetwijfeld nog in veler hoofden. Het is even ongetwijfeld een klakkeloos nagepraat vooroordeel; iedereen kent zelf meer dan voldoende tegenvoorbeelden. In de gevallen waarin het erop lijkt dat er iets van waarheid in schuilt, is een generalisatie naar de hele groep nog steeds niet te rechtvaardigen. Laten de leden van de creoolse bevolkingsgroep zich hierdoor beïnvloeden? Is het een *self-fulfilling prophecy*?

Kortom, een antwoord op de vragen naar de uitwerking van slavernijverleden en achterstelling op het individuele of het collectieve zelfbeeld van de creolen ligt niet voor het oprapen. Aangezien etniciteit en sociaal-economische klasse deels samenvallen, is het moeilijk om uit te maken of de cultuur der armen tot een bepaalde gedraging of gewoonte gerekend moet worden.

3.3.3 Matrifocale familiestelsels

De theorievorming over Afro-Amerikaanse (inclusief Afro-Surinaamse) matrifocale familiestelsels valt volgens Venema (1992) uiteen in een diachrone of historische en een synchrone benadering; de eerste stelt historische factoren centraal, de andere hedendaagse (of recente) maatschappelijke omstandigheden. Analoog hieraan heeft de term 'Afro-Amerikaanse (of Afro-Surinaamse) familie' een duidelijke historische connotatie, terwijl de term 'matrifocaliteit' meer in zwang is bij auteurs die de hedendaagse maatschappelijke omstandigheden als uitgangspunt nemen. De historische benadering valt weer uiteen in een richting die de Afrikaanse erfenis benadrukt (in navolging van Herkovits 1949) en een richting die zich baseert op de geschiedenis van de zwarten in Amerika (Frazier 1948). In de synchrone benadering wordt vaak een verband gelegd tussen enerzijds matrifocaliteit en anderzijds (perifeer) kapitalisme, loonarbeid, migratiearbeid, ongelijke sekse-ratio (vrouwenoverschot), werkloosheid en economische onzekerheid (Smith 1978).

Veel theoretici zien in matrifocaliteit - al dan niet ingebed in een 'pathologische' subcultuur - de hoofdoorzaak van allerlei sociale en psychische problemen. Tegenover hen schaaft Venema (1992) zich achter die auteurs die de verklaring van die problemen in de eerste plaats zoeken in een lage maatschappelijke positie hier en nu, en die matrifocaliteit als

een veelal redelijk geslaagde aanpassing aan die maatschappelijke positie opvatten.

Uit mijn onderzoek zal misschien kunnen blijken waarvan het afhangt of matrifocaliteit als een redelijk geslaagde aanpassing aan die maatschappelijke positie opgevat kan worden. Zal het afhangen van de veerkracht van het flexibele familienetwerk, van de veerkracht van de persoon zelf of van beide?

Bij de discussie over het aangepaste of onaangepaste karakter van manifeste matrifocaliteit (vaderloze gezinnen) passeert volgens Venema (1992) een aantal economische en psychosociale aspecten de revue. Economisch gaat het om zaken als inkomensverwerving (via eigen economische activiteiten of steun van anderen) en onbetaalde arbeid (huishouding en kinderverzorging). Bij de psychosociale aspecten komen het al dan niet ontbreken van het mannelijk rolmodel en de 'vaderlijke' autoriteit, alsmede eventuele affectieve verwaarlozing aan de orde (Venema 1992).

Inzake de sekseverhoudingen verwerpt Venema (1992) de - toch al tamelijk achterhaalde - opvatting dat matrifocaliteit ook matriarchaat zou inhouden. In elk geval, aldus Venema, geldt voor Afro-Amerikaanse matrifocale familiestelsels dat de mannen in allerlei opzichten toch de dominante sekse zijn. Daartegenover staat dat matrifocaliteit wel gepaard gaat met - of beter: onbestaanbaar is zonder - een bepaalde mate van maatschappelijke en culturele zelfstandigheid van de vrouw. Venema's uiteindelijke conclusie met betrekking tot het voorgaande is dat matrifocaliteit niet alleen als adaptatie aan een lage klassenpositie opgevat moet worden, maar ook als een aanpassing aan een lage seksepositie, met andere woorden: ook als een aanpassing van vrouwen (met kinderen) aan mannengedrag-in-reactie-op-een-lage-maatschappelijke-positie.

Volgens Van Niekerk (2000), Hoeft en Meel (2001), Tjon- A-Ten (1987) en Simey (1947) is er binnen de creoolse groep een familiesysteem dat kenmerkend is voor degenen die tot de lagere sociaal-economische klasse behoren. Het wordt getypeerd als het 'West-Indische of Caribische' familiesysteem, ook wel het matrifocale gezinstype genoemd. Deze auteurs wijzen met nadruk op de implicaties van de institutie van het concubinaat, de ongehuwde man-vrouwverbintenis, voor de totale structuur en cultuur van de Caribische samenleving.

De familiestructuur is dikwijls diffuus, in die zin dat ook niet-verwanten wel tot de familie worden gerekend en dat kinderen van dezelfde moeder, maar van verschillende vaders, in één gezin opgroeien. Het komt voor dat twee tot dan toe onbekenden op een gegeven moment familie van elkaar blijken te zijn. Het komt ook voor dat kweekjes -- (aangenomen kinderen), bijvoorbeeld geboren uit een buitenechtelijke relatie van de man, of kinderen, waarvoor de eigen ouders (vaak de moeder) om financiële en/of andere reden niet kunnen zorgen -- of broers en zusters van de moeder, deel uitmaken van de familie.

Hoewel het onderlinge hulpbetoon doorgaans binnen de familie niet ter discussie staat, is dit toch sterk afhankelijk van de financiële situatie waarin het gezin zich bevindt. Vooral in situaties van financieel tekort en materieel gebrek doen familieleden eerder een beroep op elkaar dan in situaties waarin dit niet het geval is (Van Niekerk 2000).

De centrale positie in het gezin wordt ingenomen door de moeder of de grootmoeder, indien de moeder inwoont bij haar eigen moeder. De moeder is de gezagsdrager en heeft een permanente positie (Mintz en Price 1992). Op deze rol wijst ook het woord matrifocaliteit, dat immers letterlijk zoiets als 'moedergerichtheid' betekent (Venema 1992). Deze moeder fungeert, ook al is er een man of vader aanwezig, altijd als 'filter' (Tjon A Ten 1987). De man heeft zowel in economisch opzicht een marginale positie en weinig gezag. De positie van de man kan versterkt worden zodra hij in staat is het gezin financieel te onderhouden. Zijn gezag neemt toe en zijn plaats in het gezin wordt een meer permanente.

3.3.4 De relatie tussen de gezinsleden

In de loop der jaren zijn verschillende, elkaar aanvullende verklaringen aangevoerd voor het ontstaan en voortbestaan van het Caribische gezinstype in Suriname. Voor het verwantschapssysteem en het erfrecht volgens de moeder-kind-lijn, is cultuurhistorisch het matrifocale gezin het beste te begrijpen als een doorwerking van de oorspronkelijke Afrikaanse culturen (Herskovits 1964; Van Niekerk 2000).

Het feit dat slaven niet als personen werden beschouwd, maar als zaken, had onder andere tot gevolg dat er tussen slaven geen huwelijken gesloten konden worden. Het ontbreken van een officiële gezinsstructuur - een juridische band zoals het huwelijk - vergemakkelijkte het de slavenmeesters om vaders, moeders en kinderen te scheiden en apart te verkopen (Ferrier 1985). Door het verzuim van de overheid de relatie van de vader tot zijn gezin - zelfs indien bekend - in het Emancipatieregister te vermelden, wordt het beeld van de 'onbekende vader' opgeroepen, wat kan leiden tot vertekening van het beeld van de familierelaties van de slavenbevolking. Deze vooronderstelling versterkt de oude mythe van de 'onbekende creoolse vader' (Lamur 2004).

Het gezinsverband van hen, die door opleiding en beroep tot de hogere sociaal-economische klasse behoren, vertoont veel gelijkenis met het Westerse traditionele gezin: het gezin bestaande uit vader, moeder en kinderen, en de man is de (belangrijkste) kostwinner. Ondanks de overeenkomsten wat uiterlijke kenmerken betreft, is het gezin toch zeker niet identiek aan het Nederlandse gezin. Dat wordt vooral duidelijk als naar de positie van de moeder wordt gekeken (vgl. Budike en Mungra 1985, Buschkens 1974 en Venema 1992). Venema noemt deze situatie, in navolging van Buschkens (1974), *latent matrifocaal* (dat de binnenshuis marginale man/vaderrol samen gaat met het bewustzijn dat de man het gezin zou kunnen

verlaten).

In de samenleving bouwen mannen over het algemeen niet zozeer een reputatie op door een toegewijde en zorgzame echtgenoot en vader te zijn, maar eerder door hun mannelijkheid te bewijzen tegenover vrienden. Het leven van de mannen speelt zich voor een groot deel af op straathoeken en met vrienden, wat met zich meebrengt dat vrije tijd en het zoeken naar een hoesel vaak door elkaar lopen (Brana-Shute 1979; Van Niekerk 2000). Mannen participeren vaak sterk in de mannensubcultuur (Venema 1992). Het is opvallend dat ze zich zo vaak afzetten tegen of negatief uitlaten tegenover hun eigen vader, vooral degenen wier vader geheel of grotendeels afwezig was. Kinderen kennen de familie van vaderskant ook vaak minder goed of hebben er minder binding mee (Van Niekerk 2000). Doordat de moeder in vergelijking met de man er altijd is voor de kinderen, is het niet verwonderlijk dat kinderen bij conflicten tussen beide partners vaak de zijde van de moeder kiezen. In het algemeen kan worden gezegd dat de zwakke binding met de vader een sterke binding teweegbrengt bij de moeder-kindrelatie (Sordam 1998).

Op het vlak van de socialisatie en het emotionele leven hebben Kardiner en Ovesey (1951) een zienswijze die ik op grond van eigen waarnemingen wil volgen: omdat de vader bij manifest matrifocale gezinnen ontbreekt, missen de jongens het mannelijk rolmodel en ontbreekt de vaderlijke autoriteit. Verder worden de kinderen emotioneel verwaarloosd doordat de moeder veel weg is omdat zij ook nog voor de kost moet zorgen, zij gaat onder een dubbele taak gebukt.

De moeder, op haar beurt, is een soort intermediair tussen vader en kinderen. De communicatie verloopt via moeder. Hoewel de moeder met haar kinderen in feite de sterkste betrekkingen heeft in het gezin en het meeste gezag draagt, wekt de moeder door haar gedrag de suggestie dat haar man of partner de belangrijkste figuur is. De man wordt onderdanig ontvangen. Hij kan bevelen uitdelen die door de vrouw gedwee worden uitgevoerd. Zij zorgt voor zijn maaltijd. Hij krijgt het beste deel van het vlees toebedeeld. Ze doet zijn was. Zij zorgt ervoor dat vader niet gestoord wordt door de kinderen. Hij moet kunnen rusten na gedane arbeid en te veel drukte in huis zou hem ertoe kunnen aanzetten zijn rust en vertier ergens anders te zoeken (Buschkens 1974).

De moeders gaan ervan uit dat zij op latere leeftijd niet door echtgenoot of concubant zullen worden onderhouden en rekenen zo min of meer op bijstand van hun kinderen, vooral de zonen. De instabiele man-vrouwverhouding en de slechte werkomstandigheden bevorderen immers niet een duurzaam samenzijn. Dit levert hechte relaties op tussen moeders en zonen.

3.3.5 Opvoedingsstijl in de gezinnen

Er is in het gezinsleven zeker wel een strenge opvoedingsmoraal te bespeuren,

maar de gezinsverhoudingen zijn minder hiërarchisch gerangschikt onder het gezag van het gezinshoofd (Van Niekerk 2000). De opvoedende taak is aan de moeder toebedeeld. Dit alles geldt in grote mate voor de eenoudergezinnen waarbij de moeder de enige kostwinner is (Krishnadath en Hirschfeld 1990). Zij draagt de primaire verantwoordelijkheid voor de kinderen en is belast met de lichamelijke verzorging. Volgens Henderson (1995) worden deze huishoudens in de literatuur vaak omschreven als 'women-headed households', waarbij onderscheid wordt gemaakt in *de facto* en *de jure* 'women-headed households'. *De jure* wil zeggen dat er in het huishouden geen mannelijke partner of echtgenoot aanwezig is. De vrouw is gescheiden, alleenstaand of weduwe en is verantwoordelijk voor de familie. *De facto* wil zeggen dat er in het huishouden wel een man is, maar dat deze tijdelijk afwezig is, bijvoorbeeld om ergens anders te werken, of dat hij wel aanwezig is maar met een minimale bijdrage aan het huishouden.

Aan de kinderen wordt weinig vrijheid gelaten tot het nemen van individuele beslissingen; individualiteit is niet gewenst. Ook worden kinderen nauwelijks gestimuleerd eigen initiatieven te nemen. Bevelen van ouderen moeten zonder meer worden opgevolgd en uitgevoerd. Vragen naar het *waarom* van een opdracht wordt niet wenselijk geacht. Er is geen discussie over regels en opdrachten mogelijk (Tjon-A-Ten 1987). Uitgangspunt van het opvoeden is de gedachte dat kinderen afhankelijke wezens zijn tot ze in hun eigen levensbehoeften kunnen voorzien. Zij zijn niet in staat zelf te denken of eigen beslissingen te nemen. Om die reden wordt in de opvoeding aan het kind eigen initiatief ontnomen.

Als gezagsdraagster neemt de moeder allerlei beslissingen en zij eist gehoorzaamheid en respect voor ouderen en autoriteit (Tjin A Djie 2000). Van het kind wordt geen tegenspraak geduld; het tegenspreken wordt gezien als een vorm van vrijpostigheid.

Traditioneel beperkte de huiselijke opvoeding bij deze groep zich tot het bijbrengen van vaardigheden, die gekoppeld waren aan het verwachte rolgedrag van het meisje en de jongen. Door het contact met andere in Suriname aanwezige etnische groepen en de noodzaak nu de sociaal-economische positie te verbeteren, werden de bakens verzet. Moeders moedigden vooral hun zonen aan, te streven naar hogere doelen (Tjon-A-Ten 1987).

3.3.6 Verschillen naar sekse in de opvoeding

Gewoonten, zeden, normen en waarden die tot uiting komen in de gezinsstructuur en de verschillende maatstaven die gehanteerd worden bij de opvoeding kunnen verschillen tussen de opvoeding van jongens en die van meisjes. Jongens staan meer bloot aan de verleiding van de straat en de daar heersende opvattingen dan meisjes (Braná-Shute 1979).

Een reflectie van de geldende rolverwachtingen voor man en vrouw is, dat jongens, als ze klein zijn, ondeugend behoren te zijn. Als ze ouder zijn,

zij het niet expliciet, worden zij aangemoedigd de nadruk te leggen op een expliciet mannelijk gedragspatroon, dat onder andere gepaard kan gaan met grotere seksuele vrijheden. Binnen het huishouden krijgt de jongen net als het meisje diverse taken, met het verschil dat die hem buiten het gezichtsveld van de moeder en de beschermende omgeving van het gezin brengen. Mede hierdoor is de opvoeding van jongens minder intensief en mogelijk minder gestructureerd dan die van meisjes. De jongens hebben als gevolg van de vrijheid die ze geboden wordt binnen het huishouden meer mogelijkheden om met andere jongens van verschillende leeftijden op te groeien. Via deze vriendengroep leren jongens van elkaar welk gedrag in welke situatie wenselijk is (Tjon- A-Ten 1987).

Moeders hebben vooral ten aanzien van hun zonen heel hoge verwachtingen. Van hen wordt verwacht dat ze zullen voorzien in de levensbehoeften van hun moeder. Vooral de oudste zonen worden gezien als een oudedagsvoorziening. Het geldt als een ongeschreven wet dat in het bijzonder de jongens de verplichting hebben later de zorg voor de moeder op zich te nemen, als die oud en gepensioneerd is of niet meer voor zichzelf kan zorgen (Buschkens 1974).

Bij het meisje ligt de situatie anders. Zij leert al op jonge leeftijd van haar moeder, grootmoeder en andere vrouwelijke verwanten wat er van haar als vrouw verwacht wordt. Ze wordt betrokken bij de uitvoering van huishoudelijke taken en als de moeder afwezig is, is zij de aangewezen persoon om voor de jongere kinderen te zorgen. Dit betekent dat de focus van de sociale relaties van het meisje in de directe omgeving ligt. Deze situatie is gecreëerd ter bescherming van het meisje zelf (Tjon A Ten 1987).

In vergelijking met jongens worden meisjes, zoals eerder aangegeven, strakker gehouden, vooral na de eerste menstruatie. Het wordt meisjes dan vaak verboden met jongens om te gaan. Men vreest dat het meisje in verwachting zou kunnen raken en geen waardige man meer zal kunnen vinden.

Mocht een ongehuwde vrouw toch zwanger raken, dan wordt daarop, afhankelijk van de sociaal-economische klasse, verschillend gereageerd. In de lagere sociaal-economische klasse wordt een vroege zwangerschap buiten een huwelijksverband weliswaar onwenselijk geacht, maar het baren van een kind wordt tegelijkertijd ook gezien als '*de rite-de-passage van onvolwassenheid naar volwassenheid*' (Ferrier 1985). Bij de lagere klassen werden veel huwelijken pas op latere leeftijd gesloten. Dit trouwen op latere leeftijd maakte ook dat de vrouw het huwelijk veel minder zag als een alternatief voor een arbeidsleven. Een huwelijk en een leven als huisvrouw was hooguit iets wat men in een latere levensfase hoopte mee te maken (Van Niekerk 2000). In de hogere sociaal-economische klassen wordt het zwanger raken van een ongehuwde jonge vrouw zeer onwenselijk geacht. Bovendien is dit een indicatie van het falen in de opvoeding. Dit kan leiden tot een groot conflict binnen het gezin dat kan uitlopen op uithuiszetting van het meisje (Buschkens 1974).

Van Niekerk (2000) merkt op dat niet zozeer het huwelijk als wel het krijgen van het kind de overgang naar volwassenheid markeert. Voor veel meisjes is dan ook een zwangerschap veeleer een reden om de schoolloopbaan te beëindigen. Als je een kind hebt, ben je immers zelf geen kind meer. Volgens Van Niekerk waren vrouwen die er alleen voor stonden wel gedwongen om zelf de kost te gaan verdienen. Een eigen inkomen versterkte weer de onafhankelijkheid van de vrouwen. Meisjes werden met dit idee grootgebracht en aangemoedigd door te leren, of in ieder geval ervan uit te gaan zelf de kost te moeten verdienen. Het was niet gebruikelijk om te denken in termen van ofwel een huwelijk ofwel de kost te verdienen.

3.3.7 De meest gehanteerde opvoedingsmiddelen in de creoolse (volksklasse) gezinnen

Volgens Jap-A-Joe en Leseman (1994) lijkt er in de lagere sociaal-economische klassen minder sprake te zijn van een expliciete, doelbewuste opvoeding. Veelal gedwongen door de moeilijke sociaal-economische omstandigheden en de onzekere relatie tussen moeder en vader, leeft men hier meer van dag tot dag. Vooruit plannen en realistische doelen voor de toekomst stellen, is maar moeilijk in het dagelijks leven in te passen. Er is sprake van een direct uitleven van emoties en nogal direct reageren op ongewenst gedrag van de kinderen. Het geven van een tik als het kind niet meewerkt of brutaal is, zonder eerst te praten, is hiervan een veel voorkomend voorbeeld in creoolse gezinnen die tot de lagere sociaal-economische klassen behoren. Het is een handeling waarvan men ook onmiddellijk effect ziet. Binnen deze groep bestaat meer in het algemeen een positiever beeld van het nut en de gevolgen van fysiek afstraffen dan bijvoorbeeld in de Nederlandse cultuur of dan door professionele pedagogen wordt aanbevolen. Men is er in feite van overtuigd dat slaan in principe goed is voor het kind. De oriëntatie van de creolen op het christelijk geloof sterkt die gedachte; immers in de Bijbel staat geschreven *'wie men liefheeft kastijdt men'*. In een typisch Surinaams gezegde komt hetzelfde denkbeeld naar voren: *'pré pré e kiri stondoiff'*, wie de roede spaart, bederft het kind. Een lichamelijke afstraffing op zijn tijd komt de ontwikkeling ten goede.

Uit mijn enquête blijkt dat in de lagere sociaal-economische klassen ongehoorzaamheid vaak aanleiding is voor straffen in de thuissituatie. In de maand voor de enquête was 55% van de kinderen een of meer keren gestraft. De straffen nemen de vorm aan van verbaal geweld en van onthouden van rechten of genoegens. Er wordt echter ook gestraft met lijfelijk geweld, zelfs op school. Jongens worden veel vaker en voor meer soorten gedrag gestraft dan meisjes.

Blijkens mijn enquête is het niet uitzonderlijk is wanneer huisgenoten met de politie in aanraking komen. Slachtofferschap van seksueel misbruik wordt door één op de twintig kinderen toegegeven. Dit is overigens geen specifiek creools probleem; blijkens de uitvoerige rechtbankverslagen in de

pers is seksueel misbruik verspreid in alle bevolkingsgroepen van Suriname.

3.3.8 Opleiding en beroepskeuze

Van Niekerk (2000) is van oordeel dat de creolen meer oog hebben voor de intrinsieke waarde van onderwijs. Zij kiezen school of studie niet alleen of niet zozeer vanwege het te verwachten loon of salaris, als wel omdat zij het een 'leuke' school of interessante opleiding vinden en/of vanwege een gewenste baan of gewild beroep. Wellicht mede door de betrekkelijk geringe druk van huis uit, zijn de jongeren sneller geneigd een aangename schoolroute te volgen. Ze kiezen de in hun ogen leuke vakken, en stippelen een traject uit dat naar hun idee leidt tot een leuk beroep. Bij sommige jongeren, stelt Van Niekerk (2000) verder, was 'leuk' het sleutelwoord in hun beschrijving van hun school- en beroepsloopbaan. In dit verband maakt zij naar analogie van Gibson and Bacchu (1988) een onderscheid tussen intrinsieke en extrinsieke motivatie, waarbij hij ervan uitgaat dat er bij de creolen minder sprake is van intrinsieke motivatie om op school te presteren, en soms zelfs twijfel is over het nut ervan. De keerzijde van deze meer extrinsieke motivatie is dan ook dat zij soms de weg van de minste weerstand kiezen. Dit kan inhouden: snel van school veranderen als een school niet bevalt of als er een conflict is met een leraar, en ook het kiezen van de makkelijkste trajecten of vakken. Deze houding verklaart wellicht mede de voorkeur van sommige laaggeschoolde jongeren voor loopbanen in de wereld van mode, popmuziek en sport (Sansone 1992). Het is een van de wegen om op een leuke manier snel geld te verdienen buiten de langdurige inspanning van de schoolloopbaan om, een weg die volgens Sansone (1992) overigens slechts voor weinigen is weggelegd.

Volgens Schalkwijk en De Bruijne (1999) komt de etnische achtergrond, zij het minder dan vroeger, tot uiting in de beroepskeuze. Er zijn bepaalde bedrijfstakken en bepaalde beroepen waarin, zij het niet exclusief, specifieke etnische groepen domineren (zie ook Van Niekerk 1997). Volgens Schalkwijk en De Bruijne (1999) is er bij creolen een duidelijke voorkeur voor ambtelijke beroepen. Er zijn dan ook relatief veel creolen te vinden in lagere overheidsfuncties, vooral dan in het zogenaamde ambtelijk apparaat – zeker sinds de jaren zestig toen overheidsbanen een mogelijkheid tot emancipatie van de achtergeblevenen werden. Het aantal banen bij de overheid werd vanaf die periode sterk uitgebreid, zonder dat er vergelijkbaar werk tegenover stond. Van alle partners die werken, heeft 70% de (semi-) overheid als werkgever. Het creoolse overwicht bij de overheid is momenteel goed zichtbaar onder de vrouwen (velen zijn schoonmaakster).

Het beeld bestaat bij velen, aldus Schalkwijk en De Bruijne (1999), dat er een duidelijke samenhang bestaat tussen etniciteit en ondernemerschap en ook tussen etniciteit en beroepsgroep. De creoolse groep is niet sterk vertegenwoordigd in de handel of in de industrie, maar meer in de dienstverlenende sector en de ambtenarij.

3.3.9 *Het samenlevingsverband*

De Surinaamse samenleving is vanwege haar samenstelling uit diverse bevolkingsgroepen een duidelijk voorbeeld van wat vroeger een plurale samenleving heette en nu is veranderd in een multiculturele samenleving: een bonte verscheidenheid van oorspronkelijk Zuid-Amerikaanse (indianen), West-Afrikaanse (creolen), Oost-Aziatische (Javanen, Chinezen en hindostanen) en Europese (boeroe's) bevolkingsgroepen, om de belangrijkste in Suriname te noemen. In dit multiculturele, rijk gevarieerde en bonte vlechtwerk van de sociale werkelijkheid staat het individu niet tegenover de samenleving, maar is betrokken op en ingelijfd bij allerlei sociale structuren en processen. Suriname heeft door zijn geschiedenis een bevolking die bestaat uit groepen die van elkaar verschillen naar ras, taal, godsdienst, zeden en gewoonten, economisch inzicht en handelen. Om de afzonderlijke individuen te begrijpen moet men voortdurend op de cultuur en de gemeenschap 'focussen', waarin zij zich ontwikkeld hebben en waarin zij hun overige activiteiten ontplooiën (Van Lier 1971).

In de periode van de slavernij was er een ideologie over zwarten ontwikkeld om dat wat iemand tot slaaf maakte te rechtvaardigen. En na de emancipatie werd er uitgebreide literatuurstudie gedaan over de luiheid van de neger en zijn parasitair gedrag (Van Lier 1971). Ook over de krabbenmentaliteit van deze groep is er gedegen studie gedaan (zie Wilson 1973; Brana-Shute 1979).

Er is nogal veel onderzoek gedaan naar de huidige etnisch-culturele situatie van creolen. Als de balans wordt opgemaakt kan niet anders worden geconcludeerd dan dat het dominerende beeld vrij negatief is. Deze studies gaan over de negatieve mentaliteit en hebben een ongunstige invloed op het zelfbeeld van creolen: het gaat om straathoekcultuur (vgl. Brana-Shute 1979), tienerzwangerschap, verschillende vormen van criminaliteit, weglooptgedrag, vroegtijdige schoolverlating, gebruik van drugs, drankmisbruik en gokken. Het gaat om pleziermakende genotzoekers die zich niet bekommeren om de dag van morgen, om buitenschoolse verleidingen, om een krabbenmentaliteit, om de zuigkracht die vrije tijd op jongeren uitoefent, om negatieve voorbeeldfiguren, om met goud behangen figuren die in peperdure auto's rondrijden.

Historisch onderzoek zal moeten aantonen of dit een eenzijdig beeld is en of daarom de accenten verkeerd zijn gelegd. We zouden ons ook af kunnen vragen hoe de voorouders in staat waren om ondanks hun moeilijke levensomstandigheden toch te overleven (hun veerkracht). Een andere zinvolle vraag is, of het waar is, en zo ja, hoe het komt, dat bepaalde gewoontes en zeden aan het verwateren zijn, zoals het respect voor ouderen, de hulp aan anderen, de sociale controle, de opofferingsgezindheid, het harde werken, het mee opvoeden van kinderen door anderen buiten de familiesfeer (de zogenaamde peetjes), de grote belangstelling van ouders bij partnerkeuze van de kinderen en het hanteren van codes vanaf de

kennismaking tot de dag van het huwelijk of het samenwonen, de zorg voor de ouderen, etc.

3.4 Gevolgtrekking

Wat volgt er uit het beeld, dat in dit hoofdstuk van de creoolse bevolkingsgroep is geschetst, voor een onderzoek naar kwetsbaarheid en veerkracht van kinderen?

We mogen verwachten dat veel kinderen in Half Flora zullen opgroeien onder economische en sociale beperkingen die eigen zijn aan de sociaal-economische condities van hun overwegende bevolkingsgroep. Vooral de gezinsstructuur (samenstelling naar geslacht, verwantschap en functie van de huisgenoten), de opleiding van de gezinshoofden en de sector van de maatschappij waaruit de inkomens worden verworven zullen van groot belang zijn.

Het ligt voor de hand op zoek te gaan naar die aspecten van de creoolse cultuur die in weerwil van ongunstige omstandigheden hoop bieden op een gunstige ontwikkeling van de kinderen, zowel emotioneel als cognitief, zowel individueel als in groepsverband. Te denken valt aan assimilatie van positieve westerse waarden en aan participatie in gemeenschapsactiviteiten.

4 Half Flora: de buurt, de mensen en de problemen

4.1 Inleiding

Mijn onderzoek naar veerkracht onder kinderen die opgroeien in omstandigheden die pro-sociaal gedrag eerder zouden belemmeren dan bevorderen, is gelokaliseerd in Flora A en B. Dit zijn twee buurten in Paramaribo die geen beste reputatie hebben als het gaat om gezinsvorming, drugsgebruik, opleidingsniveau en misdaad. In hoeverre die reputatie terecht is, zal verderop nog uitvoerig aan de orde komen.

Eerst wil ik de lezer laten kennismaken met de buurt. Ik behandel daartoe het ontstaan ervan en beschrijf de soort woningbouw die we er aantreffen. Vervolgens is er aandacht voor de ligging en de indeling van de wijk en voor een reeks demografische en andere aspecten die de woonomgeving van de mensen mede bepalen. Ik gebruik daarvoor algemene statistische gegevens, de resultaten van enkele buurtonderzoeken en ook mijn bevindingen uit het enquêteonderzoek naar pro-sociaal gedrag.

Het tweede deel van dit hoofdstuk houdt zich bezig met de problemen waaronder Flora A en B aantoonbaar te lijden hebben. Onderwijsprestaties, sociaal-maatschappelijke kwesties en de aanstelling van buurtmanagers komen achtereenvolgens aan de orde. (Voor het belangrijke onderwerp van de misdaad in Half Flora is een afzonderlijk hoofdstuk gereserveerd.)

4.2 Ontstaansgeschiedenis

De naam Half Flora is ontstaan toen de plantage Flora verdeeld werd onder de zonen van de eigenaar, waarbij ieder de helft kreeg. Half Flora was rond 1840 een houtplantage en hoorde tot de boedel van J.E. Onna. De andere helft was eigendom van G.L Röperhoff en diende toen als kost- en kweekgrond (Suriname Tourism Department 1994).

Toen in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw het inwonerstal in Paramaribo en omgeving verdubbelde en de stad zich vooral in westelijke richting uitbreidde, was de overheid genoodzaakt nieuw woonwijken te stichten om zo de woningnood onder de bevolking te lenigen. Door de gelijktijdige sterke toename van activiteiten van zowel de overheid als het bedrijfsleven in deze jaren, was er grote behoefte aan huisvesting voor de middeninkomensklassen, hetgeen resulteerde in onder andere het Half Floraproject. De twee aan elkaar grenzende volkswijken Flora A en Flora B werden kort voor de staatkundige onafhankelijkheid van Suriname in 1975 opgezet met financiële middelen uit de Nederlandse ontwikkelingshulp. Het was oorspronkelijk de bedoeling dat Half Flora een bungalowpark zou worden. Later werd de opzet veranderd en kwam het accent meer te liggen op de volkswoningbouw. De woningen van dit project werden in huur of in huurkoop aan de bewoners afgestaan. De meeste bewoners waren en zijn stadscreolen die voor een groot deel in de ambtenarij werken.

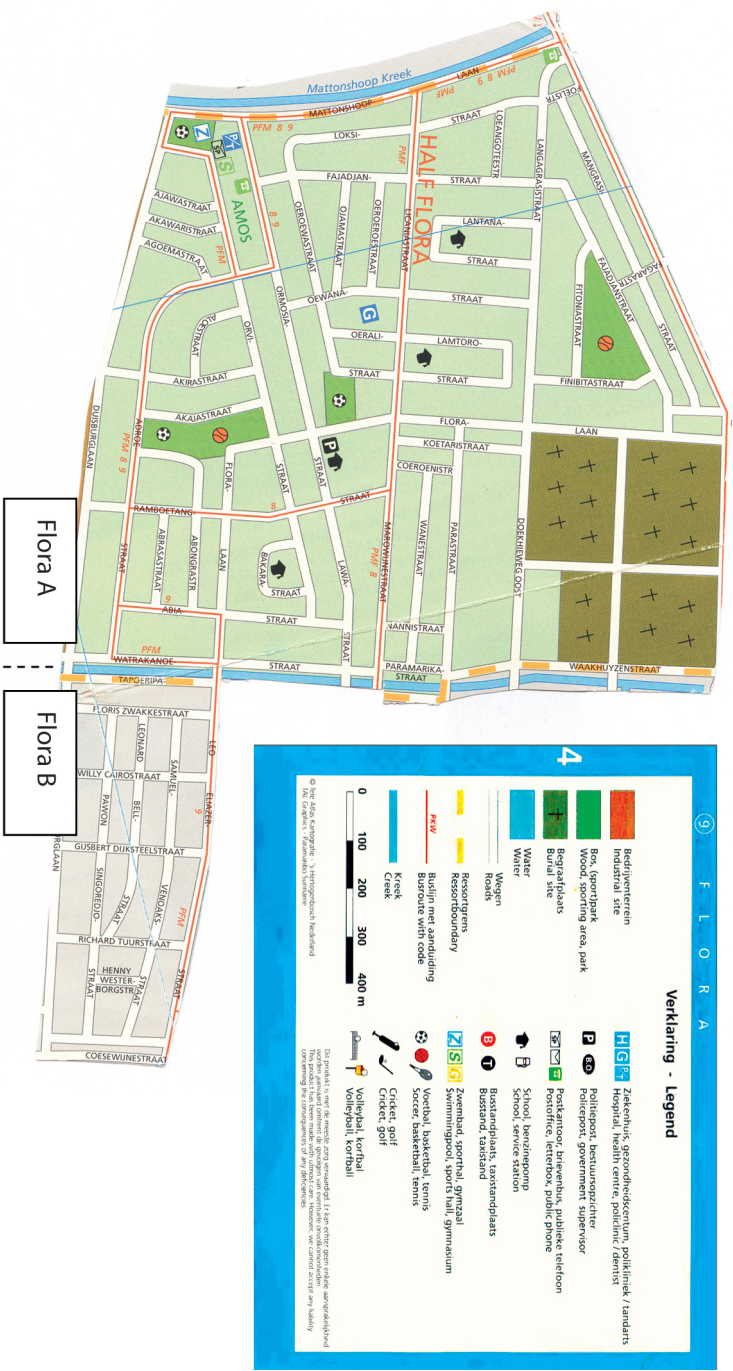

Fig. 4.1: plattegrond Half Flora

Half Flora, voor Paramaribo relatief armoedig, maar heel ruim gebouwd, behoort tot de zogenaamde volksbuurten. De woningen zijn in hout en in steen opgetrokken. Het zijn drie-slaapkamerwoningen. Een klein deel van de woningen heeft twee verdiepingen, maar de meeste huizen zijn van het type laagbouw. De meeste laagbouw woningen zijn inmiddels aan renovatie toe. Veel van de woningen zijn naderhand door de bewoners verbouwd en vergroot. Lang niet alle woningen zijn voorzien van een schutting of omrastering. Er staan op Flora A, in tegenstelling tot Flora B, nogal wat ruimere en grotere woningen op eigendomspercelen, die de eigenaren zelf hebben gebouwd naar hun gewenst model en vermogen. Deze eigenaren hebben voor hun privacy en hun veiligheid een deugdelijke omrastering gemaakt of een muur gebouwd en hun terreinen zijn voorzien van waakhonden. Er zijn in deze wijken geen bewakingsbedrijven of buurtwachten actief. Er zal volgens de voorzitters van de buurtorganisaties (SROF en Albuflo) nagegaan worden in hoeverre het mogelijk is hiertoe in de naaste toekomst over te gaan.

4.3 Geografische ligging, bestuurlijke indeling en inwonerstal

Half Flora ligt in het zuiden van Paramaribo. De wijk wordt begrensd door de Mattonshooplaan, de Mr. Jaggernath Lachmanstraat (voorheen Coppenamestraat), de Waakhuizenlaan, de Watrakanoestraat, de Coesewijnestraat, de Tapoeripastraat en de Duisburglaan. Hoewel Flora A en Flora B aan elkaar grenzen en in vele opzichten op elkaar lijken, behoren ze tot verschillende bestuurlijke gebieden. Flora A ligt in het bestuursressort Flora en Flora B ligt in het bestuursressort Beekhuizen. Deze situatie is volgens de buurtbewoners niet bevorderlijk voor de integrale aanpak van problemen in deze wijken.

Half Flora beslaat een oppervlakte van 12,8 km². Het inwonersaantal bedraagt volgens de statistieken van 2006 van het Centraal Bureau voor Burgerzaken (CBB) 11.339 personen, van wie 48% van het mannelijk en 52% van het vrouwelijk geslacht is.

4.4 Bevolkingssamenstelling en samenlevingsverbanden

De meeste inwoners van Half Flora zijn volgens schriftelijke mededeling van het Centraal Bureau voor Burgerzaken stadscreolen (circa 90%), terwijl de overige bevolkingsgroepen, met name Marrons, Javanen, Hindostanen, Indianen en Chinezen de rest van het inwonerstal uitmaken. Het gros van de bewoners kan gerekend worden tot de minder draagkrachtigen. Uit mijn enquêteonderzoek blijkt dat de gemiddelde gezinsgrootte per persoon 5,75 bedraagt (per huishouden, dus wonend onder één dak). Wel komt er een aantal grote gezinnen voor waarin voor kinderen weinig fysieke en

psychische ruimte beschikbaar is. Half Flora is een tamelijk kinderrijke buurt: de gemiddelde leeftijd van alle huisgenoten is 23,8 jaar. Er wonen wat meer vrouwen dan mannen (kinderen inbegrepen) in de buurt. De volwassen huisgenoten van de onderzoekskinderen zijn echter zeer ongelijk verdeeld over de geslachten (1 man op 1,69 vrouwen). De samenlevingsverbanden in de twee wijken, zoals later zal blijken uit al de buurtonderzoeken, verschillen in wezen niet veel van elkaar.

In de loop der jaren zijn enkele bevolkingsonderzoeken gedaan op het Half Floraproject. Deze onderzoeksactiviteiten vonden plaats in het kader van de buurtontwikkeling. Ze zijn niet alle even betrouwbaar en valide, maar gezamenlijk geven ze toch een goed beeld van de situatie. De resultaten van deze onderzoeken schetsen het volgende beeld van het onderzoeksgebied: er wonen grotendeels creolen; er zijn veel jongeren, van wie velen werkloos; veel huishoudens (80%) bestaan onder de armoedegrens⁶; zoals eerder is aangegeven zijn de meeste werkenden ambtenaren met een inkomen tussen SRD 400 en SRD 1000; er zijn veel eenoudergezinnen⁷ met werkende moeders; de buurt kent veel zittenblijvers en drop-outs op de scholen.

Bij een buurtonderzoek (Bakker 1994) in Flora A werden 1184 huishoudens geteld. In totaal zijn er op 972 adressen 5402 huisbewoners geregistreerd, een gemiddelde van 5,6 per adres. Het aantal inwoners op een adres varieerde van 1 tot 22. Bij dit onderzoek werd van 980 huishoudens bekend in welk samenlevingsverband de huisbewoners verkeerden:

- 7% (69) een alleenstaande of een echtpaar zonder kinderen
- 55% (537) een ouderpaar met kinderen of één ouder met kinderen
- 38% (374) samengestelde families en/of personen met andere relaties.

Bij een ander onderzoek (MacDonald 1998) werd van een steekproef van 175 huishoudens in Flora A het volgende gerapporteerd over de samenstelling van het huishouden:

- 12% (21) gehuwd
- 12% (21) in concubinaat levend
- 36% (63) alleenstaand (zonder partner)
- 6% (10) gescheiden
- 8% (14) weduwe/weduwnaar
- 26% (46) status onbekend

Uit dit laatste onderzoek blijkt dat in minstens 50% van de huishoudens het hoofd geen partner heeft en we dus te maken hebben met een eenoudergezinsstructuur. In dit zelfde onderzoek blijkt dat in 30% (52) van de huishoudens een leefsituatie zich voordoet waarbij er sprake is van 3 of meer gezinnen binnen een huishouding. De gemiddelde leeftijd van de

⁶ Volgens het huishoudbudgetonderzoek van de Stichting Algemeen Bureau voor de Statistiek (1ste kwartaal 2006) bedraagt de armoedegrens voor een huishouden van 2 volwassenen en 3 kinderen SRD 1382 (Surinaamse dollars).

⁷ Dit creoolse eenoudergezin wordt ook wel het matrifocale gezinstype genoemd.

hoofden van huishoudens is 46,1 jaar, variërend van 18 tot 77 jaar.

Bij een buurtonderzoek in Flora B (Playfair 1997) werden 325 woningen geteld. Het totaal aantal inwoners wordt geschat op ongeveer 4500⁸. In een steekproef van 83 woningen blijkt een gemiddelde van 5,5 inwoners per woning met een maximum van 15 bewoners in een woning en dat 27% der huishoudens een samengestelde structuur heeft (twee of drie gezinnen onder één dak). De gemiddelde leeftijd van de hoofden van huishoudens is 45,8 jaar, variërend van 18 tot 79 jaar.

De burgerlijke staat van deze hoofden van huishoudens is als volgt:

- 14,5% (12) gehuwd
- 31,3% (26) in concubinaat levend
- 31,3% (26) alleenstaand (zonder partner)
- 8,4 % (7) gescheiden
- 7,2 % (6) weduwe(weduwnaar)
- 7,2 % (6) onbekend

Ook hier valt op te merken dat er in tenminste bijna de helft van de huishoudens (46,9%) sprake is van een gezinshoofd zonder partner. In 45 huishoudens (54,2 %) is het hoofd een man, in 38 (45,8%) huishoudens is het hoofd een vrouw. Het is waarschijnlijk zo dat de meeste hoofden van huishouden die in deze onderzoeken als alleenstaand (= zonder partner) werden geclassificeerd, vrouwen zijn. Deze huishoudens vertonen daarmee de typische dominantie van de matrifocale gezinsstructuur die zo kenmerkend is voor de creoolse bevolkingsgroep.

Blijkens mijn enquête ontbreken vaders bij meerderheid in huis van de kinderen (66%) in de onderzoeksgroep. Ook moeders zijn veelvuldig afwezig (31%). Jongens wonen wat minder vaak bij een of meer eigen ouders dan de meisjes. Meisjes hebben vaker een eigen ouder van hetzelfde geslacht als rolmodel in huis. Niet meer dan driekwart der onderzoekskinderen heeft de eigen vader of moeder als gezinshoofd. Opvang van andermans kinderen wordt bijna altijd door vrouwen gedaan. Van alle ouders woont amper de helft samen met een partner, van de gezinshoofden amper een derde. De meerderheid der gezinshoofden zijn alleenstaande vrouwen. Dit is een duidelijke indicatie voor matrifocaliteit als kenmerk van de gezinsstructuur.

In dit onderzoek (Playfair 1997) vond men voorts dat in Flora A 57 (68,7%) van de gezinshoofden buitenshuis werken. Van dit aantal zijn er 51 in loondienst en 6 kleine zelfstandigen.

In vergelijking hiermee zagen wij bij een onderzoek in Flora A (Gezius 2002) dat van alle 941 huisbewoners in een steekproef van 175 huishoudens 33% (309) huisbewoners buitenshuis werken.

Uit een buurtonderzoek in Flora B (Playfair 1997) bleek eveneens dat een derde van de populatie een baan heeft, dat 34% van de bewoners schoolgaand is en dat het percentage nog niet naar schoolgaande kinderen

⁸ Voor het grote verschil tussen deze schatting en de huidige werkelijke bevolkingsomvang volgens het CBB (4500 vs. 2352) kan ik geen verklaring geven.

7% van de bewoners uitmaakt.

In Flora A vond Gezius (2002) een schoolgaande populatie van 33% en een preschoolse groep van 6%.

Uit mijn enquêteonderzoek blijkt dat de meeste gezinshoofden economisch actief zijn, vooral in ambtelijke functies. Gegeven de betrekkelijk lage opleidingsniveaus worden uit die beroepen slechts lage tot middelmatige inkomens verworven.

4.5 Voorzieningen

Uit mijn enquête blijkt dat verschillende instanties, organisaties, gebouwen en andere voorzieningen buiten de eigenlijke woonfunctie in de wijken aanwezig zijn waarvan aangenomen mag worden dat hun aanwezigheid de kwaliteit van het leven in de buurt verhoogt. Omgekeerd is het ontbreken ervan, of het kwalitatief in gebreke blijven ervan, negatief voor het welzijn van de buurtbewoners. Achtereenvolgens komen aan de orde: scholen, gezondheidszorg, winkels en huisvuil, openbaar vervoer, bedrijven en werkgelegenheid, kerken, crèches en kindertuinen, overheidsdiensten, gemeenschapsvoorzieningen, wegennet en verkeersveiligheid en de openbare hygiëne.

Scholen

Flora A telt van overheidswege vier scholen: twee scholen voor gewoon lager onderwijs, een school voor buitengewoon lager onderwijs en een school voor meer uitgebreid lager onderwijs (mulo), te weten:

- Openbare lagere school I aan de Racaracastraat
- Openbare lagere school II aan de Lantanastraat
- School voor buitengewoon onderwijs (bo) aan de Lamtorostraat
- Openbare mulo-school aan de Ormosiastraat (de Coleridgeschool)

In Flora B is er slechts één lagere school voor lager onderwijs, te weten:

- Openbare lagere school III aan de Leonard Bellstraat

Blijkens mijn eigen onderzoek bezochten de meeste 10- of 11-jarigen de 4 openbare lagere scholen in en rondom het onderzoeksgebied. De overige kinderen zaten op 22 bijzondere scholen (9 rooms-katholieke, 12 van de Evangelische Broedergemeente en 2 Hindoescholen) en 12 openbare scholen buiten Half Flora. Aan de Marowijnestraat, net buiten Half Flora, bevindt zich een islamitische lagere school naast een moskee. In totaal waren 38 lagere scholen in het onderzoek betrokken. Twee kinderen waren (toen) niet (meer) schoolgaand en één zat op school voor voortgezet onderwijs op junioren niveau.

Uit interviews met een oudere inwoner - de directrice van

Stichting genaamd de 'Rode Roos' voor het opvangen van verwaarloosde kinderen - en enkele andere buurtbewoners die al jaren in Half Flora wonen en in het bestuur van buurtorganisaties zitting hebben (gehad), is naar voren gekomen dat het een bewuste keus is geweest van de ouders om hun kinderen op een school buiten Half Flora te plaatsen. Naar hun mening houdt de keuze van de ouders voor zulke scholen enerzijds verband met hun geloofsovertuiging (ze hebben graag dat hun zoon of dochter godsdienstonderwijs geniet) en anderzijds met de volksklassestatus van de buurt. Deze ouders hebben graag dat hun zoon of dochter naar een school gaat die overwegend door kinderen uit beter gesitueerde milieus bezocht wordt. Naar het oordeel van de directrice hebben jaren geleden ook andere etnische groepen in de buurt gewoond en toen was er sprake van gemeenschappelijke recreatie en sociale controle ten opzichte van elkaar en werd er ook heel vaak sociale bijstand verleend aan elkaar. Buren zorgden ervoor dat alle kinderen naar school gingen. Ook de kinderen wisten dat de sociale controle er was en dat op elkaar werd gelet.

Scholen voor voortgezet en hoger onderwijs zijn net buiten de buurt gelegen en daar in ruime mate voorhanden. Technisch onderwijs op verschillende niveaus, havo/vwo, leraren-opleidingen voor primair en secundair onderwijs, de universiteit en een afdeling voor volwassenenonderwijs en alfabetisering zijn de voornaamste rondom Half Flora gelegen onderwijsinstellingen.

Gezondheidszorg

Te Flora A aan de Oeraliestraat staat er een dokterspoli en een Regionale Gezondheidspoli (RGD). In Flora B, op de hoek van de Floris Zwakkestraat en de Leo Eliaserstraat, staan een drugstore annex een dokterspoli. Deze medische voorzieningen komen naar het oordeel van de buurtbewoners slechts in geringe mate tegemoet aan hun behoeften.

De buurt heeft geen eigen ziekenhuis, maar hospitaalvoorzieningen zijn in voldoende mate op redelijke afstand beschikbaar. Hetzelfde geldt voor tandheelkundige zorg: in de buurt zijn er geen tandartsen gevestigd, maar erbuiten zijn er voldoende. Ook voor psychiatrische hulp en voor seksuologische bijstand moeten de buurtbewoners zich buiten de buurt begeven, maar ook dan zijn de afstanden overkomelijk.

Winkels

Beide wijken zijn redelijk goed voorzien van winkels waar men terecht kan voor kramerijen, provisiewaren en levensmiddelen. De meeste winkeliers zijn Chinezen, gevolgd door Hindostanen. Half Flora telt in totaal 50 winkels en supermarkten waar men alledaagse behoeften voor levensonderhoud kan bekomen. In Flora A staan er 29 en in Flora B staan 21 winkels en supermarkten. Winkels voor de aanschaf van landbouwbenodigdheden, elektramaterialen en andere bouwmaterialen ontbreken. Een bewoner van Flora B exploiteert op kleine schaal een groentemarkt aan de Leo

Eliaserstraat. Er is ook een kleine brood- en banketbakkerij gevestigd aan de Ramboetangstraat in Flora A.

Huisvljijt en hosselen

In Half Flora wordt aan huisvljijt gedaan. Ongeveer twintig personen verdienen hun brood door het verkopen van zuurgoed zoals manja, birambi en papaja op azijn en gekonfijte vruchten. In een bepaalde tijd van het jaar worden er ook andere vruchten die seizoengebonden zijn, zoals awara en knepa, verkocht. Voorts zijn er mensen die op kleine schaal hun inkomen vergroten door het maken en verkopen van ijsjes, taarten, warme worst (bere en fladder) en andere vormen van informele catering. Ook kan men in de buurt terecht voor het wassen van auto's, het herstellen van rijwielen, radio's en tv-toestellen, het kopiëren van documenten, het werken op pc's en het gebruik van e-mail en internet en allerlei andere nuttige diensten die echter eerder particulier dan bedrijfsmatig worden aangeboden.

Openbaar vervoer en taxiwezen

De bewoners zijn gedurende de kantooruren en winkelopeningstijden aangewezen op lijnbussen van de trajecten 8 en 9. Deze routes worden redelijk goed onderhouden, waardoor de bewoners tot ca. 23.00 uur gegarandeerd zijn van bustransport. Vermeld dient te worden dat de buschauffeurs geruime tijd genoodzaakt waren de routes in te korten, aangezien de wegen onbegaanbaar waren. Thans zijn deze wegen wederom van een asfaltlaag voorzien, waardoor de chauffeurs hun oude route kunnen volgen. De buurtbewoners geven aan dat de nodige lijnbushaltes ontbreken. Ze hebben hiervoor een verzoek ingediend bij het Ministerie van Transport, Communicatie en Toerisme (TCT) om haltes aan te leggen.

Er zijn drie taxibedrijven in Flora A. In Flora B is er slechts één taxibedrijf actief en goed bemand. Taxiriten kosten minimaal Srd 5 voor zeer korte afstanden; de prijs stijgt daarna met de afstand. Taxi's hebben geen meters; de prijs wordt door de chauffeur bepaald.

Bedrijven en werkgelegenheid

Werkgelegenheid bij bedrijven in de formele economie is in Half Flora vrijwel alleen te vinden aan de randen van de buurt en langs de aangrenzende doorgaande wegen. Aan de Duisburglaan, de zuidelijke grens van Flora A en B, staan zevenenzeventig⁹ bedrijven voor het verwerken van hout, textiel, foam, asfalt, beton, etc. Ook zijn daar een accufabriek en een radiatorfabriek gevestigd en zijn er houtzagerijen en grote bedrijven voor infrastructurele bouwwerken, naast handelsbedrijven in bouwmaterialen. Aan de Doekhieweg Oost, die langs het vliegveld Zorg en Hoop loopt, vinden we net buiten Flora A een handvol kleine en middelgrote bedrijven voor nationaal- en regionaal vliegverkeer¹⁰. Aan de Mr. J. Lachmonstraat staan bedrijven als

⁹ Volgens telefonische opgave van de Kamer van Koophandel en Fabrieken.

¹⁰ Dit vliegveld genereert vrijwel de gehele dag door een groot aantal starts en landingen van kleine vliegtuigen en helikopters. De hiermee gepaard gaande geluidsoverlast wordt door alle omwonenden als een gegeven beschouwd; men zou het lawaai wellicht zelfs missen als het er niet was. Docenten onderbreken elke les geheel vanzelfsprekend enkele malen om niet over het vliegverkeer heen te hoeven praten. De aanvliegeroute is recht over Half Flora.

het hoofdkantoor van de Surinaamse Luchtvaartmaatschappij SLM, enkele winkels, wat bedrijven op het gebied van autotechniek en tuinverzorging, cafetaria's en rotishops, een kapsalon, een kopieerwinkeltje, het radio- en tv-station RBN (Rapar Broadcasting Network), autohandel Yokohama, supermarkten zoals Coppename Markt, aannemingsbedrijf Tjon Kie Sim en een service station van Shell. Ook zijn er instellingen als bejaardenhuis Albertine en het Surinaams Pedagogisch Instituut (SPI) voor de opleiding van onderwijzers. Verder zijn er vestigingen van de politieke partij VHP en van de vakcentrale De Moederbond. Achter de Mattonshooplaan bevinden zich het Ministerie van Openbare Werken en Verkeer en het hoofdkantoor van Staatsolie. Er is dus een aanzienlijk aanbod van bedrijvigheid in vele sectoren van economie en maatschappij rondom Half Flora voorhanden. Bij gebrek aan relevante onderzoeksgegevens valt het echter niet met zekerheid te zeggen in welke mate de inwoners van Half Flora hun inkomen uit deze instellingen en bedrijven in hun eigen naaste omgeving verkrijgen. Werken op korte afstand van de eigen woning heeft vanzelfsprekend veler voorkeur, maar als passend werk uitsluitend verder weg gevonden kan worden, zal men de kosten en het ongerief van aanvullend woon-werkverkeer voor lief nemen. Daarbij moeten inwoners van Paramaribo, dus ook die van Half Flora, concurreren met de inwoners van alle andere stadswijken en met de inwoners van de zeer wijde omgeving (de districten Wanica, Commewijne en Saramacca) omdat Paramaribo nu eenmaal de enige stad van het land is en zich alleen in de hoofdstad een concentratie van bedrijven en instellingen bevindt. Er is dus geen sprake van gelijkmatige spreiding van werkgelegenheid en werken in de eigen woonomgeving is lang niet voor iedereen weggelegd. De enorme drukte in het woon-werkverkeer tijdens de spitsuren 's ochtends en 's middags ontstaat dan ook mede doordat zo velen de binnenstad moeten doorkruisen om bijvoorbeeld van een zuidelijke naar een noordelijke wijk of van Groningen in het district Saramacca naar een bedrijf aan de Duisburglaan te geraken.

Een even moeilijk kwantificeerbare, maar even realistische bijkomende overweging is deze: veel inwoners van Half Flora zijn in overheidsdienst en velen hunner zijn laag opgeleide vrouwen die als schoonmaakster een aantal uren per dag op ministeries, scholen en andere overheidsinstanties werkzaam zijn. In de eigen buurt ontbreken zulke werkplekken vrijwel geheel. Alleen hierdoor al is een aanzienlijk deel van de beroepsbevolking op arbeid op grotere afstand van de eigen woon-omgeving aangewezen. De betrekkelijke armoede die juist in hun milieu heerst, zal hen dwingen om grotere afstanden in woon-werkverkeer op de koop toe te nemen. Als zij, zoals veelvuldig voorkomt, naast hun overheidsbaantje nog andere arbeidsverplichtingen buitenshuis hebben om rond te kunnen komen, is de kans groot dat zij voor hun tweede job opnieuw met bus of bromfiets een flink eind van huis moeten. Al deze reistijd wordt eveneens niet met het gezin doorgebracht.

Kerken

Men zegt wel eens dat iedere denominatie die de wereld rijk is, in Suriname te vinden is. Deze buurt maakt daarop geen uitzondering. Half Flora is goed voorzien van religieuze gemeenten en gebouwen van uiteenlopende christelijke denominaties:

- a) Gemeente Barmhartige Samaritaan aan de Floralaan
- b) Bruidsgemeente aan de Langrasiestraat
- c) Wesleyaanse gemeente aan de Langrasiestraat
- d) Gemeente Gods Bazuin aan de Orvistraat/ Oeroewastraat
- e) Gemeente Jehova's Getuigen aan de Oeroewastraat
- f) De Evangelische Broedergemeente aan de Oeralistraat/
Oewanastraat
- g) De rooms-katholieke kerk aan de Floralaan
- h) Gemeente Stroom van Kracht aan de Ormosiastraat
- i) Gemeente Logos aan de Coesewijnestraat

In deze lijst valt onmiddellijk op, dat de 'officiële' richtingen als r.-k. en EBGs met veel minder gemeenten (namelijk elk één) vertegenwoordigd zijn dan de zogenaamde volle-evangeliegemeenten. Wellicht hangt dit ermee samen dat de diensten van die gemeenten meer op het actief beleven en uiten van de geloofsovertuiging gericht zijn en theateraler of uitbundiger van aard dan de diensten van de traditionele kerk.

Beoefenaren van winti zijn in een overwegend creoolse buurt als Flora A en B volop aanwezig; wellicht is het veilig te stellen dat menigeen, hoewel belijdend lid van een christelijke kerk, niettemin allerlei elementen van de traditionele natuurreligie met Afrikaanse wortels heeft behouden en in zijn dagelijks gedrag heeft geïntegreerd. Aangezien deze levens- en wereldbeschouwing echter geen gebouwen en organisaties als uiterlijke verschijningsvorm heeft, valt er geen kwantitatieve schatting te geven van de mate waarin de betreffende buurtbewoners zich binnen of buiten de wijk kunnen voorzien van benodigde producten en diensten.

Crèches en kindertuinen

Uit mijn onderzoek blijkt dat in Flora A er één crèche gevestigd is van de overheid: Kokorie aan de Ormosiastraat. Deze instelling kan ongeveer 35 kinderen opvangen en is tijdens de schoolperiodes geheel bezet. Het inschrijfgeld is minimaal SRD 50 per kind per maand (afhankelijk van het inkomen der ouders). Voor naschoolse opvang bedraagt de ouderlijke bijdrage SRD 35 per kind per maand. Er zouden naar het oordeel van de directrice van deze crèche nog meer crèches van overheidswege in het gebied moeten komen, vanwege de grote vraag van schoolgaande tienermoeders en werkende moeders naar opvang van hun kinderen. De moeders geven aan vaak niet in staat te zijn te voldoen aan het bedrag dat de overheidsinstelling vraagt voor de opvang per kind, laat staan aan dat

van de particuliere instelling. Vaak hebben ze ook meer dan één kind dat voor opvang in aanmerking komt, waardoor kinderopvang in een crèche helemaal buiten hun financiële bereik valt.

In Flora B is er één particuliere crèche, Roline's aan de Duisburg-laan, van vergelijkbare omvang als Kokorie. De kosten bedragen hier minimaal SRD 150 per kind per maand, drie maal zo veel als bij de overheidscrèche. Beide crèches zijn bedoeld als opvang van kinderen van 0-6 jaar van werkende moeders en schoolgaande tienermoeders.

Het kinderkuis Tamara is gevestigd aan de Ormosiastraat/Adroestraat in Flora A. Deze instelling heeft als doelstelling: bieden van hulp en geven van begeleiding aan kinderen en jongeren, die vanwege hun thuissituatie verstoten of achtergesteld zijn in hun groei tot volwassenheid. De hulp neemt de volgende vormen aan: bieden van kortdurende opvang van kinderen in nood en opvangen, begeleiden en doorverwijzen van deze kinderen naar de (verbeterde) thuissituatie of naar andere gepaste instellingen. De doelgroep bestaat uit kinderen tussen 3- 16 jaar in crisis.

Het Sanatan Dharm Kinderhuis staat aan de Doekhieweg Oost 18, net buiten Flora A. Deze instelling heeft als doelstelling de opvang van schoolgaande kinderen, wezen, half-wezen en kinderen uit sociaal zwakkere milieus en wil de kinderen opvoeden tot ze een voj-diploma hebben behaald. Momenteel is er onderdak geboden aan een moeder met twee kinderen afkomstig uit Half Flora, die geen werk had en daardoor niet in staat was een woning te huren en ook niet in staat was de kinderen te verzorgen. De binding van dit kinderkuis aan een hindoegemeente, en daarmee aan de Hindostaanse bevolkingsgroep, verklaart wellicht dat er nauwelijks kinderen uit Half Flora worden aangetroffen.

Stichting 'De Rode Roos', een particulier tehuis voor kinderen en jongeren, gevestigd aan de Ojamastraat, bestaat vanaf 1980. Uit een gesprek met de directrice van deze stichting, kwam naar voren dat het aanvankelijk haar bedoeling was met een pleeggezin te beginnen, maar al gauw moest ze dit doel wijzigen omdat de kinderen die bij haar werden aangemeld voor opname veel meer ondervoede kinderen waren die om veel verzorging vroegen. Na een jaar veranderde daarom de doelstelling en werd 'De Rode Roos' een opvang voor verwaarloosde kinderen en jongeren. Momenteel zijn er tien ondervoede kinderen opgevangen die verzorgd en opgevoed worden.

Overheidsdiensten

Een afdeling van het Ministerie van Openbare Werken en Verkeer (OW en V) en het hoofdbureau van het Korps Politie Suriname staan aan de Duisburglaan, evenals de op één na grootste penitentiare inrichting van Suriname. In Flora A waren ook twee overheidskantoren, namelijk een politiepousthuis en een afdeling van het Ministerie van Sociale Zaken en Volkshuisvesting gevestigd. Deze kantoren functioneerden in de periode van ons onderzoek (2004-2005) reeds vele jaren niet meer. In Flora B waren

er nooit overheidskantoren.

De ressortraad van Flora (bestaande uit gekozen vertegenwoordigers van de bevolking in ressort Flora) vraagt al jaren naar de heropening van vooral de politiepost, vanwege het feit dat de (jeugd)criminaliteit door de bewoners van het ressort als één van de grootste problemen van de buurt wordt beschouwd.

Gemeenschapsvoorzieningen

In Half Flora zijn er drie buurtcentra en een sporthal. Twee buurtcentra vallen onder het beheer van de Stichting Ressort Ontwikkeling Flora (SROF) in Flora A: een buurtcentrum aan de Floralaan en een buurtcentrum aan de Fajadjan/Finibitstraat. Het bestuur van deze stichting kwam tot stand door de vrijwillige samenkomst van een aantal bewoners van ressort Flora die naar oplossingen zochten voor het destijds vrij ernstige probleem van een defecte rioolwaterzuiveringsinstallatie. Het was deze personen duidelijk dat er een platform moest komen voor de samenwerking van buurtbewoners en buurtorganisaties met overheidsinstanties ter verbetering van het leefmilieu. De stichting Algemeen Buurtwerk Flora B (Albuflo) staat aan de Pawon Singoredjo-straat. Het bestuur van deze stichting is voortgekomen uit een eerder opgerichte buurtvereniging Stiblufo. Albuflo en SROF zijn beide sinds 1993 werkzaam.

De buurtcentra hebben tot doel activiteiten te ontplooiën op sociaal-economisch, educatief, cultureel en maatschappelijk gebied en om de materiële en immateriële belangen van de bewoners van Half Flora en omgeving in het algemeen en van de jeugd in het bijzonder te behartigen, te stimuleren en te bevorderen. De buurtcentra beschikken alle drie over een eigen gebouw, waar kinderen voor huiswerkbegeleiding (door Stichting SUCET) en andere educatieve activiteiten terecht kunnen. Door het NGO-forum en de Stichting Projecten Protestants-Christelijk Onderwijs Suriname (SPPCOS) worden ook vaak educatieve activiteiten georganiseerd voor de jeugd. Alle drie buurtcentra zijn verder voorzien van een speeltuin en van velden voor basketbal, volleybal en voetbal. Verder zijn twee jongerenverenigingen operationeel: stichting Jongeren Flora en Omgeving (SJOFLO) in Flora A en Jongeren Vereniging in Oprichting (JOVO) in Flora B.

De buurtorganisaties SROF en Albuflo kunnen elk door hun strategische ligging een geschatte doelgroep van ongeveer 10.000 mensen bedienen. Binnen deze geografisch bepaalde doelgroep richten de buurtcentra zich vooral op de subpopulaties van ouders, adolescenten, schoolkinderen en bejaarden. Het basketbalveld en het voetbalveld worden gebruikt voor de gymnastieklessen van de scholen in de omgeving. Het gebruik van de sportvelden in de middaguren en de weekends is thans beperkt tot ongeveer 50 opgeschoten jongens die er dagelijks komen voetballen of basketballen. Af en toe worden er op de terreinen feesten of shows georganiseerd waar per keer ongeveer 200 tot 300 personen uit

de buurt aan deelnemen. De eendaagse 'knock-out' voetbaltoernooien worden door soortgelijke aantallen mensen bezocht. De vergaderruimtes worden gebruikt voor vergaderingen van het bestuur van de stichting die het centrum beheert en af en toe voor familiefeestjes, bingodrives en troefcallwedstrijden¹¹. Naar schatting van de betrokken bestuurders nemen dagelijks ongeveer 150 buurtkinderen en jongeren deel aan activiteiten van deze voorzieningen op sportief, educatief en cultureel gebied.

De sporthal van de stichting Algemene Moslim Organisatie Suriname (A.M.O.S., door iedereen uitgesproken en geschreven als Amos) in Flora A aan de Ormosiatraat is toegankelijk voor een ieder. Bij de sporthal is ook het radio- en tv-station Sky gevestigd. Bij Amos kan men terecht voor basketbal, zaalvoetbal, volleybal en badminton. Verder is er ook een voetbalveld dat momenteel vanwege de slechte staat waarin het verkeert, niet gebruikt wordt. Ook hier nemen dagelijks ca. 150 buurtkinderen en jongeren deel aan activiteiten op onder andere sportief gebied.

De buurt heeft geen eigen zwemgelegenheid, tenzij men het aangrenzende Saramacca-kanaal als zodanig wenst te beschouwen. Hiervan wordt voor dit doel vermoedelijk nauwelijks gebruik gemaakt, aangezien de bedrijvengordel langs de Duisburglaan de toegang verhindert. Kinderen uit Half Flora zijn aangewezen op Wi Kontren in de buurt Land van Dijk, alwaar ze nagenoeg kosteloos terecht kunnen, of op het openbare zwembad Parima, maar daar moet wel wat entree betaald worden. De dichterbij gelegen zwemverenigingen Oase en De Witte Lotus zijn financieel buiten het bereik van de meeste buurtbewoners; bovendien is het niet voor iedereen weggelegd hiervan lid te mogen worden. Uit mijn enquête blijkt dat er veel aan sport wordt gedaan (meer door jongens dan door meisjes), en er valt ook veel lichaamsbeweging af te leiden uit andere bezigheden, zoals spelletjes.

In de grote schoolvakantie stelt het Korps Politie Suriname de sportvoorzieningen van het Politieopleidingscentrum aan de Commewijnestraat, waaronder een zwembad met toezicht, ook ter beschikking van de jeugd. Het gebruik is gratis en bovendien krijgen de jeugdige bezoekers wat te eten en te drinken. Ook het Nationaal Leger heeft sinds kort een vakantiesportprogramma voor jongeren met vergelijkbare activiteiten en voorzieningen.

Wegenmet en verkeersveiligheid

In de wijk Half Flora zijn er 32 wegen en straten. Met uitzondering van de Duisburglaan en de inhammen, die middels straattegels zijn verhard, zijn de overige wegen geasfalteerd. Deze wegen zijn recentelijk wederom van een asfaltlaag voorzien. Nadat uit de statistieken van de politie van het ressort Uitvlugt is gebleken dat er nogal wat ongevallen plaatsvonden op vermelde wegen, hebben enkele buurtbewoners zelf onderzoek ingesteld naar de oorzaak hiervan. Het bleek dat de bestuurders, gezien het effen wegdek, met grote snelheden over de weg raasden, zonder daarbij rekening

¹¹ Troefcall is een populair kaartspel.

te houden met de overige weggebruikers. Nadat de buurtbewoners hebben aangeklopt bij het Ministerie van Openbare Werken en Verkeer, is dat ministerie onlangs gestart met het plaatsen van verkeersdrempels op de hoofdwegen, terwijl er ook aan het wegmeubilair wordt gewerkt. Voorts is gebleken dat de meeste onbewoonde hoekpercelen overwoekerd staan met hoog wied. Inmiddels is met medewerking van enkele buurtbewoners dit hoog wied verwijderd, waardoor de kruispunten overzichtelijker geworden zijn. Uit recente statistieken van de politie is gebleken dat het gemiddelde maandcijfer voor aanrijdingen is teruggelopen.

Openbare hygiëne

De bewoners van de buurt zijn van oordeel, dat voor een gezonde, hygiënische en leefbare omgeving het noodzakelijk is, de volgende drie problemen spoedig en grondig aan te pakken: autowrakken, illegale vuilstortplaatsen en wateroverlast. Door enkele overheidsinstanties zijn de meeste autowrakken en vuilstortplaatsen inmiddels opgeruimd. Wateroverlast ontstaat door verstopping van afvoeren en riolen. Het opheffen van verstoppingen met kolkenzuigers geschiedt wel, maar aangezien men vuil op straat blijft gooien, zal dat slechts tijdelijk soelaas bieden.

4.6 Onderwijs

Uit mijn enquête blijkt dat het opleidingsniveau van de huisgenoten (inclusief de gezinshoofden) betrekkelijk laag is, met voorspelbare gevolgen voor de verdien capaciteit en voor de opvoedingsstijl. Eén op de vijf huisgenoten verliet de lagere school zonder een getuigschrift, twee op de vijf kwamen niet verder dan dat getuigschrift (onder de gezinshoofden was dat de helft). Mannelijke gezinshoofden zijn als groep wat beter opgeleid. De onderzoekskinderen gaan naar een flink aantal verschillende scholen, meestal binnen de eigen buurt. Haast alle kinderen hebben een juf en geen meester in de klas. De leerkracht is etnisch en qua woonplaats minder aan buurt gebonden dan de kinderen. De leerkrachten zijn over het algemeen wel bevoegd voor het uitoefenen van hun onderwijstaken. Ze blijven doorgaans lang aan één school verbonden.

Uit mijn enquête blijkt dat het percentage zittenblijvers in klas 1 tot en met 5 op de drie openbare lagere scholen in Flora A en B in het schooljaar 2003-2004 ver uitsteekt boven het landelijk gemiddelde. Het landelijk percentage zittenblijvers op de lagere school is 23%. Voor de 3 lagere scholen op Flora A en B is dit percentage 34%: van in totaal 514 leerlingen in klas 1 tot en met 5 bleven er in een jaar 173 zitten. Dit is niet alleen hoog ten opzichte van het landelijk gemiddelde, maar ook hoog ten opzichte van scholen in andere populaties.

Van 585 leerlingen van de 1e tot en met de 5e klas op twee openbare scholen aan de Leidingen, een landelijk gebied, grenzend aan Half Flora, met voornamelijk Hindostaanse bewoners, bleven 130 leerlingen zitten

(22%). Van 695 leerlingen van openbare lagere scholen in Paramaribo-Noord, een gebied met een etnisch gemengde midden-klassepopulatie, bleven 152 leerlingen zitten (22%). De openbare scholen in Half Flora tekenen zich bijzonder scherp af tegen de rooms-katholieke scholen in het centrum van Paramaribo: daar bleven van de 879 leerlingen er slechts 105 zitten (12%).

Van de 183 leerlingen van de drie openbare lagere scholen in Half Flora die aan de zesde klasse glo-toets hebben deelgenomen ziet het percentage geslaagden voor toelating tot het voortgezet onderwijs op junioren niveau, in vergelijking tot het landelijk gemiddelde in het schooljaar 2005- 2006, er als volgt uit (tabel 4.1):

Tabel 4.1: Overzicht van het percentage geslaagden van de drie lagere scholen in 2005

School	Tekst	A.T.K.	Red. + cijf.	Hfd. Rek.	Aardr.	Gesch.	Nat. Ond.	Geslaagd
O.S. Flora (A) I	66.7	95.2	88.1	76.2	97.6	95.2	97.6	92.9
O.S. Flora (A) II	76.9	92.3	46.2	38.5	92.3	76.9	84.6	60.4
O.S. Flora (B) III	23.8	62.5	87.5	25.0	68.8	68.8	87.5	68.8
Landelijk gemidd.	76.6	86.0	64.6	64.0	85.3	83.4	84.7	78.0

Uit tabel 4.1 valt op te maken dat O.S. Flora II en III qua slagingspercentage onder het landelijk gemiddelde liggen, terwijl O.S. Flora I juist ver boven het landelijk gemiddelde ligt, niet alleen in het eindresultaat over alle vakken, maar ook in de afzonderlijke vakken, met uitzondering van tekstbegrip. Dit resultaat van O.S. Flora I is wel erg interessant voor mijn probleemstelling, gebeurt hier iets dat de kinderen pro-socialer of succesvoller maakt? Des te opmerkelijker is dit, omdat ook deze school het in de eerste vijf leerjaren minder goed doet dan het landelijk gemiddelde. Is er toevallig een aantal zeer gemotiveerde leerkrachten? Een verklaring hiervoor valt voorshands niet te geven. De vakken waarin O.S. Flora II en III het slecht hebben gedaan zijn redactie + cijferen en hoofdrekken. Hoewel O.S. Flora II heel laag heeft gescoord in alle rekenvakken, valt op te merken dat deze school voor Nederlands (tekst en A.T.K.) vrij hoog gescoord heeft.

Uit mijn enquête blijkt dat Nederlands zowel thuis (71%) als in de vriendenkring (57%) het vaakst de voorkeurstaal is; bij de meisjes is dat sterker dan bij jongens. Etnisch gebonden taalvoorkeuren zijn bij de kinderen minder sterk aanwezig dan bij de ouders.

Verder blijkt dat per jaar één op de vijf kinderen op deze scholen doubleert, wat ongeveer overeenkomt met het landelijk gemiddelde. Meestal hebben de scholen een eigen bibliotheek en organiseren zij zo nu en dan naschoolse activiteiten. Drie van de vier scholen in Half Flora kennen huiswerk begeleiding door samenwerking met externe organisaties. Aan speciale zorgbehoeften van leerlingen kan mondjes maat aandacht worden besteed. Eén op de drie kinderen volgt bijlessen; het vaakst in rekenen.

Ook heb ik opgemerkt dat de kinderen over het algemeen zeer positief oordelen over hun school. Dit betreft zowel leerstofaanbod als de eigen juf of meester. Ook het onderlinge klimaat in de klas wordt gunstig beoordeeld.

Mijn onderzoek wijst uit dat volgens de leerkrachten veel kinderen ondermaats presteren. Sommige kinderen hebben volgens hen geen erg positief zelfbeeld. Ongeveer een derde stelt hoge eisen aan zichzelf of schaamt zich gauw. Het gedrag van de kinderen kan in veel gevallen rekenen op waardering van de leerkrachten, maar in vele andere gevallen juist op afkeuring. Gemiddeld is het eindoordeel gematigd positief, maar daarin (en in vele deeledelen) blijven de jongens aanzienlijk achter bij de meisjes. Het gedrag van de kinderen inzake het aangaan en onderhouden van vriendschapsbanden werd over het algemeen positief beoordeeld, maar voor een deel der kinderen (opnieuw vooral de jongens) werden hun keuzes ook wel afgewezen door de leerkrachten. In de vorm van het gebruik van drugs en alcohol, naast het plegen van diefstallen, komen wetsovertredingen bij de onderzochte schoolkinderen nauwelijks voor. Het stiekem doen van verboden dingen, wat wellicht meer betrekking heeft op ongewenst schoolgedrag dan op strafbaar gedrag volgens de wet, komt echter volgens de leerkrachten veelvuldig voor, en wederom veel vaker bij de jongens dan bij de meisjes. De leerkrachten schatten dat een ruime meerderheid der kinderen eigenschappen als hulpvaardigheid en tolerantie aan de dag legt in de omgang met niet nader gespecificeerde anderen. Bij de vragen over ongewenst gedrag ten opzichte van die anderen blijkt echter dat de leerkrachten ook veel onmaatschappelijk gedrag waarnemen. Over de jongens oordelen zij daarbij aanzienlijk minder gunstig dan over meisjes. Gemiddeld zijn de leerkrachtoordelen over vormen van gedrag ten opzichte van het kind zelf gematigd positief gestemd. De jongens blijven ook hierbij achter bij de meisjes, maar nu meer door het niet vertonen van *gewenst* gedrag dan door het wel vertonen van ongewenst gedrag.

4.7 Sociaal-maatschappelijke problemen

Bij diverse onderzoeken is aan de respondenten gevraagd wat zij als de belangrijkste problemen ervaren in Half Flora. De resultaten van deze onderzoeken geven nog wat meer reliëf aan het geheel. Ze geven in een steekproef van 711 huishoudens in Flora A (mondelinge mededeling van de buurtmanager) als voornaamste problemen de volgende zaken aan:

1. Criminaliteit (84%)
2. Drugs- en alcoholmisbruik (70%)
3. Tienerzwangerschappen (57%)

Volgens dezelfde bron geven de respondenten van 68% van de huishoudens aan dat er al een keer bij hen is ingebroken. 84% der respondenten wenst dat er weer een politiepost komt in de buurt. Ook bij een eerder onderzoek in Flora A hebben de respondenten de criminaliteit het belangrijkste probleem in hun buurt genoemd.

In een ander onderzoek in Flora B (Playfair 1997) hebben de

respondenten in een steekproef van 83 huishoudens de volgende buurtproblemen als de belangrijkste genoemd:

1. Criminaliteit (49%)
2. Vuilophaal (27%)
3. Wateroverlast (15%)

De respondenten geven in dit onderzoek verder te kennen dat de criminaliteit in de buurt vooral bestaat uit diefstal en inbraak.

Bij een wijkonderzoek, huis aan huis, in Flora A en B, verricht door de net aangestelde buurtmanagers in 2006, zijn de volgende problemen gesignaleerd:

1. Overlast van zwervers en drugsverslaafden
2. Diefstal bij nacht
3. Geen optimale surveillance door de politie
4. Onvoldoende recreatiemogelijkheden
5. Illegale vuilstortplaatsen
6. Veel eenoudergezinnen
7. Geen opvang en begeleiding van kinderen van werkende moeders voor en na schooltijd
8. Geen optimale schoolbeveiliging; diefstal op school
9. Geen buurtwacht
10. Veel leeg staande percelen met hoog wied
11. Wateroverlast

In een onderzoek (notulen bestuursvergadering SROF 2005) waarbij een behoeftepeiling werd gedaan naar diensten die in de buurt zouden moeten worden ontwikkeld, gaven de respondenten van 890 huishoudens de volgende zaken aan:

1. 87.8% wil minstens twee keer per week huiswerkbegeleiding voor de kinderen
2. 98% wil een computercentrum in de wijk
3. 29.3% zou graag nog meer crèches in de wijk willen hebben
4. 25.6% zou graag een consultatiebureau in de wijk willen hebben

Deze onderzoeken zijn maar gedeeltelijk met elkaar te vergelijken omdat de vraagstelling steeds anders was. Toch kunnen we zeggen dat het probleem van de criminaliteit het hoogste scoort en voor wat betreft de oorzaken daarvan moeten we vooral denken aan opvoedingsfuncties, die op hun beurt weer in verband gebracht kunnen worden met de hoge frequentie van eenoudergezinnen.

De bovengeschetste peilingen geven aan dat de gezinnen in Half Flora vooral behoefte hebben aan hulp bij de opvoeding van hun kinderen.

De huiswerkbegeleiding is niet alleen gewenst vanwege de verbetering van de schoolprestaties, maar ook om de kinderen die onvoldoende toezicht hebben (kinderen van de werkende moeders zonder partner) en kinderen die vanwege gebrek aan eigen ruimte in huis de straat op gaan, op te vangen en van de straat te houden.

4.8 Aanstelling buurtmanagers

De korpsleiding heeft de figuur van *buurtmanager* in januari 2005 geïntroduceerd teneinde de drempel tussen de gemeenschap en de politie te verlagen. Met een groep van negen politiemensen die veel vakkennis en praktijk-ervaring bezitten, is men begonnen met een pilotproject in negen verschillende wijken in Groot-Paramaribo, onder supervisie van twee Nederlandse trainers. Ook Half Flora kreeg hierdoor twee eigen buurtmanagers. Tijdens een training van twee weken hebben de buurtmanagers verschillende manieren geleerd om pro-actief te werk te gaan. Zij zijn vooral getraind in het inzichtelijk maken van de openbare hygiëne en sociaal-maatschappelijke problemen in hun verzorgingsgebied en deze vervolgens in eerste instantie samen met de buurtbewoners zelf op te lossen. Indien blijkt dat het om de aanpak van grote problemen gaat, dienen zij hulp van netwerkpartners in te roepen. Hierbij wordt gedacht aan bijvoorbeeld de diensten bij de verschillende ministeries, ngo's en werkgroepen. De buurtmanager vertegenwoordigt in zijn wijk het politiegezag en een optimale samenwerking met de politie van het ressort (voor Half Flora is dat het politiebureau Uitvlugt/Tammenga) is onontbeerlijk.

4.9 Samenvatting en conclusie

Er zijn allerlei maatschappelijke problemen die de buurt ongunstig doen afsteken bij het ressort en de stad. Deze problemen zijn een uitvloeisel van de sociaal-maatschappelijk kwetsbare startpositie waarin de kinderen in Half Flora verkeren, wat heel vaak kan bijdragen tot de ontwikkeling van antisociaal- c.q. delinquent gedrag. De kwetsbaarheid kan zich manifesteren op twee niveaus: de sociale kwetsbaarheid in de eigen omgeving en maatschappelijke kwetsbaarheid in de samenleving als geheel.

Mijn observaties in de buurt en de verschillende kwetsbaarheids-indicatoren uit mijn onderzoek tonen aan, dat de kinderen in Half Flora zowel sociaal als maatschappelijk kwetsbaar zijn. Dit blijkt vooral uit het onveilig opvoedingsmilieu en de afwezigheid van vaders in de gezinnen. De afwezigheid van vaders maakt de jongens als groep extra kwetsbaar, aangezien bij hen twee maal zo vaak de eigen vader als volwassen voorbeeldfiguur ontbreekt. Ook de hoogst genoten scholing van het gezinshoofd is een factor voor kwetsbaarheid. Het ligt immers in de verwachting dat gebrekkige scholing gepaard zal gaan met laagbetaald werk en met een weinig stimulerend intellectueel thuismilieu. Verder zien wij dat

ook het inkomen van het gezinshoofd een indicator is voor kwetsbaarheid, uitgaande van de veronderstelling dat een gezin over voldoende middelen moet beschikken om kinderen in de schoolgaande leeftijd te kunnen voorzien van het nodige. Er komen vaak ook kinderen voor die niemand thuis hebben om mee te praten. Zulke kinderen missen een belangrijk stukje psychische en morele steun en affectie. Het ontbreken van deze warmte is door een niet te verwaarlozen aantal kinderen aangegeven.

De conclusie die we uit dit alles kunnen trekken is dat kind zijn in Half Flora geen geringe opgave blijkt te zijn. De buurt zelf is al geen bijster opwekkende omgeving en de nadere demografische, sociaal-economische en sociaal-maatschappelijk trekken van het buurtportret die we in dit onderzoek hebben verzameld, voegen de nodige problemen toe. De gezinssamenstelling en – structuur (heel vaak zonder vader en /of moeder) het lage opleidingsniveau van huisgenoten en gezinshoofden en de (tenminste gedeeltelijk) op straf gerichte opvoedingsstijl typeren voor veel kinderen een betrekkelijk ongunstig klimaat om in op te groeien.

5 Half Flora en (jeugd)criminaliteit

5.1 Inleiding

Het voorgaande hoofdstuk gaf een omvangrijke schets van Half Flora als buurt om te wonen. Aan het aspect van de misdaad, dat op het woongenot en het gevoel van veiligheid zo'n grote invloed heeft, en dat bijna het voornaamste onderscheid uitmaakt tussen een maatschappelijk aanvaardbaar bestaan en een bestaan buiten de maatschappelijke rechtsorde, is dit afzonderlijke hoofdstuk gewijd.

In een ontwikkelingsland als Suriname zijn er maar heel weinig statistische gegevens en goede en betrouwbare data in de bevolkingsregistratie, maar ook bij Justitie en Politie is er weinig informatie beschikbaar om criminaliteitsanalyses te kunnen maken. Ik heb op grond hiervan maar genoeg moeten nemen met enkele fragmentarische gegevens die ik aan u, als lezer, wil presenteren.

5.2 Criminaliteit in Half Flora

In het hierna volgende wordt met behulp van tabellen, op basis van statistieken van de Dienst Criminele Informatieverzorging (DCIV) van het Korps Politie Suriname en van de politie van ressort Uitvlugt, een overzicht gegeven van de gepleegde strafbare feiten in de periode 2000 – 2006.

Tabel 5.1: Overzicht van de vermogensdelicten in de periode 2000 - 2006

Vermogensdelicten	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 1 ^e halfj.
Eenvoudige diefstal	36	62	52	38	39	44	20
Diefstal d.m.v. braak	0	1	52	53	44	49	53
Diefstal gepleegd bij nacht	12	40	24	15	13	9	23
Diefstal d.m.v. geweld	42	0	0	75	35	33	3
Gekwalificeerde diefstal	4	0	0	0	0	9	2
Diefstal d.m.v. valse sleutel	0	0	4	0	0	0	0
Verduistering	8	8	5	1	8	7	7
Oplichting (Art. 386)	0	2	0	0	1	3	0
Valsheid in geschrift	0	0	0	1	0	4	0
Diefstal d.m.v. het inklimmen	0	1	0	0	0	0	0
Autodiefstal	0	0	0	0	0	1	0
Diefstal in vereniging	0	1	0	0	0	0	0
Stroperij	0	1	0	0	0	0	0
Totaal	102	116	137	183	140	159	106

Uit tabel 5.1 valt op te maken dat voor wat de vermogensdelicten betreft, eenvoudige diefstallen het meest gepleegd zijn met 2001 als topjaar. Uit de statistieken van de Dienst Criminele Informatieverzorging van het Korps Politie Suriname, blijkt verder dat deze diefstallen voor het overgrote deel

gepleegd zijn aan de Floralaan / Lantanastraat, dichtbij de Orvistraat, nabij de dubbelgelegenheid 'Tonka', en ook bij de inham Oeralstraat / Licaniastraat, in de omgeving van een dubbelgelegenheid die bekend staat onder de naam 'Centraal Station'.

Uit tabel 5.1 blijkt verder, dat de meeste diefstallen door middel van braak in 2003 en diefstallen met geweld in 2002 en 2003 zijn gepleegd. Uit de statistieken van het DCIV is komen vast te staan dat de roofovervallen gepleegd zijn nabij het Shell servicestation in de omgeving van de Mattonshooplaan / Jaggernath Lachmonstraat. Op deze plek zijn alleen in 2003 negen straatberovingen gepleegd.

De meeste inbraken in 2002 zijn gepleegd in de omgeving Floris Zwakkestraat nabij 'Wanboi's taxi'. De inbraken in 2003 zijn merendeels gepleegd aan de Oeroewastraat / Ramboetangstraat en Ormosiastraat, waarbij gebleken is dat in deze omgeving een bekende dader, genaamd 'Pakka,' opereerde. Verder is gebleken dat meestal zonen van hun ouders en niet zonen van vreemde mensen stelen. Dit is een duidelijk teken van sociale desorganisatie. Aan de Ormosiastraat hebben tot vijf keren toe in 2003 diefstallen plaats gevonden. In deze omgeving zijn vooral de drugshaarden en andere criminele concentraties gevestigd.

Naar het oordeel van een politie-inspecteur van Uitvlugt, waar ook de onderzoeks -locaties deel van uitmaken, zijn de diefstallen vermoedelijk gepleegd door jongeren van creoolse afkomst die er een dure leefstijl op na willen houden. Door de economische malaise in Suriname en vanwege het feit dat deze jongeren werkschuw zijn, lukt het hen volgens hem niet om op een andere manier dan door te stelen aan de financiële middelen te komen om met een dergelijke leefstijl mee te kunnen doen. Het gevolg is, dat er wordt gekozen voor de weg van de minste weerstand. Deze politiefunctionaris is de mening toegedaan dat, wanneer bij deze jongeren eenmaal de drang ontstaat om drugs te gebruiken, alle ten dienste staande middelen worden gebruikt om zich deze te kunnen verschaffen.

Op de vraag of er onder de drugsverslaafden recidivisten zijn, antwoordt de politie- inspecteur bevestigend. Hij is van mening dat de attitude van de drugsverslaafden met zich meebrengt, dat ze vaak door hun ouders worden verstoten omdat ze zich nagenoeg alleen met aan drugs gerelateerde activiteiten bezighouden. Hij is van oordeel dat niet alleen de drugsverslaafden recidivisten zijn, maar ook veel criminelen die in de gevangenis zitten. De ervaring heeft hem geleerd dat veel plegers van misdrijven afkomstig zijn uit eenoudergezinnen of gebroken gezinnen met de moeder aan het hoofd.

Deze band tussen gezinsverbodding, drugsgebruik en misdaad wordt kernachtig weergegeven in een recent rechtbankverslag in *De Ware Tijd*, met als kop 'Drugsverslaafde vraagt rechter pardon'. In dit artikel zegt een drugs- en alcoholverslaafde aan de rechter: 'Als mijn ouders niet uit elkaar waren, zou ik niet zo ver vervallen. Help mij rechter, om gauw uit de cel te gaan.' (Djendji 2006).

Tabel 5.2: Overzicht van misdrijven tegen openbare orde en gezag in de periode 2000-2006

Misdrijven tegen openbare orde en gezag	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 1 ^e halfjaar	Totaal
Openlijk geweld	4	5	0	10	5	8	3	35

Bovenstaande tabel laat zien, dat misdrijven tegen de openbare orde, met name openlijk geweld, het meest gepleegd zijn in 2003 en 2005. Uit de statistieken van het DCIV blijkt, dat er in 2003 openlijk geweld gepleegd is in de Pawong Singoredjostraat, de Orvistraat en de Floralaan, door mannen van creoolse afkomst, en in 2005 aan de Duisburglaan en de Licaniastraat door zowel mannen als vrouwen van Hindostaanse en creoolse afkomst.

Tabel 5.3: Overzicht van misdrijven tegen het leven en persoon in de periode 2000 -2006

Misdrijven tegen het leven en persoon	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 1 ^e halfj.	Totaal
Poging tot doodslag	0	0	0	6	2	1	0	9
Doodslag Art.347	0	0	0	0	0	0	0	0
Poging tot moord	0	0	0	0	1	3	0	4
Moord	0	0	0	1	0	0	1	2
Mishandeling	20	28	3	25	23	37	10	146
Zware mishandeling	2	14	1	17	8	13	4	59
Bedreiging tegen het leven	12	25	2	34	14	17	7	111
Totaal	34	67	6	83	48	71	22	331

In tabel 5.3 zien we, dat de poging tot doodslag en moord respectievelijk in de periode 2003 en 2005, het meest gepleegd zijn. Uit de statistieken van het DCIV blijkt, dat deze misdrijven gepleegd zijn door mannen.

Conclusie

De bovengenoemde cijfers lijken absoluut niet hoog, maar dat komt omdat de criminaliteit van de jongeren over het algemeen niet zo hoog is in Suriname (zie Bovenkerk en Wolf 2008) en omdat de wijk relatief vrij klein is. De verschillende schoolcategorieën volgen naar omvang het in de criminologie algemene bekende patroon.

De hiervoor gegeven opsomming van misdadaadjfers uit uiteenlopende bronnen, met betrekking tot uiteenlopende groepen daders, uiteenlopende gebieden en uiteenlopende soorten misdrijven, laat overtuigend zien dat het gevoel van onveiligheid van veel buurtbewoners niet berust op hersenspinsels of redeloze bangmakerij. Half Flora is werkelijk een broeinest van (jeugd-)criminaliteit; armoede en drugsgebruik zijn er werkelijk zeer zichtbaar; ouderlijk toezicht op kinderen ontbreekt werkelijk veelvuldig. Het zal voor kinderen die al kwetsbaar zijn door bijvoorbeeld hun gezinssituatie, door armoede of door een ongunstig opvoedkundig thuismilieu, niet meevallen om tot pro-sociaal gedrag te komen in een buurt die door zo veel misdaad wordt gekenmerkt. Deze kinderen zullen een

aanzienlijke mate van veerkracht nodig hebben.

Het Bureau Forum NGO's, de Vereniging Nationaal Forum NGO's en de buurtorganisatie van Flora achten het noodzakelijk dat er onderzoek wordt verricht om na te gaan op welke wijze de sociaal-maatschappelijke problemen ter hand genomen kunnen worden en de criminaliteit kan worden ingedamd, daar de misdaad duidelijk een gevoel van onveiligheid in de wijken veroorzaakt. Een van de maatregelen die in recente tijden, zijn genomen om politie en burgerij dichter bij elkaar te brengen en mede daardoor de misdaad effectiever te bestrijden, is de aanstelling van buurtmanagers in 2005.

5.3 Jeugdcriminaliteit

5.3.1 Jeugdcriminaliteit landelijk

Jeugdcriminaliteit of jongerencriminaliteit is een verzamelbegrip voor tal van strafbare gedragingen van jongeren tussen twaalf en achttien jaar (Van Ruller 2000). Onder jeugd-criminaliteit in Suriname wordt verstaan een strafbaar gesteld handelen of nalaten, gepleegd door een persoon tussen tien en achttien jaar (Sewnundun 1997; Geerlings-Headley 2000). Artikel 56 van het Surinaams Wetboek van Strafrecht geeft aan dat een kind niet strafrechterlijk wordt vervolgd wegens een feit, begaan voordat het de leeftijd van 10 jaar heeft bereikt, hetgeen in de praktijk volledig blijkt te worden nageleefd. De leeftijdsgrens ligt internationaal vrij laag.

Jeugdcriminaliteit komt veel voor vanwege de slechte sociaal-economische situatie in Suriname (Badloe e.a. 1999). Uit de statistieken van de afdeling Jeugdzaken van het Korps Politie Suriname is gebleken dat de meest genoemde problemen onder jeugdigen in Suriname zijn: criminaliteit, alcohol- en drugsmisbruik en tienerzwangerschappen.

Onvolledige gegevens van de afdeling Jeugdzaken over de aantallen in verzekering gestelde jeugdigen van 10 tot en met 18 jaar, geven het volgende beeld:

1. In een periode van 10 jaar (1996 t/m 2005) werden er in totaal 2599 jongens en 658 meisjes in verzekering gesteld.
2. De modale leeftijd van de ingesloten jongens was 16 jaar en van de meisjes 18 jaar.
3. De age-crime curve van gearresteerde jongens stijgt vanaf het 10e levensjaar naar een piek rond 16 jaar en neemt daarna snel af met het toenemen van de leeftijd; dit volgt opnieuw het algemene criminologische patroon
4. De age-crime curve van gearresteerde meisjes stijgt vanaf het 12e levensjaar naar een piek rond 18 jaar met daarna een geleidelijkere daling dan bij de jongens met het toenemen van de leeftijd.

5. In 2004 werden 244 jongens en 60 meisjes ingesloten. In 2005 waren dat 272 jongens en 55 meisjes.

Voor wat betreft het seksueel misbruik van kinderen (14 jaar en jonger) geven de statistieken van de afdeling Jeugdzaken van het Korps Politie en Justitie aan, dat in een periode van 10 jaar (1996 tot en met 2005) er in totaal 1591 meisjes en 132 jongens slachtoffer werden.

5.3.2 *Jeugdcriminaliteit in Half Flora*

Er zijn weinig gegevens beschikbaar over de aard en de omvang van jeugdcriminaliteit in Half Flora. Wel zijn er enkele ruwe cijfers van de afdeling Jeugdzaken, van het DCIV en van de politie van ressort Uitvlugt, die niet specifiek en ook niet voldoende accuraat zijn.

Uit de statistieken van de politie van ressort Uitvlugt en het DCIV kunnen we desondanks toch wel opmaken dat vermogensdelicten zoals eenvoudige diefstallen, diefstallen bij nacht en diefstal door middel van geweldpleging de meest voorkomende misdrijven zijn.

Tabel 5.4: Overzicht naar type strafbare feiten en geslacht onder 10-18-jarigen in 2001-2006

Strafbare feiten	jongens	meisjes	totaal
Misdrijven tegen leven en personen	22	7	29
Ruwheidmisdrijven	10	5	15
Seksuele misdrijven	17	0	17
Vermogensdelicten	75	10	85
Totaal	124	22	146

Uit tabel 5.4 blijkt dat in de periode 2001-2006 de vermogensdelicten de door kinderen het meest gepleegde misdaden zijn (85) en wel veel meer door jongens (75) dan door meisjes (10).

De getallen in de tabel betreffen jeugdige in verzekering gestelde 'first offenders' en recidivisten. Verder bevat tabel 5.4 slechts gegevens over misdrijven gepleegd in Half Flora door inwoners van de eigen buurt. Misdrijven, elders gepleegd door jeugdige inwoners van Half Flora, en misdrijven, in Half Flora gepleegd door daders van elders, zijn niet meegeteld.

Er wonen 1711 kinderen (701 jongens en 1010 meisjes) in de betreffende leeftijdscategorie in Half Flora (opgave van het Centraal Bureau voor Burgerzaken). Bij 146 delicten in de aangegeven periode is dus 8,5% van dit aantal jeugdigen tot geregistreerd misdadig gedrag overgegaan. Uitgesplitst naar geslacht gaat het om 17,7% bij de jongens en 2,2% bij de meisjes.

Het aandeel van kinderen (first offenders) in de leeftijdsgroep 10-18 jaar in de geregistreerde misdaad in geheel Suriname bedroeg in dezelfde

periode 1350. Van hen is 10,8% afkomstig uit Half Flora, terwijl het aantal van de inwoners in heel Suriname ca. 450.000 bedraagt.

Conclusie: Half Flora kent een duidelijk bovengemiddelde jeugd-criminaliteit.

6 Methode van onderzoek

In dit hoofdstuk laat ik in paragraaf 6.1 zien hoe de statistische verbanden en verschillen tussen de variabelen zijn verkregen. In paragraaf 6.2 beschrijf ik hoe de vragenlijsten zijn geconstrueerd waarmee van de verschillende respondentgroepen gegevens ontlokt zullen worden en in paragraaf 6.3 de methode die gehanteerd is bij het verzamelen van gegevens. Vervolgens presenteer ik in paragraaf 6.4 de onderzoeksopzet en een overzicht van de respondentgroepen. In paragraaf 6.5 worden de praktische beslissingen en handelingen die de feitelijke uitvoering van de dataverzameling uitmaken beschreven. Voorts in paragraaf 6.6 de werving en instructies van enquêteurs en tot slot in paragraaf 6.7 de procedures die gevolgd zijn bij de afname van de gestructureerde vragenlijsten bij de kinderen en bij de informanten van elk kind: ouders, leerkrachten en schoolhoofden.

6.1 Onderzoeksontwerp

Deze studie gaat over verbanden tussen gedrag, omstandigheden en veerkracht. Ik wil de kinderen identificeren die wel of niet veerkrachtig zijn. Dat doe ik aan de hand van gegevens die ik heb verzameld van de kinderen zelf, de ouders, de leerkrachten en de schoolhoofden.

Om op die variabelen (gedrag, omstandigheden en veerkracht) zicht en greep te krijgen hanteer ik de volgende werkwijze:

- Aan elk kind wordt een veerkrachtscore toegekend door de afstand te bepalen tussen hun uitgangspositie (kwetsbaarheid) en hun eindresultaat (pro – sociaal /antisociaal gedrag).
- Op grond van die veerkrachtscores worden de kinderen verdeeld in drie groepen volgens onderstaand schema: de *meest veerkrachtige* kinderen, de *minst veerkrachtige* kinderen en een *tussengroep*.
- Van de veerkrachtigste kinderen wordt nader onderzocht in welke omstandigheden zij verschillen van de minst veerkrachtige kinderen.

Een intuïtieve verwachting is dat kwetsbaarheid negatief zal correleren met pro-sociaal gedrag (en via dat gedrag vervolgens ook met veerkracht): hoe slechter je ervoor staat qua omstandigheden, en hoe meer bedreigende factoren je dus moet zien te overwinnen, hoe groter de kans dat je gedrag en je houding ten opzichte van de gemeenschap antisociaal zal zijn.

		Pro – sociaal ?	
		nee	ja
Kwetsbaar?	nee	minst veerkrachtig	tussengroep
	ja	tussengroep	meest veerkrachtig

6.2 Instrumentconstructie

Om de verbanden tussen gedrag, omstandigheden en veerkracht van de onderzoekskinderen te kunnen meten en om te kunnen vaststellen wie de pro-sociale en antisociale kinderen zijn en wie wel en niet veerkrachtig zijn heb ik vragenlijsten geconstrueerd die voor een deel ontleend zijn aan de theorieën over kwetsbaarheid, pro-sociaal gedrag, antisociaal gedrag en veerkracht en voor een ander deel aan de vragenlijsten van TRAILS (*Tracking Adolescents Individual Lives Survey*). Met behulp van deze vragenlijsten zijn gegevens verzameld over alle 220 kinderen met betrekking tot hun persoonskenmerken, de gezinssituatie, de vriendengroep, het eventuele delinquent gedrag, het gedrag op school en de leerprestaties. TRAILS heb ik alleen gebruikt als een inspiratiebron voor de door mij gekozen variabelen van antisociaal en pro-sociaal gedrag en niet als gevalideerd meetinstrument. Behalve aan de kinderen werd ook aan de informanten van deze kinderen, de ouders, de leerkrachten en schoolhoofden, een vragenlijst voorgelegd.

Met de aangepaste vragenlijsten zullen gegevens worden verzameld m.b.t.:

- persoonskenmerken zoals geboortejaar, beoordeling van taalvaardigheid en andere vaardigheden, attitudes ten opzichte van sociale regels, de persoonlijke aspiraties etc.
- de gezinssituatie, de huisvesting, de aanwezigheid van problemen in het gezin, zoals conflicten, drugsmisbruik, mentale stoornissen en andere calamiteiten betreffende gezinsleden
- vriendengroep
- delinquent gedrag
- de prestaties en het gedrag op school en de schoolloopbaan

Dit alles resulteerde in een omvangrijk pakket van vragenlijsten (modules) voor verschillende groepen respondenten en over verschillende thema's. Onderstaande tabel geeft hiervan een overzicht.

Tabel 6.1: Overzicht van vragenlijsten

Respondenten	Module	Onderwerp(en)
Kinderen	A	Personalia, relaties met ouders, vrienden, leerkracht en klasgenoten
	B	Thuisituatie, schoolsituatie
	C	Gedrag t.o.v vriendengroep en of leeftijdgenoten
	D	Eigen gedrag in vergelijking met dat van anderen
	E	Persoonlijkheid en houdingen
	M	Aanvulling op bovenstaande onderwerpen
Ouders	Algemeen	Beroep/werkloosheid en opleiding ouders
		Antisociaal c.q delinquent gedrag ouders (exclusief de respondent) Samenstelling en grootte van het gezin
	Kindspecifiek	Oordelen over gedrag en houding van het kind
Leerkrachten	Algemeen	Leerkracht zelf en school
	Kindspecifiek	Oordelen over gedrag en houding van het kind
Schoolhoofden		Schoolgegevens en leerklimaat

Voorafgaand aan het feitelijke onderzoek werd er met concept-vragenlijsten een schriftelijke proefafname gehouden onder een dertigtal kinderen en hun respectieve ouders of voogden, met het doel na te gaan of de vraagstelling duidelijk was en of de voorgestructureerde antwoorden voldeden. Voor de respondentgroepen der leerkrachten en de schoolhoofden is de gegevensverzameling mondeling geschied, wat voldoende gelegenheid bood voor opheldering over een vraag of over een antwoord. Voor deze proefafname werden de enquêteurs getraind in het werken met gestructureerde vragenlijsten. Na evaluatie van de proefafname werd de vragenlijst op ondergeschikte punten herzien en werd het aantal vragen wat teruggebracht in verband met de belasting in tijd en aandacht van de respondenten. Tot slot werd er een tweede proefafname gehouden onder deze kinderen en hun ouders/verzorgers en dat leidde tot een definitieve versie van het onderzoeksinstrument.

6.3 Methode van gegevensverzameling

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van het *gestructureerde interview*. Zowel schriftelijke als mondelinge interviews werden toegepast.

Voor de uitvoering van de 'waarneming' als onderzoeksactiviteit werden vooraf getrainde enquêteurs ingezet. Deze interviewers werden geworven onder studenten van de universiteit (Faculteit der Maatschappijwetenschappen) en van de lerarenopleiding (Instituut voor de Opleiding van Leraren), aangevuld met in de buurt werkzame professionals uit het maatschappelijk werk. De meeste interviewers waren tussen de 20 en 25 jaar, van het vrouwelijk geslacht en overwegend creools qua etniciteit. Door het laatste kenmerk konden zij qua uiterlijk, taalgebruik en gedrag/presentatie herkenbaar en geloofwaardig zijn voor de kinderen, hun ouders

en hun leerkrachten, die zelf ook in grote meerderheid tot die etnische groep behoren.

6.4 Onderzoeksgroepen

Om het antwoord te krijgen op mijn onderzoeksvraag was het van belang onderzoeksgroepen te kiezen, die middels ondervraging hierop antwoord konden geven. Behalve de kinderen zelf, zijn ook hun ouders, leerkrachten en schoolhoofden ondervraagd middels de vragenlijsten. Deze verzamelde informatie van de onderzoeksgroepen was nodig om de mate van het pro-sociaal gedrag te meten, de veerkracht van een kind te bepalen, en de risicofactoren en de beschermende factoren in kaart te brengen omdat die samen de kwetsbaarheid vormen.

In deze paragraaf presenteer ik een globaal, schematisch overzicht van de onderzoeks-opzet. Bijzonderheden ten aanzien van de selectie en de werving van de respondentgroepen volgen in de subparagrafen 6.4.1 tot en met 6.4.4. Het onderstaande schema is een tabel met groepen respondenten. In de rechterkolom is vermeld waarover en hoe de betreffende groep respondenten werd ondervraagd.

Respondenten	Onderwerpen en afnamemodus
Kinderen	<ul style="list-style-type: none"> • Personalia, eigen gedrag, zelfbeeld, thuissituatie, school, vriendengroep en of leeftijdgenoten • Schriftelijk
Ouders/verzorgers	<ul style="list-style-type: none"> • Algemeen over de ouder / verzorger zelf • Specifiek over het individuele kind • Mondeling
Leerkrachten	<ul style="list-style-type: none"> • Algemeen over de leerkracht zelf • Specifiek over het individuele kind • Mondeling
Schoolhoofden	<ul style="list-style-type: none"> • Algemeen over de school • Schriftelijk

6.4.1 De kinderen

De centrale onderzoeksgroep bestond uit de 220 kinderen (respectievelijk 119 jongens en 101 meisjes) van Half Flora. Het ging hierbij niet om alle kinderen van de hele wijk, maar wel om *alle* kinderen van een bepaalde leeftijdsgroep. Als gevolg van de overwegingen die in de theorie van Catalano en Hawkins (1996) en Ferwerda e.a. (1996) zijn aangevoerd ten aanzien van de keuze van leeftijdsgroepen die het kwetsbaarst en het

beïnvloedbaarst zijn, werd bepaald dat in dit onderzoek de groep van 10- en 11-jarigen onderzocht en gevolgd zou worden.

Voor de leeftijdsbepaling was een peildatum nodig, en die werd gesteld op 15 januari 2004. Derhalve vormden de kinderen in Flora A en B die 10- of 11- jaar oud waren op 15 januari 2004 de populatie van onderzoek.

Voor de relatie met de schoolomgeving had dit het bijkomende voordeel dat kinderen van deze leeftijd zonder uitzondering het lager onderwijs volgen; in de meeste gevallen is dat gewoon lager onderwijs, in enkele gevallen is het *speciaal* lager onderwijs.

Gegeven de geografisch beperkte afmetingen van de wijk en de te verwachten goed hanteerbare omvang van de onderzoeksgroep werd besloten om de gehele populatie, dus alle 10- en 11-jarige kinderen van Half Flora, als object te nemen. Dezelfde overwegingen maakten het mogelijk (en nodig) eveneens bij hun ouders/verzorgers, hun leerkrachten en hun schoolleiders naar een volledige dekking (100%) te streven. Zo'n aanpak vereiste wel extra arbeidsinzet en menskracht, bijvoorbeeld voor het huis-aan-huis inventariseren en voor het bezoeken van scholen buiten de wijk, maar de beschikbaarheid daarvan was haalbaar.

6.4.2 De ouders/verzorgers

Omdat er veelvuldig meerdere volwassenen in het gezin voorkomen, zou steeds eerst gevraagd worden wie hunner de hoofdverantwoordelijkheid voor het betreffende kind droeg. Met die persoon ging het onderzoek dan verder en slechts zijn of haar opvattingen en ervaringen werden verder verwerkt.

Verder lag het voor de hand dat vooral bij jongere moeders er een oudere volwassene (vaak hun eigen moeder, de oma van het kind) in huis was die in feite de hoofdverantwoordelijkheid voor veel aspecten van verzorging en opvoeding droeg. Als de jonge moeder zelf in het gezin woonde, was zij ook de respondent; waar zij ontbrak, zou de grootmoeder of eventuele andere waarnemende volwassenen (bijvoorbeeld een tante of een oudere zus) de respons geven. (Het ging hier niet om *tiernermoeders*, aangezien hun kinderen per definitie jonger zouden zijn dan 10- of 11- jaar.)

Eveneens zou het kunnen voorkomen dat kinderen geboren zijn in een relatie die nadien uiteenviel door het vertrek van de moeder naar elders, bijvoorbeeld het buitenland. Als zij het kind dan voor de vader achterliet, zou hij, zeker indien hijzelf jong en niet bemiddeld was, terugvallen op zijn eigen moeder voor de verzorging van zijn kind (of kinderen).

Ook kon er binnen één gezin sprake zijn van verschillende ouder-kindcombinaties. Zo was het niet vreemd om bij een moeder van een 10- of 11-jarig kind ook nog een oudere dochter aan te treffen die zelf ook een kind van die leeftijd had. Die kinderen, hoewel formeel oom/tante en neefje/nichtje van elkaar, groeiden dan feitelijk op als (half)broers en -zussen. In deze gevallen zou er in het gezin dus meer dan één volwassen respondent

zijn, maar dan wel voor verschillende kinderen.

Tot slot zou bij de werving van respondenten en bij de data-verzameling rekening gehouden dienen te worden met de mogelijkheid dat een en dezelfde persoon voor meer dan één kind in de onderzochte leeftijdsgroep als ouder/verzorger optrad. Denk aan ouders van een tweeling, aan ouders die een ander kind uit de familie of de buurt in huis hadden genomen (een kweekje), aan kinderen uit vroegere relaties van een der ouders (de voorkinderen), aan kinderen van verschillende vaders bij één moeder en aan welke andere samenloop van omstandigheden dan ook die kon leiden tot verantwoordelijkheid voor meer dan één kind van 10- of 11- jaar.

6.4.3 De leerkrachten

Ook bij deze groep van 184 respondenten wilden en konden we alle leden van de groep bereiken. Gegeven hun concentratie op de scholen was het zelfs de makkelijkste groep om contact en afspraken mee te maken. Er was geen weigering van minder gemotiveerde leerkrachten. Het onderzoek onder deze groep (de afnamefase althans) was relatief efficiënt, omdat per leerkracht er vaak specifieke vragenlijsten over meerdere kinderen werden ingevuld. Immers, kinderen van ongeveer gelijke leeftijd zullen vaak klasgenoten zijn, al leiden de hoge doublurepercentages van de scholen in en om Half Flora er ook toe dat klassen erg heterogeen qua leeftijd kunnen zijn.

Hoewel te verwachten was dat de meeste kinderen uit Half Flora in de eigen wijk het lager onderwijs zouden volgen, dienden we erop bedacht te zijn dat ook scholen in aangrenzende buurten vermoedelijk vele leerlingen uit de onderzoeksgroep opvingen. Met het toenemen van de afstand tot de buurt zou het aandeel van verre scholen in het onderwijs aan kinderen uit Half Flora afnemen. Voorkeur voor (of eventueel afkeer van) specifiek bijzonder (niet-openbaar) onderwijs of van onderwijs binnen of buiten de wijk, combinatie van woon-schoolverkeer van het kind met het woon-werkverkeer van de ouders of het recent verhuisd zijn uit een andere buurt naar Half Flora konden redenen zijn voor schoolkeuzes die de leerlingen buiten de wijk brachten.

6.4.4 De schoolhoofden

Veel van wat hiervoor ten aanzien van de leerkrachten is vermeld, gold evenzeer voor de betrokken schoolhoofden. Deze groep, bestaande uit 34 respondenten, was de kleinste, aangezien er slechts één hoofd per school was en er op elke school, zeker die binnen de buurt, een groot aantal kinderen uit de onderzoeksgroep zaten.

De ondervraging van de schoolhoofden had slechts betrekking op de school-gemeenschap als geheel en op het onderwijsklimaat van de gehele

school, en er hoefden aan hem of haar geen gegevens over individuele kinderen uit de onderzoeksgroep gevraagd te worden.

6.5 Dataverzameling

De onderzoeksopzet, zoals beschreven in de vorige paragraaf, was leidraad bij alle praktische beslissingen en handelingen die de feitelijke uitvoering van de dataverzameling uitmaakten. Vervolgens was het van belang stil te staan bij die praktische beslissingen en handelingen, met drie onderscheiden doelen:

- Het moest zichtbaar worden in hoeverre de voorgenomen opzet inderdaad in werkelijkheid was omgezet.
- Het moest worden toegelicht wanneer, waarom en hoe eventueel van de opzet was afgeweken.
- De bij de afname en de voorbereiding of afwerking daarvan naar voren gekomen gegevens, voor zover zij van belang konden zijn voor de beoordeling van de kwaliteit van de resultaten of voor de juiste interpretatie ervan, moesten een plaats in het onderzoeksverslag krijgen.

Inhoudelijk volgt deze paragraaf een driedeling. De dataverzameling vergde de medewerking van grote aantallen respondenten, die geïdentificeerd en benaderd moesten worden. Dat benaderen geschiedde door onderzoeksmedewerkers (enquêteurs) die op hun beurt eerst dienden te worden aangetrokken en getraind. Tenslotte vond de dataverzameling plaats. Mijn bevindingen bij elk van deze onderwerpen zijn weergegeven in de volgende paragrafen.

6.5.1 Lokalisering en werving van respondenten

6.5.1.1 Kinderen en ouders/verzorgers

Ik breng in herinnering dat de doelgroep bestond uit alle 220 kinderen van 10 of 11 jaar die in Half Flora wonen. Om te achterhalen waar deze kinderen woonachtig waren, werd huis-aan-huis een inventarisatie gepleegd, waarbij o.a. de voornaam, de geboortedatum, het geslacht en het woonadres van elk kind in de doelgroep werden vastgelegd. Indien nodig (niemand thuis; geen verantwoordelijke volwassene aanwezig) werd het bezoek op een geschikter tijdstip herhaald. Deze procedure is voortgezet tot met zekerheid vaststond welke kinderen van de betrokken leeftijds-categorie op welk adres woonden. De inventarisatie heeft twee maanden gevergd (september/oktober 2003) en de inzet van ongeveer twintig enquêteurs.

Deze enquêteurs waren zelf geworven onder een jongerengroep uit de buurt, zodat zij bekend zouden zijn met de buurt en vertrouwd en

vertrouwenwekkend zouden overkomen bij de buurtbewoners. Zij waren allen studenten van een instelling van tertiair onderwijs.

Een voor de hand liggend alternatief qua werkwijze leek het gebruik van de bestanden van het Centraal Bureau voor Burgerzaken (CBB) te zijn. Hiermee was aanvankelijk ook begonnen, maar er moest van worden afgezien toen bleek dat deze gegevens en de werkelijkheid te vaak en te veel van elkaar verschilden. Kinderen bleken op andere dan de opgegeven adressen te wonen; verhuizingen van hele gezinnen waren niet verwerkt (of nooit aangegeven); bewoners namen niet de moeite zich te laten uitschrijven; enzovoort. Deze teleurstellende stand van zaken bracht het karakter van het onderzoek in gevaar: er zou geen zekerheid zijn omtrent het totale gerealiseerde percentage respondenten. Uiteraard leverde het loslaten van de CBB-basis zowel vertraging in de planning als een aanzienlijke kostenverhoging op, aangezien de huis-aan-huis-inventarisatie toen alsnog van start moest gaan.

Aan de ouders/verzorgers der kinderen werd bij de inventarisatie een schriftelijk verzoek tot medewerking aan het onderzoek overhandigd. In dit document werd uitgelegd wat de achtergronden en de bedoelingen van het onderzoek waren en ook werd benadrukt dat geheimhouding gegarandeerd was en dat alle verstrekte gegevens vertrouwelijk zouden worden behandeld. Waar nodig (d.z.w.: in vele gevallen) werd de brief door de enquêteur aan de ouders/verzorgers voorgelezen. In alle gevallen werd gevraagd om de gewenste toestemming onmiddellijk mondeling te verlenen (er werd niet om een handtekening gevraagd). Daarbij werden geen weigeringen geregistreerd. Ook later, tijdens en na de verzamelingronde, kwamen er geen meldingen van ouders of andere respondenten die hun medewerking niet meer wilden verlenen. Op het punt van participatie in het onderzoek als zodanig was er dus geen non-respons. (Dat wil nog niet zeggen dat er bij onderdelen van vragenlijsten geen uitval van antwoorden kan zijn.)

Op deze wijze werd voor de twee grootste respondentgroepen, kinderen en hun ouders/verzorgers, tegelijk toestemming en medewerking verkregen. Aan de kinderen zelf is verder niet om toestemming gevraagd.

De beloofde geheimhouding werd gewaarborgd door aan elk kind een persoonlijke identificatiecode te koppelen die alleen gebruikt werd om gegevens betreffende één kind uit verschillende informatiebronnen (het kind zelf, de ouder/verzorger en de leerkracht) aan elkaar te kunnen linken. Van de corresponderende persoonsgegevens werd alleen de voornaam gebruikt om het kindspecifieke enquêteformulier voor de ouder/verzorger en het kindspecifieke enquêteformulier voor de leerkracht invulbaar te maken. Geen enkele respondent kreeg ooit inzage in gegevens van een andere respondent. De databestanden waarin de identificatie-nummers waren gekoppeld aan herkenbare personalia (naam, adres, enzovoort) van de kinderen zijn onmiddellijk na de administratieve verwerking van de onderzoeksformulieren van het vervolgonderzoek (zie hoofdstuk 8)

gewist, zodat uitsluitend anonieme gegevens uiteindelijk zijn opgeslagen en geanalyseerd.

6.5.1.2 Leerkrachten en schoolhoofden

De enquêtering van de kinderen diende op school en onder schooltijd plaats te vinden onder toezicht en begeleiding van enquêteurs.

Uit de inventarisatie van de kinderen was komen vast te staan waar de kinderen woonden, maar nog niet op welke scholen zij onderwijs volgden. Deze gegevens werden verkregen uit de ondervraging van de ouders toen de gegevensverzameling eenmaal van start was gegaan.

Ik heb vervolgens persoonlijk contact gemaakt met de hoofden van die scholen, zodat zij de onderzoeker in persoon zouden leren kennen en vertrouwen in de uitvoering van het onderzoek zouden krijgen.

Bij die gelegenheid werden ook het doel en de werkwijze van het onderzoek uiteengezet en toegelicht en werd aan de schoolhoofden verzocht om zelf hun medewerking te verlenen en om met hun leerkrachtenteam te spreken teneinde ook hun respons te verkrijgen, althans voor de klassen waarin kinderen van 10 of 11 jaar zaten. In een achtergelaten document was aangegeven hoe de planning van de afnames eruit zag, qua tijdsbeslag en qua werkwijze. Geen der schoolhoofden weigerde zelf mee te werken.

Na twee weken is er telefonisch geïnformeerd bij elke school of de onderlinge gesprekken gevoerd waren en welk resultaat daarbij was geboekt. Hierbij bleek dat alle betrokken leerkrachten hun medewerking hadden toegezegd.

6.6 Werving en instructie van enquêteurs

Om enquêteurs voor het onderzoek te werven is een lijst opgesteld met de belangrijkste voorwaarden waaraan de potentiële enquêteurs moesten voldoen (taalvaardigheden, sociale vaardigheid, etc.). Via de mededelingenborden van universiteit en lerarenopleiding en via persoonlijke contacten heb ik het benodigde twintigtal enquêteurs kunnen werven. Hun werd een geldelijke vergoeding voor hun tijd en inzet geboden, naast het opdoen van hands-on onderzoekservaring. Een aantal hunner had al eerder met dit bijltje gehakt.

Gedurende de eerste training hebben de enquêteurs de gelegenheid gehad om de vragenlijst grondig door te nemen om daarna vragen te kunnen stellen over de inhoud. Bij hen mocht geen onduidelijkheid of misverstand inzake de juiste interpretatie van de vragen of van de geboden antwoordmogelijkheden blijven bestaan. Ook werd met hen doorgenomen welke aanwijzingen zij uit zichzelf of desgevraagd aan de kinderen moesten en mochten geven. Vervolgens kwamen wij nog een keer bijeen, in de tweede sessie, om de bijgestelde vragenlijsten nog een keer grondig door te nemen.

6.7 Afnameprocedures

6.7.1 De ouders

Allereerst hebben de enquêteurs mondelinge interviews afgenomen van de ouders, waarbij zowel een algemene als een kindspecifieke vragenlijst werd afgewerkt. Nadat de straten als rayons verdeeld waren over de enquêteurs, zijn zij op pad gegaan. In elk interview werden de antwoorden door de enquêteurs genoteerd in de vragenlijst; in een buurt als Half Flora kan men er niet zonder meer van uitgaan dat de ouders (en vaak grootouders of andere volwassenen) voldoende lees- en schrijfvaardigheid bezitten om het formulier zelfstandig in te kunnen vullen. Ook was het vaak nodig dat de in het Nederlands gestelde vragen door de interviewer werden vertaald in het Sranan, de moeder- of thuistaal van veel buurtbewoners.

Omdat bij de inventarisatie wel vaststond hoeveel en welke kinderen er op een gegeven adres woonden, maar nog niet wie per kind de verantwoordelijke volwassene was, kon zich bij de afname bijvoorbeeld voordoen dat op een adres twee kinderen van 10 of 11 jaar woonden van verschillende ouders. De enquêteurs dienden dan ook verschillende ouders of verzorgers te interviewen.

Ook kwam het voor dat een vraag alsnog nader moest worden bijgesteld of gepreciseerd. Dan werd ook nagegaan of dat gevolgen kon hebben voor reeds van andere respondenten verkregen antwoorden, en in die gevallen werd er een aanvullend bezoek afgelegd.

Het hinderlijkste probleem betrof de gevallen waarin de verantwoordelijke volwassenen slechts na vier pogingen thuis konden worden aangetroffen.

6.7.2 De kinderen

Zoals eerder al gezegd is, zaten bijna alle respondenten ten tijde van het onderzoek op de lagere scholen in Flora. De enquêteurs namen de kinderen uit de doelgroep mee naar een apart lokaal. Zij mochten daar zelf de voor hen bestemde vragenlijsten invullen na gedegen instructies en onder het toezien van de onderzoekers. Dit duurde maximaal circa drie kwartier, maar meestal nam het minder tijd in beslag.

Aangezien het ging om een vijfvoudige vragenlijst, strekte de afname zich over drie achtereenvolgende schooldagen uit.

Voorafgaand aan de afnameprocedure was aan de scholen verzocht de kinderen vooraf niet te informeren over het feit dat de vragen betrekking hadden op antisociaal of pro-sociaal gedrag. Zodoende konden de kinderen zo onbevangen mogelijk deelnemen aan het onderzoek.

6.7.3 *Leerkrachten en schoolhoofden*

Van de leerkrachten werd een mondeling interview afgenomen op de derde dag van het enquêteren der kinderen. Als een leerkracht weinig tijd had, of als het gesprek te lang zou gaan duren (bijvoorbeeld wanneer er een groot aantal kinderen uit de onderzoeksgroep in één klas zat), werden er afspraken voor vervolgesprekken gemaakt. Het interview met de leerkrachten duurde circa 30–45 minuten per kind, plus wat tijd voor het algemene deel van de vragenlijst.

7 Resultaten

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk ga ik na welke de meest veerkrachtige 10- of 11-jarige kinderen zijn in Half Flora, ondanks de negatieve invloeden van hun omgeving. Waarin onderscheiden zij zich, behalve in hun pro-sociale gedrag, van hun leeftijdgenoten die in vergelijkbare omstandigheden verkeren, maar die veel lager scoren op een schaal van pro-sociaal gedrag? Als we het antwoord op die twee vragen hebben, kunnen we iets zeggen over de overeenkomsten en de verschillen in kwetsbaarheid en in pro-sociaal gedrag tussen de beide groepen kinderen.

In paragraaf 7.2 komt de vraag aan de orde, welke houdings- en gedragsaspecten gezamenlijk als pro-sociaal of antisociaal kunnen worden geclassificeerd.

Daarna, in paragraaf 7.3, gaat het erom, het verband vast te stellen tussen kinderen die zich pro-sociaal en kinderen die zich anti-sociaal gedragen.

Voorts, in paragraaf 7.4, is het van belang het begrip *kwetsbaarheid* te operationaliseren en aan elk kind een score voor kwetsbaarheid toe te kennen. Immers, we hebben *veerkracht* gedefinieerd als *pro-sociaal gedrag* bij een hoge mate van *kwetsbaarheid*. Deze score kan gebruikt worden bij de beantwoording van de hoofdvraag: wat maakt (niet causaal, maar correlatieel) dat de meest veerkrachtige kinderen zoveel veerkrachtiger zijn dan de anderen?

In paragraaf 7.5 onderzoeken we daartoe eerst het statistische verband tussen hun score qua pro-sociaal of antisociaal gedrag en qua kwetsbaarheid.

In paragraaf 7.6 bepalen we welke kinderen als meest of als minst veerkrachtig kunnen worden aangeduid.

Tot slot, in paragraaf 7.7, onderzoeken we de scores van beide groepen nader en gaan we op zoek naar gezamenlijke achtergrondkenmerken van veerkrachtige kinderen.

7.2 Pro-sociaal / antisociaal gedrag

Zoals in hoofdstuk 2 al naar voren is gebracht, is pro-sociaal gedrag een logische pendant van wat in de pedagogiek en de ontwikkelingscriminologie bekend staat als antisociaal gedrag. Waar antisociaal gedrag afbreuk doet aan de samenleving of de gemeenschap, gaat het bij pro-sociaal gedrag om handelen 'ten gunste van de maatschappij'.

In de subparagrafen 7.2.1 en 7.2.2 komen de samenstelling en de kwaliteit van de verzamelingen onderzoeksitems (de schalen) inzake pro-sociaal gedrag (psg) en antisociaal gedrag (asg) in de verschillende domeinen aan de orde.

7.2.1 Hoe pro-sociaal zijn de kinderen?

Om te beginnen moeten we beseffen dat pro-sociaal gedrag domeingebonden kan zijn. Een kind dat thuis voorbeeldig is, kan op school of in de vriendenkring zich best anders gedragen, bijvoorbeeld wanneer de juf heeft verzuimd net zulke duidelijke regels te stellen als de moeder of wanneer de vrienden er andere ideeën over nuttige vrijetijdsbesteding op na houden dan oudere broers en zusters.

Ook kan het gedrag binnen één domein variëren. Een kind dat thuis altijd de vader gehoorzaamt, kan bij de moeder onwillig zijn. Een kind dat weigert klasgenoten te ondersteunen, kan zich tegelijk bijzonder inspannen om op de leerkracht een goede indruk te maken. Pro-sociaal gedrag uit empathie, uit berekening en als gevolg van dwang zijn daardoor misschien niet makkelijk van elkaar te onderscheiden. De ouder of leerkracht die het betreffende oordeel geeft, kan immers niet in het hoofd van de leerling kijken.

Onder gedrag moeten we ook verstaan de houding of attitude die een kind toont ten opzicht van een bepaald domein. De oordelen die bijvoorbeeld leerkrachten geven over die houding berusten op de gedragingen die zij hebben waargenomen en de interpretaties die zij eraan hebben gegeven.

De onderzoeksgegevens op het niveau van het individuele kind werden vooral verkregen uit drie bronnen: het kind zelf, de ouder of verzorger en de leerkracht. Onderstaand schema geeft weer welke bronnen gegevens verstrekten over pro-sociaal gedrag in welke domeinen. De 29 items vormen samen één schaal voor pro- en antisociaal gedrag.

bron	domein					totaal
	kind zelf	gezin	school	vrienden	anders of onbepaald	
kind zelf	0	2	2	2	6	12
ouder	0	0	0	0	1	1
leerkracht	0	0	9	0	7	16
totaal	0	2	11	2	14	29

Voor deze schaal van 29 items worden hierna de volgende gegevens vermeld en zo nodig besproken:

- de lengte en de samenstelling (hoeveel en welke items)
- de mate van respons (geldige beantwoording)
- de betrouwbaarheid (coëfficiënt alpha)
- de resultaten van de afname (gemiddelde schaalscore, ook voor jongens en meisjes afzonderlijk)

De afzonderlijke items werden gekozen uit de grote verzameling van de vragenlijsten. Hierbij werden doublures vermeden en werden vragen die door onduidelijke formulering of door niet te dichotomiseren categorisering van de antwoorden niet pasten buiten de schaal gelaten. Ook items zonder variatie (bijvoorbeeld een viertal vragen over de persoonlijke hygiëne) werden uitgesloten. Hierna resteerde een verzameling items met dichotome antwoordcategorieën waarbij elk pro-sociaal antwoord voor 1 punt meetelde in de ruwe schaalscore per kind.

Omdat lang niet alle kinderen op alle items geldige antwoorden hebben gegeven diende de ruwe schaalscore omgezet te worden in een proportionele schaalscore. In deze schaal van 29 items zou bijvoorbeeld een score van 10 punten uit 20 antwoorden (0,50) lager gewaardeerd moeten worden dan een score van 10 punten uit 16 antwoorden (0,625).

Hierbij was het nodig een grens te trekken voor het aantal ontbrekende of ongeldige antwoorden per kind. Immers, voorkomen moest worden dat oneigenlijk hoge proportionele schaalscores ontstonden doordat bijvoorbeeld een leerling 4 punten scoorde uit slechts 5 beantwoorde vragen (0,80). Besloten werd om de leerlingen die bij minder dan 2/3 van het aantal items in de schaal een geldig antwoord hadden buiten beschouwing te laten.

In deze procedure schuilt het gevaar dat non-response niet herkend wordt als aanwijzing voor gebrek aan pro-sociaal gedrag. Een leerling zou systematisch vragen onbeantwoord kunnen laten waarop hij voor hemzelf ongunstige antwoorden zou moeten geven. Aangezien die antwoorden echter hoe dan ook onbekend zijn, is er geen manier om dit te achterhalen. De voorkeur ging dan ook uit naar een werkwijze die garandeerde dat de ruwe scores verkregen waren uit de geldige beantwoording van een ruime meerderheid der vragen.

De uiteindelijke proportionele score van een kind werd dus berekend als *ruwe score* gedeeld door het *aantal geldig beantwoorde items* en wel alleen voor die kinderen die 2/3 of meer items geldig hadden beantwoord.

De betrouwbaarheid van de schaal als meetinstrument is onderzocht door de gemiddelde item-intercorrelatie (coëfficiënt alpha) te berekenen en na te gaan of er items waren die alpha sterk omlaag drukten. Zo er zulke items waren, zou gekeken moeten worden of er in de formulering of anderszins een aanwijzing te vinden was voor die negatieve bijdrage aan de betrouwbaarheid van de schaal.

In tabel 7.1 zien we dat de hoogste proporties (perunages), respectievelijk 0,92 om 0,94, gevonden worden bij het spelen van spelletjes met gezinsleden en het helpen in de huishouding. Zeer grote meerderheden van de respondenten geven hiermee aan zichzelf in dit opzicht als pro-sociaal te beschouwen. Daarmee verliezen zulke vragen enigszins aan onderscheidend vermogen, aangezien ook vele kinderen die in ander opzicht helemaal niet pro-sociaal zijn, blijkbaar wel dit gewenste gedrag vertonen. Deze vragen komen in de buurt van een zogenaamd plafondeffect, waarbij vooral het helpen in

Tabel 7.1: Gemiddelde proportionele score per item uit de psg-schaal

item	N	Gem.	Std. Afw.
Het kind houdt van andere mensen helpen	199	0,75	0,435
Doet werk voor de school, de klas, de leerkrachten	173	0,81	0,394
Is netjes op schoolspullen	169	0,64	0,480
Corrigeert wangedrag van andere kinderen	161	0,59	0,493
Is hulpvaardig	163	0,88	0,329
Dit kind wil het graag anderen naar de zin maken	156	0,63	0,485
Ik zie dit kind als iemand die een goede leider is	162	0,51	0,501
Dit kind probeert een ruzie of geschil te stoppen	154	0,53	0,501
Dit kind helpt spontaan mee om spullen op te pakken die een ander heeft laten vallen	169	0,74	0,440
Dit kind benut de mogelijkheid om het werk van minder bekwame kinderen te prijen	156	0,38	0,487
Dit kind biedt hulp aan kinderen die moeilijkheden hebben met een opdracht	173	0,57	0,496
Dit kind houdt rekening met de belangen van anderen	156	0,58	0,496
Dit kind biedt excuses aan als er iets misloopt	157	0,62	0,486
Dit kind kan conflictsituaties bijleggen door de eigen houding aan te passen of te veranderen	160	0,64	0,482
Dit kind vraagt aan anderen om mee te doen aan activiteiten	162	0,83	0,379
Dit kind accepteert en gaat om met mensen die anders zijn	151	0,84	0,367
Dit kind neemt uit zichzelf deel aan bestaande activiteiten of groepen	150	0,67	0,473
Help je juf of meester met werkjes op school?	172	0,84	0,370
Ben je lief voor (huis)dieren?	160	0,82	0,386
Ik ben vriendelijk tegen leeftijdgenoten	181	0,54	0,500
Ik kan met anderen samen iets doen	183	0,57	0,496
Ik help anderen uit mezelf	182	0,34	0,473
Ik maak me zorgen over andere kinderen wanneerze in nood of verdrietig zijn	180	0,44	0,498
Ik praat met mijnouders over de problemen van andere kinderen	181	0,30	0,461
Ik doe soms werkjes voor mensen in mijn buurt	179	0,12	0,329
Ik doe thuis spelletjes met gezinsleden	173	0,92	0,274
Ik help mee in de huishouding	117	0,94	0,238
Ik neem bepaalde taken of werkjes van de school op me	180	0,18	0,383
Heb je in de afgelopen week een vriend en/of vriendinnetje geholpen met huiswerk maken?	176	0,38	0,486

de huishouding ook nog wel te maken kan hebben met opgedragen werk en niet met vrijwillig verricht werk. Om dezelfde reden zijn uit de schaal voor pro-sociaal gedrag vier items weggelaten die betrekking hadden op persoonlijke hygiëne en netheid. De antwoorden lieten zien dat 99% van de respondenten hierop als pro-sociaal beoordeeld werd. Zulke vragen hebben dan geen nut meer als het erom gaat groepen pro-sociale kinderen van groepen antisociale kinderen te onderscheiden.

Betrouwbaarheid van de psg-schaal

De twee items met de hoogste gemiddelde proportionele scores (spelletjes met gezinsleden en helpen in de huishouding) vertoonden zo weinig variatie dat ze buiten de berekening van de betrouwbaarheidscoëfficiënt Cronbachs alpha werden gehouden. Op de resterende 27 items hadden 23 kinderen geen enkele ontbrekende score. Met hun gegevens is vastgesteld dat alpha

voor deze verzameling items 0,78 bedraagt, een alleszins bevredigende waarde. Verwijdering van geen enkel item zou tot aanmerkelijke verbetering van de betrouwbaarheid leiden.

Totaalscores voor pro-sociaal gedrag

Voor de analyses, die antwoord op de onderzoeksvraag moeten geven, zijn *individuele* scores voor pro-sociaal gedrag nodig. In deze subparagraaf houden we ons eerst nog bezig met *groepsscores*.

Tabel 7.2: Gemiddelde scores voor pro-sociaal gedrag

	Gem.	N	Std. Afw.
Meisje	0,64	77	0,18
Jongen	0,56	83	0,17
Totaal	0,60	160	0,18

Voor 160 kinderen waren er tenminste 19 valide beantwoorde items (de ondergrens van 2/3 van 29). Hun gemiddelde proportionele scores voor pro-sociaal gedrag laten zien dat de kinderen op 60% van de 29 items positief werden beoordeeld. De meisjes doen het daarbij een stuk beter dan de jongens. Het verschil tussen de beide groepsgemiddelden is statistisch significant ($p < 0,01$).

7.2.2 Hoe antisociaal zijn de kinderen?

Zoals bij het pro-sociaal gedrag het geval is geweest, wordt ook een score voor antisociaal gedrag bepaald als de proportie bevestigende antwoorden bij beoordelingen van sociaal ongewenst gedrag. De 30 items in deze schaal werden eveneens verkregen uit de Trails-vragenlijsten, aangevuld met eigen items. De bronnen van wie de oordelen werden verkregen en de domeinen waarop ze betrekking hebben zijn in onderstaand schema weergegeven.

bron	domein					totaal
	kind zelf	gezin	school	vrienden	anders of onbepaald	
kind zelf	0	7	5	0	5	17
ouder	0	4	0	0	0	4
leerkracht	0	0	0	0	9	9
totaal	0	11	5	0	14	30

Tabel 7.3 Gemiddelde proportionele score per item uit de asg-schaal

item	N	Gem.	Std. Afw.
Het kind houdt van krachttermen gebruiken	201	0,25	0,433
Het kind houdt van ruzie zoeken	203	0,29	0,455
Het kind houdt van een leugentje verzinnen	207	0,49	0,501
Het kind houdt van spullen van anderen vernielen	212	0,07	0,257
Dit kind liegt of bedriegt	151	0,25	0,432
Dit kind steelt	167	0,04	0,187
Dit kind vloekt of gebruikt schuttingtaal	162	0,20	0,399
Dit kind is wreed	170	0,10	0,301
Dit kind is pesterig	174	0,36	0,480
Dit kind vernielt spullen van zichzelf of van anderen	166	0,19	0,396
Dit kind spreekt tegen of maakt ruzie	161	0,37	0,485
Dit kind bedreigt andere mensen	174	0,20	0,402
Ik zie dit kind als iemand die afgeeft op andere kinderen	172	0,31	0,465
Heb je de afgelopen maand straf gehad omdat je laat thuis kwam?	154	0,10	0,306
Heb je de afgelopen maand straf gehad omdat je niet had gezegd waar je was?	150	0,15	0,355
Heb je de afgelopen maand straf gehad omdat je was weggegaan zonder te melden?	154	0,23	0,420
Heb je de afgelopen maand straf gehad omdat je iets van iemand anders had genomen?	151	0,13	0,333
Heb je de afgelopen maand straf gehad omdat burens of andere mensen klachten hadden over je?	149	0,14	0,349
Heb je de afgelopen maand straf gehad omdat je iets kapot had gemaakt?	147	0,22	0,414
Heb je in de afgelopen maand op school straf gehad omdat je had gespijeld?	152	0,12	0,324
Heb je in de afgelopen maand op school straf gehad omdat je had gevochten?	147	0,18	0,383
Heb je in de afgelopen maand op school straf gehad omdat je iets kapot had gemaakt?	144	0,12	0,324
Heb je in de afgelopen maand op school straf gehad omdat ze andere klachten hadden over jou?	137	0,19	0,394
Doen jullie wel eens dingen die niet mogen?	167	0,20	0,399
Ben je weleens door de politie opgehaald?	171	0,05	0,224
Heb je ooit dingen op school beschadigd of vernield?	170	0,24	0,429
Heb je ooit met opzet dingen van anderen bij jou in huis beschadigd of vernield?	167	0,29	0,454
Heb je ooit met opzet dingen op straat beschadigd of vernield?	170	0,16	0,367
Heb je ooit met een stift of spuitbus op muren geschreven?	169	0,24	0,426
Heb je in de afgelopen 3 maanden gevochten?	179	0,78	0,418

Betrouwbaarheid van de asg-schaal

Drie items met zeer lage gemiddelde proportionele scores (Het kind houdt van spullen van anderen vernielen; Heb je de afgelopen maand straf gehad omdat je iets van iemand anders had genomen? ; Ben je weleens door de politie opgehaald?), vertoonden zo weinig variatie dat ze buiten de berekening van de betrouwbaarheidscoëfficiënt Cronbachs alpha werden gehouden. Op de resterende 27 items hadden 38 kinderen geen enkele ontbrekende score. Met hun gegevens is vastgesteld dat alpha voor deze verzameling items (evenals bij psg) 0,78 bedraagt, opnieuw een alleszins bevredigende waarde. Ook nu zou verwijdering van geen enkel item tot aanmerkelijke verbetering van de betrouwbaarheid leiden.

Totaalscores voor antisociaal gedrag

Tabel 7.4: Gemiddelde scores voor antisociaal gedrag

	Gem.	N	Std. Afw.
Meisje	0,16	68	0,13
Jongen	0,29	74	0,17
Totaal	0,23	142	0,17

Voor 142 kinderen waren er tenminste 20 valide beantwoorde items (de ondergrens van 2/3 van 30). Hun gemiddelde proportionele scores voor antisociaal gedrag laten zien dat de kinderen op 23% van de 30 items positief werden beoordeeld (positief betekent hier: een bevestigend antwoord op een item dat sociaal ongewenst gedrag beschrijft). De meisjes doen het daarbij heel veel beter dan de jongens (16% om 29% van de items). Het verschil tussen de beide groepsgemiddelden is opnieuw statistisch significant ($p < 0,001$).

7.3 Verband tussen psg en asg

Nu er met twee maten afzonderlijk is onderzocht hoe pro-sociaal of antisociaal de kinderen worden ingeschat, kunnen we ook nagaan hoe sterk het verband tussen die twee variabelen is. Uiteraard verwachten we een negatieve correlatie. Die wordt ook gevonden: $r = -0,34$, een waarde die statistisch significant is ($p < 0,01$). De correlatie is echter niet bijzonder hoog. Dit wijst erop dat zowel vormen van sociaal wenselijk gedrag als vormen van sociaal onwenselijk gedrag tegelijk bij dezelfde kinderen worden waargenomen. Dat is ook te verwachten, aangezien er zowel bij psg als bij asg items waren met hoge gemiddelde proportionele scores, wat alleen mogelijk is als een meerderheid van de kinderen bij die items een bevestigend antwoord op de vraag naar het betreffende gedrag krijgt. Omdat bij asg er ook items zijn die betrekking hebben op relatief onschuldig gedrag zoals leugentjes vertellen, pesten en vechten, zullen ook de kinderen die hoog scoren bij psg hier vaak punten verzamelen.

7.3.1 De dubbele top-25

Op elk van de beide variabelen psg en asg zijn er kinderen die hoog scoren. De 25 kinderen met de hoogste scores bij psg (die doen het 'het best') en de 25 kinderen met de hoogste scores bij asg (die doen het 'het slechtst') zijn tot afzonderlijke extreme groepen gemaakt en nader geanalyseerd (tabel 7.5). Daarbij blijkt opnieuw hoe ongelijk de verdeling van de geslachten uitvalt:

Tabel 7.5: Samenstelling extreme groepen naar geslacht

	top-25 asg	top-25 psg
Meisje	3	16
Jongen	22	9
Totaal	25	25

7.4 Hoe kwetsbaar zijn de kinderen?

Vervolgens bepalen we de kwetsbaarheid van de onderzoekskinderen. Zij zullen zich op een aantal bedreigende factoren van elkaar onderscheiden, wat als een kwetsbaarheidsscore kan worden samengenomen.

gezin

[1] Als eerste aspect van kwetsbaarheid gebruiken we de huisvesting. We achten die te beperkt wanneer het aantal inwoners per slaapkamer groter is dan twee. Dit blijkt voor 60 kinderen het geval te zijn (30% van het aantal geldige antwoorden). Voor 10% der kinderen geldt een verhouding tussen slaapkamers en inwoners van 1:3 of hoger. In het dichtstbevolkte huis moeten de bewoners een slaapkamer gemiddeld met hun zessen delen.

Dit aspect van *overcrowding* is relevant voor kwetsbaarheid omdat een kind dan slechts weinig speel- en leefruimte heeft, weinig privacy en weinig gelegenheid om ongestoord schoolwerk te doen. Bovendien zal er vaak veel lawaai van medebewoners zijn, bijvoorbeeld omdat er altijd wel iemand naar de televisie wil kijken of de radio wil horen.

[2-3] De aanwezigheid van de eigen vader en moeder ligt voor de hand als een tweede en derde factor die stabiliteit in het gezin kan waarborgen en die garant kan staan voor ouderlijk toezicht. Van 214 kinderen is een geldig antwoord verkregen (100 meisjes en 114 jongens) op de betreffende vragen. Vaders blijken bij bijna tweederde van de kinderen in het gezin te ontbreken, waarbij er nauwelijks verschil is tussen de jongens en de meisjes. Moeders zijn ook tamelijk vaak afwezig (bijna bij eenderde der kinderen), maar daar hebben de meisjes wat minder last van dan de jongens. Onderstaande tabel 7.6 laat zien hoeveel procent der onderzoekskinderen het met minder dan twee ouders in huis moet doen.

Gemiddeld wonen de onderzoekskinderen bij 1,05 ouder (standaardafwijking 0,75); dat is slechts de helft van de ideale aanwezigheidsgraad (beide ouders aanwezig). De meisjes (gemiddeld 1,11 inwonende ouder) zijn duidelijk beter af dan de jongens (gemiddeld precies 1,00 inwonende ouder). De veelvuldige afwezigheid van vaders maakt de jongens als groep

Tabel 7.6: Percentages respondentten naar aantal inwonende ouders

	aantal ouders		
	0	1	2
allen	25,2	44,4	30,4
meisjes	20,0	49,0	31,0
jongens	29,8	40,4	29,8

extra kwetsbaar, aangezien bij hen twee maal zo vaak de eigen vader als volwassen voorbeeldfiguur ontbreekt.

Uit deze gegevens valt niet op te maken of het bij de onvolledige ouderparen gaat om *uiteengevallen* gezinnen (vader en/of moeder was ooit inwonend met het kind) of om *nooit gestichte* gezinnen (vader en/of moeder heeft nooit met het kind samen gewoond). Gezien de algemene woningnood, de lage inkomens en het betrekkelijk lage percentage van de verbintenissen in huwelijksvorm is de veronderstelling dat nooit gestichte gezinnen een groot aandeel hebben niet te gewaagd.

De vraag of er tussen beide typen onvolledige gezinnen ook een verschil bestaat qua kwetsbaarheid voor de kinderen is eveneens niet te beantwoorden met de gegevens uit dit onderzoek.

[4] De hoogst genoten scholing van het gezinshoofd is ook als indicator voor kwetsbaarheid gekozen. Het ligt immers in de verwachting dat gebrekkige scholing gepaard zal gaan met laagbetaald werk en met een weinig stimulerend intellectueel thuismilieu. Als grens voor 'laaggeschoold' werd genomen het bezitten van niet meer dan een getuigschrift van de lagere school, ofwel het niet hebben voltooid van enige vorm van voortgezet of secundair onderwijs.

De bevindingen hierbij laten zien dat bijna 57% der kinderen onder de hoede van zo'n (laaggeschoold) gezinshoofd woont. De jongens komen er hierbij iets beter van af dan de meisjes, wellicht doordat zij minder vaak dan meisjes bij een grootmoeder wonen en mensen van vorige generaties over het algemeen wat lager geschoold waren.

[5] Ook het inkomen van het gezinshoofd is als indicator voor kwetsbaarheid genomen, uitgaande van de veronderstelling dat een gezin over voldoende middelen moet beschikken om kinderen in de schoolgaande leeftijd te kunnen voorzien van het nodige. Als het gezinshoofd werkloos is, huisvrouw, gehandicapt of gepensioneerd staat het gezin er in dit opzicht niet goed voor. Uitkeringen voor werkloosheid bestaan in Suriname niet; uitkeringen voor behoeftigen (sociale bijstand) en gehandicapten zijn minimaal; pensioenen zijn door de torenhoge inflatie van de jaren tachtig en negentig vaak totaal ontwaard; de algemene ouderdomsvoorziening

ligt zeer ver beneden het bestaansminimum. Op grond hiervan is ervoor gekozen om alleen gezinshoofden die een inkomen uit huidige arbeid (in dienst van derden of als zelfstandige) verwerven als niet kwetsbaar te beschouwen.

Deze factor blijkt bij iets meer dan een vijfde der kinderen aanwijsbaar te zijn. De jongens hebben er als groep minder last van dan de meisjes, hetgeen wel zal samenhangen met het gegeven dat zij relatief wat vaker bij de eigen vader wonen en dat vaders vaker dan moeders een vervangende partner hebben en dus buitenshuis arbeid kunnen verrichten.

[6] Een volgende indicator voor kwetsbaarheid is gevormd door na te gaan of er bevestigend werd geantwoord op één of meer van de volgende vier vragen:

- Zijn er wel eens gezinsleden door de politie ingesloten?
- Zijn er wel eens gezinsleden in een psychiatrische inrichting opgenomen?
- Zijn er gezinsleden vaak dronken?
- Zijn er gezinsleden die andere huisgenoten mishandelen?

Van 181 kinderen werd hiermee een kwetsbaarheidsscore voor (onveilig) opvoedingsmilieu verkregen. Een kleine meerderheid had met ten minste één van deze vier problemen thuis te maken (gehad); bij de jongens was het gemiddeld duidelijk erger dan bij de meisjes.

[7] Vervolgens is als indicator opgenomen het antwoord op de vraag, of het kind thuis iemand heeft met wie hij of zij kan praten over verdriet of problemen. Wie niet zo iemand heeft, mist een belangrijk stukje psychische en morele steun en affectie. Het ontbreken van deze warmte is door 18,5% van de kinderen aangegeven. De meisjes zitten hier als groep wat onder, de jongens wat erboven.

kind zelf

[8] Een kwetsbaarheidsindicator die te maken heeft met het taalmilieu van het kind is gevonden in de vragen over het gebruik van het Nederlands in twee milieus buiten de school: thuis en in de vriendenkring. Kinderen van deze leeftijd zijn vooral bij het nastreven van schoolsucces kwetsbaar als zij de schooltaal (vrijwel) alleen op school gebruiken en niet daarbuiten. Zij zijn waarschijnlijk in het nadeel bij het volgen van de les, bij het leveren van eigen inbreng in hun leerproces (bijvoorbeeld door vragen te stellen), bij het profiteren van hulp van medeleerlingen en bij het maken van toetsen. Iets meer dan een vijfde der onderzoekskinderen verkeert in deze ongunstige taalsituatie. De meisjes steken in dit opzicht sterk af bij de jongens.

Benadrukt moet worden dat deze selectie van het gebruik van

het Nederlands als kwetsbaarheidsindicator geen oordeel inhoudt over de bruikbaarheid en de waarde van de andere moedertalen. Een kind dat thuis en in de vriendenkring geen Nederlands gebruikt maar Sranami of Sranan is daardoor niet in talig of cultureel opzicht armer dan anderen. Elke taal kan in beide milieus functioneel zijn en een rijk scala aan uitdrukkingmogelijkheden bieden. Maar het is in Suriname nu eenmaal zo dat het onderwijs in het Nederlands wordt gegeven en dat vaardigheid in het gebruik van die taal, je een zekere voorsprong geeft op school.

[9] De laatste kwetsbaarheidsindicator in de reeks betreft het hebben van een vaste vriendenkring. Waar zo'n groep ontbreekt, is een kind op zichzelf aangewezen voor veel vrijetijdsbesteding, voor gezamenlijke studie en voor het unieke soort emotionele steun dat alleen je peers je kunnen geven.

Heb je wel zo'n groep, dan zie je vaak je vrienden met wie je jezelf qua gedrag, capaciteiten en prestaties kunt vergelijken en meten, en met wie je zowel de leuke als de vervelende dingen uit het bestaan kunt delen. Van 167 kinderen is bekend of ze zo'n groep hebben. Bijna driekwart heeft een vaste vriendenkring. Tussen meisjes en jongens is hierbij vrijwel geen verschil.

De percentages kinderen die kwetsbaar zijn volgens deze 9 indicatoren, zijn hieronder in tabel 7.7 weergegeven.

Tabel 7.7: Percentages respondenten per kwetsbaarheidsindicator naar geslacht

nr	indicator voor kwetsbaarheid	toegepaste norm voor kwetsbaarheid	%		
			allen	meisjes	jongens
<i>gezin</i>					
1	Te klein gehuisvest	> 2 personen per slaapkamer	29,9	25,3	34,0
2	Afwezigheid eigen vader	afwezig	65,0	66,0	64,0
3	Afwezigheid eigen moeder	afwezig	30,0	23,0	36,0
4	Scholing gezinshoofd	maximaal lagere school	56,8	60,2	53,6
5	Inkomen gezinshoofd	geen inkomen uit arbeid	21,2	28,0	15,5
6	Onveilig opvoedingsmilieu	politie, psychiatrie, dronkenschap, mishandeling	54,1	49,4	58,3
7	Ontbreken warmte	niemand om te praten bij verdriet of problemen	18,5	16,0	20,7
8	Gebruik Nederlands	alleen op school	21,4	11,6	30,2
9	Vaste vriendenkring	ontbreekt	25,7	26,5	25,0
Gemiddeld			35,8	34,0	37,5

Gemiddeld is bij deze reeks van 9 indicatoren 35,8% der kinderen kwetsbaar. De jongens blijven als groep een stukje achter bij de meisjes, al is het beeld per indicator tamelijk verschillend. Met arcering is aangegeven waar het ene geslacht duidelijk slechter af is dan het andere.

Uiteindelijk is het te doen om de bepaling van een *individuele* kwetsbaarheidscore. Die is berekend als de proportie negatieve scores van

het aantal geldige scores. Ook hierbij is de norm van ten minste $\frac{2}{3}$ geldige antwoorden (dus meer dan 5) bij de 9 indicatoren in acht genomen. Er waren 185 kinderen die voldoende geldige indicatorscores hadden. Hun resultaten zijn de volgende (tabel 7.8).

Tabel 7.8: proportionele kwetsbaarheidsscores

	aantal	laagste	hoogste	gemiddeld	standaard-afwijking
allen	185	0,22	1,00	0,65	0,20
meisjes	88	0,22	1,00	0,68	0,21
jongens	97	0,22	1,00	0,62	0,19

De scores van de kinderen zijn uitgedrukt op een schaal die loopt van 0 (maximaal kwetsbaar; alle geldige antwoorden zijn negatief van strekking) tot 1 (minimaal kwetsbaar; alle geldige antwoorden zijn wel positief van strekking).

Zowel qua range als qua spreiding onderscheiden de jongens en de meisjes zich als groepen niet of nauwelijks van elkaar. Maar de gemiddelden verschillen wel: de jongens zijn als groep gemiddeld 6% kwetsbaarder. Geen enkel kind is maximaal kwetsbaar, gezien de laagste score van 0,22, die staat voor 7 keren kwetsbaar uit 9 indicatoren. Bij beide geslachten vinden we minimaal kwetsbare kinderen met de score 1,00, die betekent: geen enkele keer kwetsbaar bij de 9 indicatoren.

Ook nu is nagegaan of de kinderen die niet aan de norm van $\frac{2}{3}$ geldige antwoorden bij de 9 kwetsbaarheidsindicatoren voldeden wellicht opvallend meer of minder kwetsbaar zouden zijn dan de groep die wel die norm haalde. Voor de jongens bleek hierbij geen noemenswaardig verschil te bestaan, maar de 15 meisjes die tussen $\frac{1}{3}$ en $\frac{2}{3}$ geldige antwoorden waren geëindigd, kwamen op een gemiddelde proportionele kwetsbaarheidsscore van 0,38, wat ruim minder is dan de waarde van 0,68 van de meisjes met ten minste $\frac{2}{3}$ geldige antwoorden. Dit blijkt vooral samen te hangen met zes indicatoren: kleine huisvesting, afwezigheid vader, afwezigheid moeder, lage opleiding gezinshoofd, laag inkomen gezinshoofd en onderwijsachterstand. Van deze groep van 15 meisjes blijken er echter slechts 4 te behoren tot degenen die $\frac{2}{3}$ of meer geldige antwoorden hadden bij sociaal gedrag, zodat niet overwogen hoeft te worden om die grens bij kwetsbaarheid voor deze meisjes los te laten.

7.5 Kwetsbaarheid en pro- of antisociaal gedrag

Er blijken 140 kinderen te zijn die zowel voor antisociaal gedrag als voor kwetsbaarheid een proportionele score hebben die gebaseerd is op ten minste $\frac{2}{3}$ geldige antwoorden van de betreffende indicatoren. Hun individuele scores voor antisociaal gedrag en voor kwetsbaarheid correleren gematigd

positief met elkaar: $r = 0,37$ ($p < 0,01$, eenzijdig getoetst). De verwachting dat kwetsbaarheid en antisociaal gedrag zullen samengaan wordt hierdoor enigszins bevestigd. Tegelijk is duidelijk dat kwetsbaarheid verre van een volledige voorspeller van antisociaal gedrag is.

Bij 149 kinderen zijn er voldoende deelscores voor pro-sociaal gedrag en voor kwetsbaarheid aanwezig. De correlatie daartussen bedraagt $r = -0,22$ ($p < 0,01$, eenzijdig getoetst). Ook deze negatieve correlatie is in lijn met de verwachting dat kwetsbaarheid minder goed zal samengaan met pro-sociaal gedrag.

De volgende tabel (7.9) geeft te zien hoe sterk het verband (r) is tussen de individuele kwetsbaarheidsindicatoren en de scores voor antisociaal gedrag. Bovendien is de p -waarde van de corresponderende significantie uitgedrukt (p) en het aantal kinderen (N) met een geldige score op beide variabelen. Deze waarden zijn zowel voor de totale groep respondenten als voor de top-25-groep van asg afzonderlijk berekend.

Tabel 7.9: Correlaties tussen kwetsbaarheidsindicatoren en antisociaal gedrag

indicator voor kwetsbaarheid	alle			top-25 asg		
	r	p	N	r	p	N
Te klein gehuisvest	,189	,016	129	,140	,278	20
Afwezigheid eigen vader	,040	,323	137	-,193	,178	25
Afwezigheid eigen moeder	,160	,031	137	,098	,320	25
Scholing gezinshoofd	,236	,004	126	,117	,317	19
Inkomen gezinshoofd	,017	,426	131	-,140	,278	20
Onveilig opvoedingsmilieu	,315	,000	140	-,078	,359	24
Ontbreken warmte	,212	,007	135	,065	,384	23
Gebruik Nederlands alleen op school	,350	,000	138	-,135	,264	24
Ontbreken vaste vriendenkring	-,030	,368	130	-,167	,234	21

Bij de totale respondentengroep valt het onmiddellijk op hoe zwak het verband is tussen antisociaal gedrag en de afwezigheid van de eigen vader ($r = 0,04$), inkomen gezinshoofd ($r = 0,017$) en het ontbreken van een vaste vriendenkring ($r = -0,03$). Het opgroeien in een matrifocaal gezinsverband of huishouden hangt dus niet automatisch samen met gedragsproblemen. Het lijkt erop dat kinderen uit vaderloze gezinnen voldoende compensatie vinden bij de vrouwelijke gezinshoofden, bijvoorbeeld doordat die overdag thuis zijn en meer toezicht kunnen houden.

De meeste voorspellende waarde hebben vier kwetsbaarheidsindicatoren: het niet gebruiken van het Nederlands buiten de school ($r = 0,350$), het wonen in een onveilig opvoedingsmilieu ($r = 0,315$), de scholing van het gezinshoofd ($r = 0,236$) en het ontbreken van warmte ($r = 0,212$). Al

deze verbanden zijn statistisch significant met $p < 0,01$.

Bij de top-25 van asg is geen enkele correlatie van een kwetsbaarheidsindicator en asg statistisch significant.

7.6 Welke kinderen zijn veerkrachtig?

Veerkracht is in dit onderzoek gedefinieerd als pro-sociaal gedrag onder kwetsbare omstandigheden. Numeriek is dit uit te drukken als het verschil tussen de individuele proportionele score voor kwetsbaarheid [k] en de individuele proportionele score voor pro-sociaal gedrag [psg], zoals weergegeven in onderstaand schema:

variabele	betekenis	minimum-waarde	maximum-waarde	betekenis
kwetsbaarheid [k]	meest kwetsbaar	0	1	minst kwetsbaar
pro-sociaal gedrag [psg]	minst pro-sociaal	0	1	meest pro-sociaal

Veerkracht [v] is dan te meten als een getal tussen -1 en +1 volgens de formule: $v = k - psg$. Hoe *lager* de uitkomst van deze berekening is, hoe *veerkrachtiger* het kind in kwestie. Immers:

niet veerkrachtig: minst kwetsbaar en toch minst pro-sociaal $\rightarrow 1 - 0 = +1$
 wel veerkrachtig: meest kwetsbaar en toch meest pro-sociaal $\rightarrow 0 - 1 = -1$

Omdat zowel kwetsbaarheid als pro-sociaal gedrag een maximale waarde van 1 hebben, kan er sprake zijn van zogenaamde plafondeffecten. Een kind dat op geen enkele indicator kwetsbaar is, heeft 1 als kwetsbaarheidsscore, maar kan nooit hoger dan 1 voor pro-sociaal gedrag komen. Het is dan ook verwachtbaar dat sommige van zulke kinderen in de groep van minst veerkrachtigen zullen eindigen, niet omdat ze zo'n gebrek aan veerkracht hebben, maar omdat ze geen tegendruk (kwetsbaarheid) ondervinden. Een veer die niet wordt ingedrukt, kan geen veerkracht tonen.

De berekening van veerkracht (v) levert de groepsresultaten op die in tabel 7.10 zijn weergegeven:

Tabel 7.10: Resultaten veerkrachtanalyse naar geslacht

	aantal	laagste (meest veerkrachtig)	hoogste (minst veerkrachtig)	gemiddeld	standaard-afwijking
allen	149	-0,56	0,63	-0,03	0,24
meisjes	73	-0,56	0,58	-0,03	0,22
jongens	76	-0,46	0,63	-0,04	0,26

Meisjes en jongens verschillen als groep wel enigszins in range, waarbij de meisjes het beste en de jongens het slechtste resultaat behalen, maar niet erg in gemiddelde en spreiding van veerkracht. Het gemiddelde van $-0,03$ wijst niet op enige tendens naar *wel* of *niet* veerkrachtig zijn over beide groepen kinderen.

Herhaling van deze analyse met de beide top-25-groepen levert de gegevens van tabel 7.11 op:

Tabel 7.11: Resultaten veerkrachtaanalyse voor de beide top-25-groepen

	aantal	laagste (meest veer- krachtig)	hoogste (minst veer- krachtig)	gemiddeld	standaard- afwijking
top-25 asg	23	- 0,54	0,54	0,01	0,30
top-25 psg	24	- 0,56	0,07	- 0,22	0,17

Tussen de beide extreme groepen van psg en asg is er een duidelijk verschil in gemiddelde veerkracht. Dat verschil ontstaat niet door de meest veerkrachtige kinderen in beide groepen, want hun v-scores ontlopen elkaar nauwelijks, maar door de minst veerkrachtige kinderen in beide groepen: de meest antisociale groep komt de eigen kwetsbaarheid veel minder goed te boven dan de meest pro-sociale groep.

Dan is het zaak twee groepen kinderen af te bakenen die de uiteinden van de gevonden veerkrachtwaarden vertegenwoordigen. Door die twee groepen-- de minst veerkrachtigen en de meest veerkrachtigen -- met elkaar te vergelijken kan worden nagegaan in welke andere opzichten zij nog meer van elkaar verschillen, in de hoop zo op het spoor te komen van eigenschappen en omstandigheden die veerkracht bevorderen en die door opvoeding, onderwijs en samenleving positief te beïnvloeden zijn.

Die twee groepen zijn zodanig gekozen dat zij ongeveer de buitenste kwarten van de verdeling uitmaken, zoals aangegeven in tabel 7.12:

Tabel 7.12: Veerkrachtcriteria en samenstelling naar geslacht van de te vergelijken groepen

groep	veerkracht- scorerange	allen		meisjes		jongens	
		aantal	%	aantal	%	aantal	%
minst veerkrachtig	$0,63 > v > 0,21$	37	23,6	19	25,3	18	22,0
tussengroep	$0,20 > v > -0,15$	82	52,2	40	53,3	42	51,2
meest veerkrachtig	$-0,16 > v > -0,56$	38	24,2	16	21,3	22	26,8
totaal		157	100,0	75	99,9	83	100,0

De jongens zijn relatief wat sterker vertegenwoordigd in de meest veerkrachtige groep en de meisjes zijn verhoudingsgewijs sterker

vertegenwoordigd in de minst veerkrachtige groep en de tussengroep. Maar de verschillen zijn niet enorm groot. Jongens en meisjes zijn blijkbaar in redelijk overeenkomstige mate slachtoffer van hun kwetsbare omstandigheden en zij weten zich er ook in vergelijkbare mate aan te ontworstelen.

7.7 Waarin onderscheiden de veerkrachtige kinderen zich vooral?

Met deze gegevens ter beschikking is het mogelijk op zoek te gaan naar het antwoord op de hoofd-vraag van dit onderzoek: waarin onderscheiden de meest veerkrachtige kinderen zich vooral van de minst veerkrachtige kinderen? Uiteraard onderscheiden zij zich door hun grotere veerkracht, maar daar zijn twee nadere analyses bij te maken.

In de eerste plaats is het de moeite waard om na te gaan hoe de verschillen in veerkracht ontstaan zijn. Immers, een veerkrachtscore van bijvoorbeeld $-0,25$ kan op allerlei manieren worden behaald, afhankelijk van de uitgangspositie op de kwetsbaarheidsschaal en de prestatie op de schaal voor pro-sociaal gedrag.

In tabel 7.13 worden de drie groepen kinderen in dit opzicht met elkaar vergeleken. Hoe liggen hun gemiddelde scores voor kwetsbaarheid (k), pro-sociaal gedrag (psg) en veerkracht(v)?

We zien dat de minst veerkrachtige groep als zodanig wordt bestempeld omdat die kinderen bij een gemiddeld gunstige uitgangspositie van $0,81$ er gemiddeld relatief op achteruitgaan en qua pro-sociaal gedrag blijven steken op $0,47$; gemiddelde veerkrachtscore is $0,34$. De tussengroep blijft gemiddeld stabiel door bij een gemiddelde kwetsbaarheid van $0,64$ een gemiddeld gedragsresultaat te boeken van $0,60$; gemiddelde veerkrachtscore is $0,03$. Het beste gedragsresultaat van gemiddeld $0,73$ wordt behaald door de meest veerkrachtige groep, maar die kinderen hadden een gemiddeld kwetsbaarheidsniveau van $0,45$ als uitgangspunt; gemiddelde veerkrachtscore is $-0,27$.

Met andere woorden:
de veerkracht blijkt uit het behalen van de gemiddeld beste resultaten
onder de gemiddeld ongunstigste omstandigheden.

Ook de aangegeven scoreranges (minimum tot maximum) per groep laten zien dat de meest veerkrachtige kinderen zich moeten waarmaken vanaf een veel ongunstiger startpositie.

De grootste prestatie ($v = -0,56$) komt op rekening van een meisje dat bij $k = 0,22$ een score heeft van $psg = 0,79$. De meest tegenvallende uitslag ($v = 0,63$) valt bij een jongen die bij $k = 1,00$ een score heeft van $psg = 0,37$.

In de grafiek (fig. 7.1) is zichtbaar gemaakt waar de mediane groepsscores liggen voor de drie groepen en hoe groot de veerkracht is:

Tabel 7.13: Vergelijkende analyse van de drie groepen kinderen

groep	n		k	psg	v
minst veerkrachtig	37	gem.	0,81	0,47	0,34
		std. afw.	0,16	0,18	0,12
		min.	0,56	0,19	0,21
		max.	1,00	0,74	0,63
tussen- groep	82	gem.	0,64	0,60	0,03
		std. afw.	0,18	0,16	0,10
		min.	0,22	0,19	- 0,15
		max.	1,00	1,00	0,19
meest veerkrachtig	38	gem.	0,45	0,73	- 0,27
		std. afw.	0,13	0,11	0,10
		min.	0,22	0,52	- 0,56
		max.	0,71	1,00	- 0,16
total	149	gem.	0,65	0,60	- 0,03
		std. afw.	0,20	0,18	0,24
		min.	0,22	0,19	- 0,56
		max.	1,00	1,00	0,63

het verschil tussen kwetsbaarheid en pro-sociaal gedrag. Bij elke afgebeelde scoreverdeling stelt de dikke horizontale lijn de mediaan voor. De dunne horizontale lijnen zijn de kwartielgrenzen en de uiterste waarden.

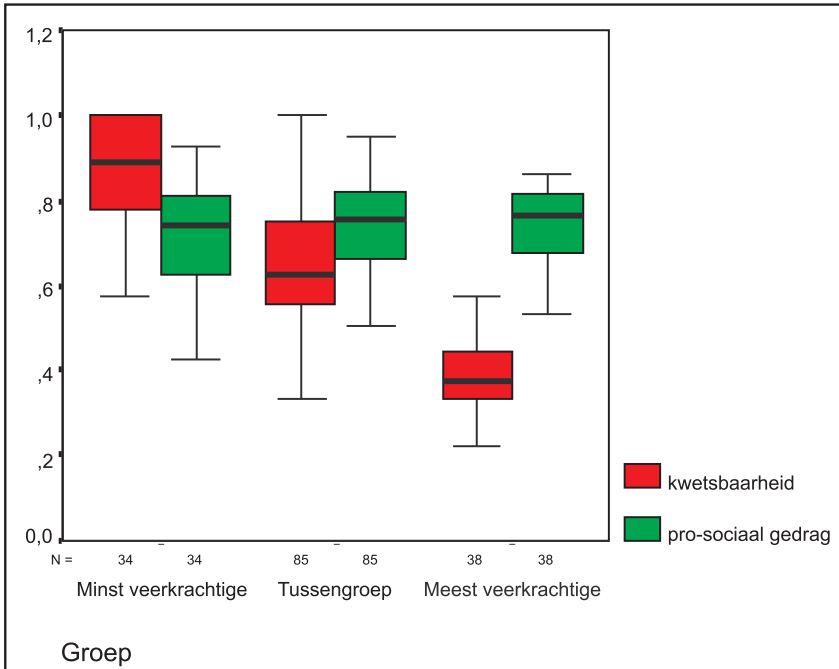
Veerkracht en achtergrondkenmerken

Vervolgens is nagegaan of de drie veerkrachtgroepen opvallend van elkaar verschillen op enkele voor de hand liggende achtergrondkenmerken, zoals geslacht, bevolkingsgroep en religieuze overtuiging.

Geslacht

Qua geslacht zijn de drie groepen vergelijkbaar van samenstelling. Jongens noch meisjes domineren in enige groep. Er zijn enkele meisjes meer in de meest veerkrachtige groep en er zijn enkele jongens meer in de minst

Fig. 7.1: Veerkrachtverdelingen van de drie groepen kinderen

veerkrachtige groep, maar het verschil is klein en bij lange na niet statistisch significant.

Geloofsovertuiging gezinshoofd

Bij de geloofsovertuiging van het gezinshoofd zien we dat de kinderen uit EBGs-gezinnen conform de verwachting verdeeld zijn: ca. een kwart in de groep 'minst veerkrachtig', ca. de helft in de tussengroep en opnieuw ca. een kwart in de groep 'meest veerkrachtig'. Kinderen uit rooms-katholieke gezinnen zijn met 33,0% relatief oververtegenwoordigd in de groep 'meest veerkrachtig' en met 10,2% duidelijk ondervertegenwoordigd in de groep 'minst veerkrachtig'. Kinderen uit gezinnen van andere christelijke signatuur (Vrije Evangelie e.d.) vertonen juist het tegenovergestelde patroon. Zij zijn met 42,4% relatief flink oververtegenwoordigd in de groep 'minst veerkrachtig' en met 18,2% ondervertegenwoordigd in de groep 'meest veerkrachtig'. Van de 10 kinderen wier gezinshoofd een niet-christelijk geloof heeft, komt er niet één in de groep 'meest veerkrachtig' terecht.

Dit is aanleiding om de veerkrachtscores van de kinderen uit religieus verschillend georiënteerde gezinnen wat nader te bezien. Onderstaande tabel (7.14) geeft vergelijkingsmateriaal voor de gemiddelde score, de mediane score, de laagste en de hoogste score, de range en de interkwartielrange.

Tabel 7.14: Veerkrachtgegevens naar religieuze achtergrond gezinshoofd

	EBGS	R.-K.	Anders chr.	Anders
gemiddelde	- 0,10	- 0,17	0,01	- 0,03
mediaan	- 0,13	- 0,18	0,05	- 0,05
minimum	- 0,45	- 0,63	- 0,39	- 0,12
maximum	0,28	0,10	0,34	0,11
range	0,72	0,72	0,73	0,23
interkwartielrange	0,26	0,29	0,30	0,17

De gemiddelde veerkrachtscores voor deze religieus verdeelde groepen zijn dus – 0,10 voor EBGs, - 0,17 voor r.-k., 0,01 voor andere christelijke gemeenten en – 0,03 voor kinderen van niet-christelijke gezinshoofden. Deze groepsverschillen blijken bij variantie-analyse (ANOVA) statistisch significant te zijn ($p < 0,01$).

Deze verschillen, hoewel niet enorm groot, wekken nieuwsgierigheid op. Zijn er in de rooms-katholieke gemeenschap of cultuur opvattingen of praktijken aanwijsbaar die gerelateerd kunnen worden aan de ontwikkeling van meer veerkracht dan gemiddeld bij kinderen van deze leeftijdsgroep? Misschien moeten we hierbij denken aan elementen van de indeling van het godsdienstig jaar zoals de vastenperiode; aan de sacramenten zoals eerste communie en vormsel; aan de betrokkenheid van kinderen bij rituelen in functies als misdienaar; aan het werken met kinderkoren; aan de aanwezigheid van geestelijke leidslieden zoals paters, fraters en nonnen van buiten Suriname, soms werkzaam op r.-k. scholen, die onder meer door hun hoge graad van scholing en hun celibataire leefwijze respect afdwingen; aan katholieke organisaties van scouting zoals welpen en gidsen; aan het gevoel te behoren tot een wereldwijd verbreide religie met een mondiale organisatie van paus tot pastoor.

Het is denkbaar dat van het behoren tot de r.-k. geloofsgemeenschap meer structurering en morele ondersteuning uitgaat dan van verbondenheid met EBGs of andere christelijke denominaties. De EBGs mist kinderfuncties bij kerkdiensten, maar biedt wel weer de zondagsschool. Toch staat deze kerk voor een tamelijk saai protestantisme en is er onder de lidmaten veel geklaag te horen over de benadering en soms het privé-leven van de voorgangers. (Luister naar mijn woorden, maar kijk niet naar mijn daden).

De andere christelijke gemeenten, vooral de zogenaamde vrije evangeliegemeenten die onder de creoolse bevolkingsgroep veel belangstelling, zo niet aanhang wekken, onderscheiden zich voor kinderen waarschijnlijk gunstig door hun theatrale bijeenkomsten, met veel muziek, dans, vurige preken, gebedsgenezingen en geëxalteerde getuigenissen

als showelementen. Het lijkt er echter op dat buiten deze onmiddellijke beleving er weinig binding bestaat binnen de gemeente. Ook zijn er van deze gemeenten geen scholen waarop de kinderen de centrale waarden in dagelijkse praktijk gebracht kunnen zien.

Bevolkingsgroep

Als we kijken naar de bevolkingsgroep waartoe het hoofd van het gezin zichzelf rekent, zien we dat de grote creoolse meerderheid (109 kinderen) redelijk volgens de verwachtingen (kwart-half-kwart) verdeeld is over de drie groepen van veerkracht. Opmerkelijk is dat de kleine marrongroep (19 kinderen) met 36,8% vertegenwoordigd is in de groep 'meest veerkrachtig' en met slechts 15,8% in de groep 'minst veerkrachtig'. Doordat marronkinderen het enerzijds vaak extra moeilijk hebben en anderzijds een culturele achtergrond van grotere zelfstandigheid kennen, pakken zij de uitdaging om goed te presteren onder ongunstige omstandigheden misschien eerder op dan anderen. Deze betrekkelijk grote mate van zelfstandigheid werd ook al genoemd door Van Hellemont (2006), die bovendien aangaf dat de sociale controle makkelijk van ontbrekende of afwezige ouders werd overgenomen door anderen, zoals familie.

De 29 overige kinderen zijn daarvan een gedeeltelijk spiegelbeeld, want zij blijven met 13,8% duidelijk achter in de groep 'meest veerkrachtig' en zitten relatief vaker in de tussengroep.

De gemiddelde veerkrachtscores voor deze drie groepen zijn: marron - 0,15, creool - 0,10, overigen - 0,05.

Zelfbeeld

Een mogelijke bron van veerkracht is het zelfbeeld dat de kinderen hebben. Wie zichzelf hoog aanslaat en op zichzelf kan vertrouwen heeft het misschien daardoor makkelijker bij het overwinnen van de moeilijkheden die gepaard gaan met de kwetsbare uitgangspositie. Deze interpretatie van een positief zelfbeeld als kenmerk van veerkrachtige kinderen vinden we bijvoorbeeld bij Van Lieshout (1987), Meeus (1994) en Masten (1998). Er zijn evenwel ook overzichten van beschermende factoren waarin het hebben van een positief zelfbeeld niet voorkomt, zoals van Mahoney en Cairns (1997), Jessor e.a. (1995), Benson (1993), Felix-Ortiz en Newcomb (1992) en Vance e.a. (1998) (zie paragraaf 2.3.4.3).

Vergelijking van de gemiddelde proportionele zelfbeeldscores van de drie groepen leert dat die verwachting niet uitkomt. Eerder is het omgekeerde het geval bij de kinderen van dit onderzoek. Hun gemiddelde proportionele zelfbeeldscores, die tussen 0 en 1 kunnen liggen, bedragen respectievelijk 0,28 voor de minst veerkrachtige groep, 0,26 voor de tussengroep en 0,22 voor de meest veerkrachtige groep. Weliswaar zijn die verschillen niet bijster groot en is er geen sprake van statistische significantie,

maar toch nemen de gemiddelde zelfbeeldscores af in plaats van toe tussen de minst veerkrachtige en de meest veerkrachtige groep.

Veerkracht en zelfbeeld zijn bij de Flora-kinderen dus niet zo aan elkaar gerelateerd als we op grond van de literatuur en op grond van *common sense* zouden kunnen verwachten. Hoe dat te verklaren?

Allereerst blijkt dat het zelfbeeld voor de kinderen uit alle drie groepen niet bijster positief is. Een gemiddelde proportionele zelfbeeldscore van 0,22 wil immers zeggen dat slechts 22% van alle geldige antwoorden op de zelfbeeldvragen gunstig was. Onder de overwegend kwetsbare omstandigheden van de (volks)buurt als geheel zou het opmerkelijker zijn geweest als de drie groepen allemaal aan de hoge kant van de schaal zouden zitten.

Ook waren de kinderen bij de afname relatief jong. Ontwikkelingspsychologisch bevonden zij zich haast allen nog in de prepuberteit, de levensfase aan het begin van de puberteit en de adolescentie waarin het ontwikkelen en vormen van de *eigen* psychologische identiteitsgevoelens pas goed op gang komt (Verhulst 2005). In de prepuberteit staat vooral de zoektocht naar de *sociale* identiteit centraal. Het is een periode waarin het kind belangrijke sociale vaardigheden ontwikkelt, die voor hun culturele context noodzakelijk zijn. Het kind vormt zich door vriendjes en vriendinnetjes een beeld van de betekenis die het voor anderen heeft (Delfos 1999). Het meest opvallende van deze leeftijd is dat het kind gaat behoren tot een speciale, gescheiden subcultuur met tradities, spelen en spelletjes, waarden en normen, bindingen en regels (Stone en Church 1978). Dat is nog niet een zelfbeeld in de betekenis waaraan we verwachtingen ten aanzien van invloed op veerkracht zouden kunnen koppelen.

Zelfbeeld is ook geen echte 'onafhankelijke' variabele, aangezien het een deel van het kind is en niet alleen door het milieu waarin het kind opgroeit maar ook door het kind zelf wordt gevormd. Het is dus niet zoals de religie van het gezinshoofd of diens etnische afkomst een extern kenmerk waarop kinderen helemaal geen invloed kunnen uitoefenen. Daardoor is het eventueel mogelijk dat veerkracht werkt als de bron van een beter zelfbeeld. De hierboven genoemde gemiddelde proportionele zelfbeeldscores van de drie groepen geven echter geen aanwijzing dat dit hier het geval is.

Onderwijsachterstand

Het hebben opgelopen van onderwijsachterstand door zittenblijven zou een negatieve invloed op de veerkracht kunnen hebben. Schoolsucces is in het leven van deze kinderen de belangrijkste maatschappelijke succesmaat en een middel waarmee ze zich van elkaar onderscheiden op een wijze die in de sociale omgeving (thuis, familie, buurt) veel waardering ondervindt. Andersom moeten we ook hier beseffen dat veerkracht evengoed een bron van schoolsucces kan zijn.

De betreffende gemiddelde waarden voor de drie groepen liggen

zeer dicht bij elkaar. De minst veerkrachtige kinderen hebben gemiddeld 1,44 jaar achterstand, de kinderen van de tussengroep hebben gemiddeld 1,52 jaar achterstand en de kinderen in de meest veerkrachtige groep doen het relatief het best met 1,42 jaar achterstand. Die verschillen zijn zeer klein te noemen, hetgeen ook geldt voor de corresponderende standaardafwijkingen. Bij de Flora-kinderen is het schoolfunctioneren, voor zover afleesbaar uit de schoolprogressie, blijkens bovenstaande gemiddelden niet zo'n duidelijk kenmerk.

We moeten hierbij wel bedenken dat de succesmaat in dit onderzoek een andere was: pro-sociale houdingen en gedragingen. Ook is het schoolsucces geen zuiver 'externe' variabele, want het kind heeft daarin zelf zeker een groot aandeel. Maar juist daarom zou je verwachten dat veerkrachtige kinderen het op school beter doen. Dat dit niet gebeurt, is aanleiding om de blik nog eens te richten op omgevingskenmerken van het Surinaamse onderwijs en dat van Flora-kinderen in het bijzonder.

Studievertraging (doubleren) en studiestaking (drop-out) zijn (gewoon): ze komen zo veelvuldig voor dat het onredelijk is om de hoofdoorzaken ervan bij de leerlingen te zoeken. Zoals we al zagen dat in het gehele primaire en secundaire onderwijs jaarlijks percentages zittenblijvers van rond 20% worden genoteerd, moet het onderwijs daaraan zelf (mede) debet zijn. Dat onderwijs zal worden gekenmerkt door klassen met leerlingen van zeer uiteenlopende leeftijden, terwijl in deze leeftijdsgroep ook kleine verschillen al een heleboel uitmaken. Een systeem met zulk rendement faalt zelf. De verklaringen hiervoor zijn in de Surinaamse gemeenschap en in onderwijskringen maar al te bekend (zie bijvoorbeeld de subparagraaf die de onderwijssituatie schetst in par. 1.1 (Achtergrond en rechtvaardiging) van het *Surinaams Educatief Plan*, waarin volmondig wordt toegegeven dat de interne efficiëntie van het onderwijssysteem erg laag is⁹. Als voornaamste knelpunten worden steeds genoemd:

- opvang van niet-Nederlandstalige kinderen in de schooltaal Nederlands
- leerstofjaarklassensysteem met doublures van gehele schooljaren, waarbij doubleren vaak neerkomt op ongewijzigde herhaling van leerstof en didactiek die de eerste keer al niet de juiste waren gebleken
- gebrekkige materiële voorzieningen als schoolgebouwen, sanitair en verlichting
- verouderde en versleten leermiddelen
- leerkrachten die energie moeten steken in bijverdiensten
- gebrekkige curricula
- gebrekkige begeleiding en ondersteuning

⁹ In het Jaarboek Onderwijsindicatoren 2006-2007 (p. 26) geeft de afdeling Onderzoek en Planning van het Ministerie van Onderwijs en Volksontwikkeling aan dat 59% van de 12-jarigen nog lager onderwijs volgt, terwijl die groep al in het vof had moeten zijn. Voor de daaropvolgende leeftijden zijn de respectieve percentages: 13 jaar 42%; 14 jaar 24%; 15 jaar 10% en 16 jaar 4% (dus één op de vijfen-twintig kinderen van 16 jaar zit nog op de lagere school). Uitgesplitst naar geslacht zijn die percentages voor elk leeftijdsjaar hoger bij de jongens dan bij de meisjes.

- weinig didactische en pedagogische vernieuwing
- starre schoolorganisatie
- weinig flexibele en innoverende bestuurslagen zoals het ministerie
- stakingen van onderwijzend personeel en van schoolvervoersaanbieders (bussen en boten)

Onder die omstandigheden is het wellicht ook niet te verwachten dat een verschil in veerkracht kan worden benut voor het oplopen van minder onderwijsachterstand. Dit zou dan opnieuw (na zelfbeeld) neerkomen op een aanwijzing dat de theoretische inzichten die verkregen zijn in westerse samenlevingen waar een flink deel van bovengenoemde bezwaren zich niet voordoet of kan worden ondervangen niet zonder meer toepasbaar zijn bij het beschrijven en doorgronden van afwijkende bevindingen in ontwikkelingslanden.

Leeftijd, geslacht en aanwezigheid overdag van gezinshoofd

Een opmerkelijk verschil werd gevonden bij de vraag naar de economische activiteitenstatus van het gezinshoofd. Bij 2 van de 33 kinderen (6%) in de minst veerkrachtige groep was er een gezinshoofd dat gepensioneerd was van de overheid of van een particulier bedrijf en dat dus vermoedelijk niet buitenshuis actief was, terwijl dat bij 15 van de 38 kinderen (39%) in de meest veerkrachtige groep zo was. Hiermee correspondeert een aanzienlijk verschil in gemiddelde leeftijd van het gezinshoofd: in de minst veerkrachtige groep 42,5 jaar, in de tussengroep 45,9 jaar en in de meest veerkrachtige groep 55,8 jaar. Dit gegeven correspondeert met het eerder opgemerkte feit dat de afwezigheid van de vader niet correleert met antisociaal gedrag. Bij afwezigheid van de vader zal de moeder uit werken gaan en is er ander toezicht nodig. Een oma die de hele dag thuis is, is dan een bijzonder pluspunt in de opvoeding.

7.8 Samenvatting

Dit onderzoek heeft als doel antwoord te geven op de volgende vraag:

In welke opzichten, op welke wijze en in welke mate onderscheiden de meest veerkrachtige kinderen zich van de minst veerkrachtige kinderen die opgroeien in dezelfde achterstandswijk (Half Flora)?

Om hierop antwoord te geven is er een definiëring van het begrip veerkracht nodig. Die is gevonden in het verschil tussen kwetsbaarheid en pro-sociaal gedrag: hoe socialer iemands gedrag onder moeilijke omstandigheden, hoe veerkrachtiger die persoon geacht wordt te zijn. Omgekeerd verwachten we dat een hoge mate van kwetsbaarheid samen zal gaan met meer antisociaal gedrag.

Pro- en antisociaal gedrag

Pro- en antisociaal gedrag zijn gemeten aan de hand van itemverzamelingen die beide een redelijk betrouwbare schaal vormden. Gemiddeld worden de kinderen op 60% van 29 items van pro-sociaal gedrag positief beoordeeld. De meisjes doen het daarbij significant beter dan de jongens. De gemiddelde score voor antisociaal gedrag komt uit op 23% van 30 items van antisociaal gedrag. De meisjes doen het daarbij opnieuw significant beter dan de jongens. De top-25 groep met de hoogste scores voor pro-sociaal gedrag bestaat uit 16 meisjes en 9 jongens. De tegenhangergroep van de 25 kinderen met de ongunstigste scores voor antisociaal gedrag bestaat uit 3 meisjes en 22 jongens.

Het algemene beeld dat hieruit oprijst, is dat van kinderen wier gedrag veel vaker als positief dan als negatief wordt gewaardeerd, door henzelf, hun ouders en hun leerkrachten, maar daarbij worden de meisjes wel een stuk hoger aangeslagen dan de jongens. Hoewel de scores voor pro-sociaal gedrag en die voor antisociaal gedrag negatief correleren, zoals verwacht mag worden, is het verband niet bijzonder sterk. De onderzoeksgroep bestaat dus niet vooral uit enerzijds erg pro-sociale en anderzijds erg antisociale kinderen, maar beide soorten gedrag zijn bij haast alle kinderen in wisselende mate aan te treffen. Ook dat mocht verwacht worden; kinderen zijn geen heiligen en ook geen duivels.

Kwetsbaarheid

Een negental indicatoren voor kwetsbaarheid leverde voor elk kind een score op. Gemiddeld zijn de kinderen bij 35,8% van deze indicatoren kwetsbaar. De jongens zijn als groep wat kwetsbaarder dan de meisjes, al is het beeld per indicator tamelijk verschillend. Dat kinderen in een volkswijk als Half Flora het niet in alle opzichten even gemakkelijk hebben, zeker niet in vergelijking met kinderen uit hogere sociaal-economische lagen van de bevolking, is wel duidelijk.

De scores voor antisociaal gedrag zijn bruikbaar om te kijken naar hun voorspelbaarheid op grond van de kwetsbaarheid. De meeste voorspellende waarde (statistisch significant) hebben het niet gebruiken van het Nederlands buiten de school, het wonen in een onveilig opvoedingsmilieu, de beperkte scholing van het gezinshoofd en het ontbreken van warmte in de opvoeding.

Opmerkelijk zwak daarentegen is het verband tussen antisociaal gedrag en kwetsbaarheidsindicatoren als de afwezigheid van de eigen vader, het lage inkomen van het gezinshoofd en het ontbreken van een vaste vriendenkring. Vooral de afwezigheid van de vader – een omstandigheid waarin twee op de drie onderzoekskinderen verkeren, zowel jongens als meisjes – trekt hierbij de aandacht. Immers, dit is de definiërende factor om te kunnen spreken van matrifocaliteit in het gezin. Het opgroeien in

een matrifocaal gezinsverband of huishouden hangt dus niet automatisch samen met gedragsproblemen. Het lijkt erop dat kinderen uit vaderloze gezinnen voldoende compensatie vinden bij de vrouwelijke gezinshoofden, bijvoorbeeld doordat die overdag thuis zijn en meer toezicht kunnen houden.

Veerkracht

Veerkracht is berekend als het verschil tussen de scores voor kwetsbaarheid en voor pro-sociaal gedrag. Hoe groter dat verschil is, hoe veerkrachtiger het betreffende kind is. Zoals voor de hand ligt, komt de meest antisociale groep van 25 kinderen de eigen kwetsbaarheid veel minder goed te boven dan de meest pro-sociale groep van 25 kinderen.

Voor nadere analyse werden de veerkrachtscores van drie groepen vergeleken: de minst veerkrachtige kinderen (een kwart van het totaal), een tussengroep (de helft) en de meest veerkrachtige kinderen (opnieuw een kwart). Daarbij blijkt dat de gemiddelde scores voor pro-sociaal gedrag der drie groepen elkaar niet veel ontlopen, maar dat die groepen wel sterk verschillen in gemiddelde kwetsbaarheid. Met andere woorden: de veerkracht blijkt uit het behalen van de gemiddeld beste resultaten onder de gemiddeld ongunstigste omstandigheden.

Veerkracht en achtergrondkenmerken

Hoewel er bij pro- en antisociaal gedrag duidelijke verschillen waren tussen de gemiddelde scores van jongens en meisjes, vinden we die gendergerelateerde verschillen niet terug bij veerkracht. Als we rekening houden met hun kwetsbaarheid, zien we dat de jongens relatief even pro-sociaal uit de bus komen als de meisjes.

Een verrassend verschil in veerkracht werd gevonden tussen kinderen van rooms-katholieke gezinshoofden enerzijds en kinderen van 'evangelische' gezinshoofden anderzijds, met de kinderen van de traditioneel-creoolse EBG-gezinshoofden daartussenin. Het is niet duidelijk hoe dit verklaard moet worden.

Daarnaast bleek dat de meest veerkrachtige groep een relatieve oververtegenwoordiging van kinderen uit de marrongroep telde. Hierbij speelt wellicht een rol dat die kinderen een thuismilieu hebben waarin traditioneel al meer veerkracht nodig is in de zin dat het bestaan in het binnenland harder en uitdagender is.

Er werd geen verband gevonden tussen veerkracht en het hebben van een positief zelfbeeld, en evenmin tussen veerkracht en schoolsucces, gedefinieerd als het hebben van zo weinig mogelijk jaren onderwijsachterstand.

De kinderen in de meest veerkrachtige groep hadden wel

opmerkelijk vaker dan de anderen een gezinshoofd dat overdag thuis was, althans niet buitenshuis werkte. De gemiddeld hogere leeftijd van die gezinshoofden suggereert dat het vaak gaat om gepensioneerden of grootouders. Het hiermee gelegde verband tussen veerkracht en ouderlijk toezicht, al is dat vaak toezicht van anderen dan de ouders, is naar mijn mening van bijzonder belang. Opnieuw is dit een gegeven waaruit men kan afleiden dat de afwezigheid van de vader, als centraal punt van matrifocaliteit, niet *per se* ongunstig behoeft te zijn. Weliswaar mogen we verwachten dat die afwezigheid allerlei andere ongemakken met zich meebrengt, zoals een laag inkomen van het gezinshoofd of het hebben van weinig tijd voor de opvoeding door de moeder, en uiteraard dienen we te beseffen dat matrifocaliteit veel meer in de volksklasse en onderklasse van de maatschappij voorkomt dan in de andere lagen, wat automatisch verband houdt met lage opleidingsniveaus en beperkte huisvesting. Maar toch is het opmerkelijk dat 'vaderloosheid' wel kwetsbaar maakt, maar dat de opvang door de (vaak vrouwelijke) andere volwassenen daaraan met succes het hoofd kan bieden. Oma levert veerkracht door toezicht en aandacht.

8 Vervolgonderzoek

8.1 Inleiding

In de eerste maanden van 2008 deed zich de gelegenheid voor om bij kinderen uit de beide extreme veerkrachtgroepen een klein vervolgonderzoek te doen. Hierbij werd overwogen dat zo'n beperkte (maar zeer gerichte) tweede ronde iets kan bijdragen aan een beter begrip van inhoud en validiteit van een concept als veerkracht en aan een inzicht in de stabiliteit van bepaalde gegevens.

De belangrijkste vraag hierbij was: hoe is het deze kinderen vergaan in de vier jaren die verstreken zijn sedert er zoveel gegevens over hen waren verzameld via henzelf, hun ouders en hun leerkrachten? Valt het grote onderlinge verschil (tussen die twee groepen) in veerkracht van destijds op zinnige wijze te relateren aan hun maatschappelijke en persoonlijke omstandigheden en vorderingen van nu?

Het is van belang erop te wijzen dat het niet om een *herhaling* van het eerste onderzoek ging: er waren veel minder kinderen bij betrokken en er werden veel minder gegevens verzameld. Om dezelfde reden kan niet gesproken worden van een *longitudinaal* karakter van de reeks van twee afnames. De tweede afname is dus wel een tweede meting na een zeker tijdsverloop bij respondenten uit de eerste ronde, maar met andere variabelen en bij slechts een klein deel der kinderen, geselecteerd op hoge en lage veerkrachtscores. Een werkelijk longitudinaal onderzoek zou aan strengere eisen van betrouwbaarheid en validiteit moeten voldoen. Bovendien zouden daarvoor meer en frequentere metingen moeten hebben plaatsgevonden.

Het ging er meer om te zien of (gebrek aan) veerkracht een zekere stabiliteit vertoont en of de eenmaal verworven veerkracht zich later opnieuw manifesteert onder gewijzigde omstandigheden. Daarbij kan blijken of er ook transfer optreedt: is veerkracht (kwetsbaar maar toch sociaal) een goede indicator voor later gedrag in ruimere zin (nog steeds kwetsbaar maar toch niet achterop geraakt bij indicatoren voor dat gedrag in ruimere zin)? Daarbij kan het sociale- ontwikkelingsmodel van Catalano en Hawkins (1996) als basis dienen. Dit model legt nadruk op de overgangen in het kinderleven, zoals van primair naar secundair onderwijs, waarbij niet alleen de schoolomgeving en- cultuur maar vaak ook de vriendengroep ingrijpend verandert, wat bovendien vaak samenvalt met de inzet van de puberteit. Is doorwerking van veerkracht zichtbaar tijdens en na die periode?

In de volgende paragrafen worden achtereenvolgens het onderzoeksinstrument, de respons, de resultaten en de conclusies van deze onderzoeksrunde behandeld.

8.2 Instrumentconstructie en afname

Voor deze tweede onderzoeksrunde is een vragenlijst opgesteld met 19 vragen, waarin de volgende onderwerpen aan bod kwamen:

- schoolloopbaan
- eventuele schoolverlating en gevolgen
- verandering gezinssamenstelling
- tevredenheid over eigen persoon, leven en toekomst
- gebruik van drugs, alcohol en tabak
- ouderschap van misdaden / aanraking met politie
- slachtofferschap van misdaden
- seksueel actief-zijn en eventuele gevolgen
- lidmaatschap vriendengroep en gezamenlijk gedrag
- opvattingen over geweld en risico's
- belangstelling voor soorten vrijetijdsbesteding
- ernstige ziekte

Deze onderwerpen waren ontleend aan het ISRD-2-onderzoek, dat in het voorjaar van 2007 in Suriname plaatsvond (Bovenkerk en Wolf 2008). De afname geschiedde mondeling door twee onderzoeksmedewerkers, die beiden ook in het eerste onderzoek hadden geparticipeerd.

8.3 Steekproef en respons

De kinderen in de minst veerkrachtige en de meest veerkrachtige groep waren bekend aan de hand van hun voornaam/roepnaam en hun toenmalig woonadres. Besloten werd hiervan een *convenience sample* in de afname te betrekken. De kinderen die het snelst bereikt konden worden, zouden kunnen meedoen. Dat bleken er 46 te zijn: 20 (61%) uit de groep 'minst veerkrachtig' en 26 (68%) uit de groep 'meest veerkrachtig'. Buiten deze groep vielen vooral kinderen om redenen als verhuizing, afwezigheid, overlijden en weigering van ouders.

8.4 Resultaten

Schoolloopbaan

Deze 46 kinderen hadden vier jaar geleden een gemiddelde onderwijsachterstand van 1,43 jaar. Inmiddels is die gemiddelde achterstand opgelopen tot 2,04 jaar. Zowel in de achterstand als in de toename ervan is blijkens tabel 8.1 een verschil tussen beide extreme groepen zichtbaar.

In 2004 was er een gemiddeld onderling verschil tussen beide groepen van 0,12 jaar; dat is nu gestegen tot 0,37 jaar. De minst veerkrachtige groep zag

Tabel 8.1: Gemiddeld aantal jaren onderwijsachterstand

Groep	2004	2008
Minst veerkrachtig	1,50	2,25
Meest veerkrachtig	1,38	1,88
Totaal	1,43	2,04

de gemiddelde onderwijsachterstand met driekwart jaar toenemen; bij de meest veerkrachtige groep was de gemiddelde toename precies een half jaar. Geen van deze groepsverschillen is overigens statistisch significant. Deze achterstandsgegevens zeggen nog niets over de richting van de schoolloopbaan. Destijds waren alle kinderen ingeschreven als leerlingen van het gewoon lager onderwijs (glo). Waar zitten ze nu, of beter: welk schooljaar van welk onderwijstype hebben ze als laatste afgerond? Op één na zijn ze allen nog schoolgaand, zoals blijkt uit tabel 8.2.

Tabel 8.2: Laatste afgeronde schooltype en leerjaar

school- type	klas	totaal	%	minst	%	Meest	%
				veer- krachtig		veer- krachtig	
glo							
	3	1	2,2	1	5,0	0	0,0
	4	3	6,7	1	5,0	2	8,0
	5	9	20,0	4	20,0	5	20,0
	6	15	33,3	9	45,0	6	24,0
	<i>subtotaal</i>	28	62,2	15	75,0	13	52,0
ets							
	1	1	2,2	0	0,0	1	4,0
lbgo							
	1	1	2,2	0		1	4,0
	3	2	4,4	1	5,0	1	4,0
	<i>subtotaal</i>	4	8,8	1	5,0	3	12,0
mulo							
	1	5	11,1	2	10,0	3	12,0
	2	5	11,1	2	10,0	3	12,0
	3	3	6,7	0	0,0	3	12,0
	<i>subtotaal</i>	13	28,9	4	20,0	9	36,0
totaal							
		45	100,0	20	100,0	25	100,0

Als de onderwijsachterstand niet zou zijn toegenomen, zouden de kinderen gemiddeld $4 - 1,43 = 2,57$ leerjaren verder zijn en dan zouden verreweg de meesten hunner geen leerlingen van het glo meer zijn. Maar toch is 62,2% der kinderen uit deze groepen nog niet doorgestroomd naar het voortgezet onderwijs voor junioren (het voj).

Wel blijkt hierbij een duidelijk verschil tussen de beide veerkrachtgroepen: 75% der minst veerkrachtigen tegen 52% der meest veerkrachtigen stroomde nog niet door naar het voj. Bovendien gaan de meest veerkrachtige kinderen relatief vaker door in het algemeen vormend onderwijs (mulo), dat de beste uitgangspostie biedt voor een aantal typen van vervolgonderwijs.

Eventuele schoolverlating en gevolgen

Slechts één jongen bleek op 12-jarige leeftijd het onderwijs vaarwel te hebben gezegd. Op die leeftijd was hij niet langer leerplichtig. Als reden voor de schoolverlating gaf hij op dat hij vrijheid wilde. Hij was aansluitend betaald werk in deeltijd gaan doen, maar gaf aan nu ziek te zijn en niet te kunnen werken.

Verandering gezinssamenstelling

Bij 15 kinderen was het gezin waarin zij wonen in de afgelopen vier jaar van samenstelling veranderd. Van hen behoren er 5 tot de minst veerkrachtige groep en 10 tot de meest veerkrachtige groep. Bij de gezinnen der minst veerkrachtige kinderen waren er netto twee personen bijgekomen; bij de gezinnen der meest veerkrachtige kinderen waren er netto zes personen vertrokken (of overleden).

De aanwas of afname van het aantal huisgenoten is op zich niet zo relevant, maar het wegvallen van een ouder zou bijvoorbeeld wel iets kunnen uitmaken voor de kwetsbaarheid. Zulke mutaties deden zich in de gezinnen van deze kinderen echter niet voor. Slechts één keer werd melding gemaakt van een overleden oma die gezinshoofd was.

Tevredenheid over eigen persoon, leven en toekomst

De overgrote meerderheid van alle kinderen is tevreden respectievelijk optimistisch als het gaat om een beoordeling van hun persoon, hun leven en hun toekomst. Het gemiddelde percentage positieve tot zeer positieve antwoorden over deze drie items bedraagt maar liefst 97,1%. De kinderen in de minst veerkrachtige groep tonen zich hierbij een beetje positiever gestemd dan de anderen, maar het scheelt slechts enkele procenten.

Gebruik van drugs, alcohol en tabak

Geen enkele leerling gaf aan xtc of cocaïne te gebruiken. Slechts één leer-

ling (uit de meest veerkrachtige groep) meldde dat hij wel eens in drugs handelde. Gemiddeld 39,1% der respondenten geeft aan wel eens alcohol te drinken, waarbij de minst veerkrachtige kinderen relatief licht in de meerderheid zijn. Dit alcoholgebruik is overigens in de meeste gevallen erg bescheiden: nogal wat kinderen geven aan alleen bij de oudejaarsviering wat te drinken. Sigaretten roken doet gemiddeld 10,9% der kinderen; hierbij zijn de meest veerkrachtige kinderen relatief in de meerderheid (5% om 15%).

Daderschap van misdaden / aanraking met politie

Bij drie vragen over betrokkenheid bij zaken als vernieling, diefstal, mishandeling en vechtpartijen alsmede het in aanraking zijn gekomen met de politie werd een gemiddeld percentage bevestigende antwoorden gevonden van 19%. Hierbij was er geen verschil tussen de beide veerkrachtgroepen.

Nadere beschouwing leert dat de meeste kinderen op geen van deze drie vragen een bevestigend antwoord gaven. Bij 18 kinderen was er één keer 'ja', bij vier kinderen was er twee keer 'ja'. Deze 'ja'- antwoorden betroffen vaak het onderwerp 'betrokken bij vechtpartij'. Voor zover dat uit de gegevens viel op te maken, ging het daarbij meestal om onderlinge gevechten en ruzies, zoals die zich op een schoolerf regelmatig voordoen. Het percentage bevestigende antwoorden over alle drie vragen lijkt dus alarmerender dan het vermoedelijk is.

Slachtofferschap van misdaden

Bij drie vragen over het slachtofferschap van criminaliteit, waaronder uitdrukkelijk genoemd het seksueel misbruik, bleek gemiddeld 11% bevestigende antwoorden te worden gegeven. Dat betrof geen enkele keer een zedendelict, zodat alle antwoorden over diefstal en geweldpleging gingen. Tussen de beide veerkrachtgroepen was er wel een verschil: de minst veerkrachtige kinderen gaven gemiddeld 7% bevestigende antwoorden, de meest veerkrachtige kinderen kwamen gemiddeld tot 15% bevestigende antwoorden. Het ligt voor de hand hierbij de aanzienlijk kwetsbaardere omstandigheden van de meest veerkrachtige groep in aanmerking te nemen.

Seksueel actief -zijn en eventuele gevolgen

Twee meisjes en drie jongens gaven te kennen dat ze seksueel actief zijn. Met die uitdrukking wordt in Suriname bedoeld dat men met iemand anders naar bed gaat en niet bijvoorbeeld dat men zichzelf bevredigt. Van deze vijf kinderen was er één in de minst veerkrachtige groep (een jongen). Geen van deze vijf kinderen meldde gevolgen als zwangerschap of een geslachtsziekte te hebben ondervonden.

Vier van de vijf seksueel actieve kinderen zijn al doorgestroomd naar

het voortgezet onderwijs. Die overgang naar een nieuwe schoolgemeenschap, niet langer vooral bestaande uit jongere leerlingen maar nu juist vooral uit oudere leerlingen met verder gevorderde biologische en psychologische rijping, is bekend als aanzet voor het aangaan van intiemere vriendschappen, bijvoorbeeld doordat men in een andere peer group met volwassener opvattingen en gedragingen terecht komt (Catalano en Hawkins 1996).

Lidmaatschap vriendengroep en gezamenlijk gedrag

De kinderen in de meest veerkrachtige groep zijn relatief wat vaker (13 van de 26) lid van een vaste vriendengroep dan de kinderen in de minst veerkrachtige groep (8 van de 20). In 11 van deze 21 gevallen is dat een groep die nog (grotendeels) bestaat uit kinderen met wie men vier jaar geleden ook al veelvuldig optrok. Voor een deel zijn dat waarschijnlijk (ook) schoolvrienden, aangezien 5 van de 11 kinderen die in zo'n stabiele groep zitten nog naar het glo gaan, terwijl slechts één van de 11 kinderen met een nieuwe vriendengroep nog niet van de lagere school af is. Wellicht bestaan ook de nieuwe vriendengroepen in grote mate uit schoolvrienden, maar dan van scholen uit het voortgezet onderwijs. De wat grotere doorstroming van de meest veerkrachtige kinderen wordt weerspiegeld in hun verhoudingsgewijs wat grotere aantal met een nieuwe vriendengroep.

Gevraagd naar de mate van betrokkenheid van de vriendengroep bij legaal c.q. illegaal gedrag zeiden alle respondenten dat hun vriendengroepen zich bezighielden met onderlinge gezelligheid en vermaak. Betrokkenheid van de groep bij illegale bezigheden werd slechts één keer toegegeven.

Opvattingen over geweld en risico's

Er waren zes vragen naar de opvattingen van de kinderen over geweld, risico's en agressie. De antwoorden staan in tabel 8.3 samengevat. De getallen zijn de aantallen kinderen die zeggen het 'een beetje' of 'helemaal' met de gegeven stelling eens te zijn.

De beide veerkrachtgroepen blijken sterk overeen te komen in hun antwoorden bij deze zes uitspraken. Je moet voor jezelf opkomen en jezelf verdedigen, maar er is weinig animo om geweldpleging *op zich* goed te keuren.

Belangstelling voor soorten vrijetijdsbesteding

Bij zeven items konden de kinderen hun belangstelling voor uiteen-lopende vormen van vrijetijdsbesteding aangeven. De aantallen kinderen die hierbij (ja) antwoordden staan in tabel 8.4.

Met de verschillen in groepsgrootte in gedachten (20 om 26 kinderen) moeten

Tabel 8.3: Opvattingen over geweld en risico's

Item	minst veerkrachtig	meest veerkrachtig	Totaal
Een beetje geweld hoort bij de lol / is niet erg.	1	3	4
Zonder geweld krijg je geen respect.	3	2	5
Als iemand mij slaat, sla ik terug.	16	25	41
Ik houd ervan om risico's te nemen.	6	6	12
Ik vind dat je in deze wereld eerst aan jezelf moet denken.	19	22	41
Ik word nogal snel boos.	14	19	33

Tabel 8.4: Belangstelling voor vormen van vrijetijdsbesteding

Heb je belangstelling voor...	minst veerkrachtig	meest veerkrachtig	totaal
Sport	17	20	37
Muziek	13	17	30
Wapens	0	1	1
Motoren / auto's /	6	7	13
Film	10	20	30
Uitgaan	13	17	30
Gezelligheid met vriend/vriendin	7	10	17
Drugs	0	0	0

we concluderen dat er geen noemenswaardig verschil in voorkeuren tussen beide groepen lijkt te bestaan. Sport, muziek, film en uitgaan zijn voor alle kinderen de populairste vormen van vrijetijdsbesteding. Alleen bij 'film' is de verhouding wat onevenredig; de meest veerkrachtige kinderen kiezen hier relatief wat vaker voor.

Ernstige ziekte e.d.

Van de 46 kinderen in dit vervolgonderzoek zijn er 8 in de afgelopen vier jaar met een ziekte of ongeval in het ziekenhuis beland: 3 uit de minst veerkrachtige groep en vijf uit de meest veerkrachtige groep. De genoemde aandoeningen variëren sterk; slechts één keer was de ziekenhuisopname genoodzaakt door de gevolgen van een vechtpartij.

8.5 Samenvatting en conclusies

Dit vervolgonderzoekje kon helpen om het begrip *veerkracht* zoals geoperationaliseerd beter te begrijpen en om te zien of sommige aspecten van kwetsbaarheid en pro-sociaal gedrag stabiel zijn.

De bevindingen hierboven tonen aan dat er bijzonder weinig

verschillen tussen de groepen van minst en meest veerkrachtig werden gevonden. Het opmerkelijkste verschil betrof de onderwijsloopbaan van de afgelopen vier jaren. De meest veerkrachtige groep vertoont minder toename van onderwijsachterstand dan de minst veerkrachtige groep en stroomt relatief vaker door naar het voortgezet onderwijs op juniorenniveau en daarbinnen naar het algemeen vormend onderwijs.

Hoewel veerkracht in het eerste deel van het onderzoek was geoperationaliseerd als het verschil tussen kwetsbaarheid en pro-sociaal gedrag, waarbij het schoolsucces uitdrukkelijk buiten beschouwing bleef, is het opvallend dat vier jaar later de meest veerkrachtige groep zich juist op het punt van de onderwijsachterstand het sterkst onderscheidt van de minst veerkrachtige groep.

Daarnaast blijken de kinderen in beide groepen zich over het algemeen (netjes) of pro-sociaal te gedragen:

- Ze gaan nog naar school.
- Ze zijn best tevreden met zichzelf en hun toekomstperspectief.
- Ze gebruiken geen drugs, drinken amper alcohol en roken weinig.
- Ze plegen nauwelijks misdrijven (ook niet in een vriendengroep).
- Ze zijn zelden seksueel actief en indien wel blijft dat zonder nadelige gevolgen.
- Ze hebben aanvaardbare opvattingen over geweldpleging.
- Ze hebben normale belangstellingsvoorkeuren voor vrijetijdsbestedingen.

Een van de belangrijkste conclusies uit de voorgaande hoofdstukken luidde, dat veerkracht niet zozeer bestaat uit het leveren van betere prestaties onder gelijke omstandigheden, maar uit het behalen van de gemiddeld beste resultaten onder de gemiddeld ongunstigste omstandigheden. De grote mate van overeenkomst tussen beide veerkrachtgroepen die bij het vervolgonderzoek op zoveel punten wordt gevonden is hiermee helemaal in overeenstemming. De uitgangspositie van de meest veerkrachtige groep (hun kwetsbaarheid) is waarschijnlijk niet of nauwelijks veranderd, gegeven de stabiele aard van de betrokken kenmerken zoals het al dan niet hebben van een thuiswonende vader. Als nu de 'prestaties' van beide veerkrachtgroepen weinig verschillen, slagen de meest veerkrachtige kinderen er dus vier jaar later opnieuw of nog steeds in hun grotere kwetsbaarheid te compenseren. Ze hebben hun veerkracht dus behouden en ze zijn er bovendien in geslaagd zich in het onderwijs wat verder vooruit te werken dan de kinderen in de minst veerkrachtige groep.

Deze conclusie laat zich nog wat uitbreiden als we in ogenschouw nemen dat twee andere uitkomsten die in principe evenzeer plausibel waren *niet* zijn verkregen. De meest veerkrachtige kinderen hadden zich op de bovengenoemde punten immers ook opvallend gunstig of ongunstig kunnen onderscheiden van de minst veerkrachtige groep, maar met

uitzondering van de onderwijs-achterstand is er geen duidelijk verschil aanwijsbaar. Dat de grotere veerkracht niet wordt weerspiegeld in verdere verschillen in voor- of achteruitgang op andere gebieden, komt doordat er geen herhaling van de meting van pro-sociaal gedrag heeft plaatsgevonden, maar er gebruik is gemaakt van een gedeeltelijk andere set indicatoren (ISRDR, Bovenkerk en Wolf 2008).

Dat de meest veerkrachtige kinderen zich op de ISRDR-indicatoren niet in gunstige zin onderscheiden, is een geval van het plafondeffect: als haast alle kinderen zich zo netjes en maatschappelijk gedragen, kan niemand daar nog boven uitsteken. Dat zij zich niet in ongunstige zin onderscheiden, is verwachtbaar op grond van hun relatief opmerkelijke pro-sociale houding van vier jaar geleden: veerkracht als compensatie van kwetsbaarheid lijkt ook wel op te gaan voor de ISRDR-indicatoren. Weliswaar zijn die vier jaar eerder niet gemeten (voor een deel zouden ze ook onbruikbaar zijn geweest voor de leeftijd van de toenmalige doelgroep), maar mochten zij daarbij destijds een achterstand hebben gehad, dan is die inmiddels weggewerkt.

9 Discussie

9.1 Inleiding

In dit slothoofdstuk houd ik mij vooral bezig met de opbrengst van mijn onderzoek in relatie tot de theorievorming op de betrokken vakgebieden en in relatie tot de maatschappelijke realiteit van Half Flora.

De paragraaf over de wetenschappelijke relevantie sluit aan bij hoofdstuk 2 over het theoretisch kader van mijn onderzoek. Ik tracht te laten zien wat een benadering die meer pedagogisch dan criminologisch gericht is (in navolging van Catalano en Hawkins 1996) aan meerwaarde toevoegt door de integratie van psychologische en sociologische inzichten in het sociale-ontwikkelingsmodel.

De paragraaf over de maatschappelijke relevantie sluit meer aan bij de hoofdstukken 3, 4 en 5, waarin de creoolse bevolkingsgroep en de buurt Half Flora nader werden geportretteerd. Welke lessen en adviezen kunnen uit de resultaten van mijn onderzoek worden verbonden aan het reeds bestaand beeld van deze mensen in deze omgeving? Wat is verstandig beleid, voor ouders, buurtbewoners, leerkrachten en organisaties om de kwetsbaarheid van de kinderen te verkleinen en de veerkracht te vergroten, zodat er meer pro-sociaal gedrag ontstaat en er voor meer kinderen een weg naar maatschappelijk en persoonlijk succes wordt geopend?

9.2 Wetenschappelijke relevantie

9.2.1 Criminologisch en pedagogisch

Uit hetgeen ik al in hoofdstuk 2 van dit boek naar voren heb gebracht blijkt dat de laatste jaren het wetenschappelijk onderzoek naar de ontwikkeling van het kind zich heeft uitgebreid. Na het verlaten van de 'grote' allesomvattende (psychologische en sociologische) theorieën, die afzonderlijk pretendeerden alle aspecten van de ontwikkeling te kunnen verklaren met betrekking tot de oorzaak van criminaliteit en normconform gedrag met nadruk op de vroege jeugdijaren, komt nu de pedagogische revolutie met een integrale benadering die crimineel gedrag in de eerste plaats beschouwt als de resultante van ongunstige processen die zich ophopen vanaf de geboorte tot in de volwassenheid. Het model van sociale ontwikkeling volgens Catalano en Hawkins (1996), dat aan het inzicht van Half Flora als leefomgeving een grote bijdrage kan leveren, is hiervan een inspirerend voorbeeld.

Onderzoek naar determinanten van veerkracht in Half Flora vereist juist zo een uitgebreide en integrale benadering op grond van sociale, pedagogische, psychologische en criminologische inzichten aangevuld met kennis van maatschappelijke en biologische aard. Alleen daarmee kunnen we een zo goed mogelijk beeld vormen van de persoonlijke ontwikkeling, de

gezinsomstandigheden, de schoolloopbaan en de sociale omstandigheden van de onderzoeksgroep. De grondgedachte van het levensloopmodel sluit hierbij nauw aan.

Dit levensloopmodel behelst, zoals eerder is aangegeven, dat alles wat een jeugdige meemaakt in een bepaalde leefomgeving waarin hij of zij zich bevindt, doorwerkt in elk van de volgende (steeds groter wordende) leefomgevingen, c.q. in de volgende levensfase(n). Dat doorwerken kan negatief, neutraal of positief zijn.

Van de kinderen die bij het vervolgonderzoek betrokken zijn geweest zou verwachtbaar zijn dat bij de overgang van de ene levensfase (de lagere school) naar de andere levensfase (puberteit¹⁰ en adolescentieperiode) zij zich anders zouden gedragen, als gevolg van de veranderingen op o.a biologisch en psychologisch gebied. Omdat er in mijn onderzoeksgroep zo veel onderwijsachterstand is (gemiddeld 2,25 jaar bij de minst veerkrachtige groep en gemiddeld 1,88 jaar bij de meest veerkrachtige groep), is dat gedragsverschil niet goed waarneembaar. Teveel kinderen (75% van de minst veerkrachtige groep en 52% van de meest veerkrachtige groep) bevinden zich immers nog steeds in het lager onderwijs. Niet alleen het ontbreken van keuzes voor de misdaad belemmert dus een toepassing van deze inzichten onder Surinaamse omstandigheden, maar ook het uitstel van het betreffende keerpunt als gevolg van de grote onderwijsachterstand over de hele linie draagt tot die belemmering bij.

Dat de meest veerkrachtige kinderen in mijn onderzoek na vier jaar minder toename kennen van onderwijsachterstand (gemiddeld zijn zij een kwart jaar minder achterop geraakt) en relatief vaker doorstromen naar het (algemeen vormend) secundair onderwijs, sluit wel aan bij de visie van Catalano en Hawkins (1996) dat bij veel mensen zich in de levensloop keerpunten of wendingen kunnen voordoen. Het zijn zulke gebeurtenissen of veranderingen die het leven van iemand een andere richting kunnen geven (Sampson en Laub 1995). De veerkrachtige kinderen die hun kwetsbaarheid overwinnen hebben dus een andere schoolovergang dan de niet-veerkrachtigen, ongeacht of die ook zo kwetsbaar waren. Zo'n overgang fungeert ook als een soort van beloning, die het gevoel van eigenwaarde versterkt en de behoefte om aanzien buiten het onderwijs te verwerven verkleint.

De boodschap van Sampson en Laub (1995) is dat misdaad niet wordt veroorzaakt door een of andere afzonderlijke variabele, maar door een samenspel van individuele en sociale condities. Hiermee geven ze terecht aan dat zowel aanlegfactoren als omgevingsfactoren van invloed zijn op de ontwikkeling van de kindertijd tot aan de volwassenheid. Mijn vervolgonderzoek liet zien dat geen der betreffende kinderen het pad van de misdaad had gekozen, hoewel sommige niet-veerkrachtige kinderen dat gevaar natuurlijk wel degelijk in verhoogde mate liepen (wel kwetsbaar en niet pro-sociaal). Hierdoor is het mij niet mogelijk een verband te leggen tussen een keuze voor of tegen een criminele loopbaan en relevante factoren

¹⁰ Is de term die binnen diezelfde adolescentieperiode de biologische geslachtsrijping aanduidt (De Wit en Van Der Veer 1999).

van de persoon of van diens milieu.

9.2.2 Sociaal-structurele achtergrond

Onderzoek heeft, met betrekking tot de buurt waarin kinderen opgroeien, recentelijk aangetoond dat, hoewel aanlegfactoren duidelijk een rol spelen, het kind vanaf zijn geboorte (en zelfs daarvoor al) wordt beïnvloed door omgevingsfactoren die op hem inwerken en dat zijn hele leven lang blijven doen (Laub en Sampson 2003; Blokland 2005). Gedrag is altijd het resultaat van voortdurende interacties tussen de aanleg van een mens en de omgeving waarin hij woont. Een buurt, waarin veel criminaliteit en druggebruik voorkomen, is immers een omgeving die opgroeiende kinderen lijkt voor te houden dat het daarbij om normale verschijnselen gaat. Het is tevens de criminaliteit die de inwijding in een criminele levensstijl vergemakkelijkt (Felson 1998).

De meest veerkrachtige kinderen in Half Flora blijken in staat te zijn om ondanks hun grote mate van kwetsbaarheid (risico's) te komen tot zodanig pro-sociaal gedrag dat zij daarin niet verschillen van de niet-kwetsbare groep. Bij de meest veerkrachtige kinderen in mijn onderzoek ontbreekt zeer vaak een ouder: slechts 9% woont bij de eigen vader en 18% woont bij de eigen moeder. (Dat is ook wel logisch, want de afwezigheid van de vader en de afwezigheid van de moeder zijn gekozen als twee kwetsbaarheidsindicatoren). De rol van gezinshoofd wordt bij hen vaak waargenomen door een alleenstaande vrouw, en dat is dus lang niet altijd de eigen moeder maar bijvoorbeeld een tante of oma. Bij die kinderen is er meer huiselijk toezicht buiten schooltijd dan bij kinderen van wie beide ouders buitenshuis werken, wat in de Floragezinnen vaak het geval is. Uiteraard stellen deze gezinsomstandigheden hoge eisen aan het vermogen van de vervangende gezinshoofden om de aan hun zorgen toevertrouwde kinderen goed te begeleiden.

Junger-Tas (1996) wees erop dat later delinquent gedrag van deze kinderen niet zozeer samenhangt met biologische factoren, maar vooral met de afwezigheid van de vader in de opvoeding, gebrek aan toezicht en begeleiding van het kind door de moeder en het optreden van schoolproblemen. Robins, West en Herianci (1975) zijn de mening toegedaan dat zwarte kinderen, afkomstig uit gebroken gezinnen met een lage sociale status, minder schooluitval vertoonden als zij door hun grootouders werden opgevoed. De verzorging door de grootouders bleek een beschermende factor te zijn voor de ontwikkeling van het kind.

Dat het gezin van belang is blijkt volgens Junger-Tas e.a (2008) al uit de verschillen in delinquentie die samenhangen met gezinsstructuur. Opvallend genoeg vinden zij dat het verschil tussen de mate van delinquentie van kinderen die opgroeien in eenoudergezinnen (en vooral in gezinnen waar een stiefmoeder aanwezig is) en de mate van delinquentie van kinderen uit een tweeoudergezin in de moderne samenleving eerder

kleiner dan groter wordt. Dat heeft vooral te maken met het toezicht en de begeleiding die kinderen nodig hebben bij het opgroeien. Meestal voorzien de ouders daarin, maar die moeten hiertoe wel in staat zijn.

Biologische tekorten, het behoren tot de mannelijke sekse, maatschappelijke kwetsbaarheid, zoals sociaal-economische en culturele achterstandpositie van het gezin of een lager opleidingsniveau, het voorkomen van eenoudergezinnen, en slechte buurtomstandigheden, die volgens Meeus (1994) een verhoogd risico op de ontwikkeling van probleemgedrag inhouden, zijn in mijn onderzoek aan de orde geweest. Het is duidelijk dat jongens er in veel opzichten slechter voorstaan dan meisjes: zij zijn gemiddeld kwetsbaarder en zij worden door ouders en leerkrachten ook gemiddeld minder gunstig beoordeeld. Over de gezinssamenstelling (ontbreken van de vaders) is hierboven al opgemerkt dat het feitelijk meer gaat om de aanwezigheid van ouderlijk toezicht, ook al komt dat van oma of een andere volwassene dan de eigen vader en/of moeder. Bij de doorgaans lage inkomens en beperkte opleidingsniveaus van de gezinshoofden rijst al het beeld van een niet al te bevorderlijk thuismilieu op. Inkomens zijn niet goed genoeg gemeten om daarmee verbanden te kunnen leggen.

Duncan en Brook-Gun (1997) wijzen op de correlaties tussen armoede en opleidingsniveau en tussen armoede en gezondheid. Wat de relatie tussen armoede en opleiding betreft kan ik met hen meegaan, omdat uit mijn onderzoek naar voren kwam dat de volwassen huisgenoten doorgaans laag opgeleid zijn. Ook in Suriname gaan lage opleidingen doorgaans samen met minder kans op het vinden of behouden van een baan en ook met gemiddeld lage looninkomsten. Dit brengt met zich mee dat je als kostwinner minder in staat zult zijn om op een adequate manier in het levensonderhoud van je gezin te voorzien en als gevolg daarvan in betrekkelijke armoede zult leven. (Armoede is natuurlijk per definitie betrekkelijk: in veel landen zou een laag Surinaams inkomen voor velen een riante stijging in koopkracht betekenen en omgekeerd zouden vele Surinamers dolgraag beschikken over de koopkracht van bijvoorbeeld een Nederlands bestaansminimum).

De eerste in de rij van de kwetsbaarheidsindicatoren is de gezinsgrootte. In mijn onderzoek blijkt dat ongeveer 76% van de kinderen te klein gehuisvest is, wat zeker consequenties zal hebben voor de fysieke en psychische ontwikkeling. De kinderen in kwestie moeten vaak genoeg een kamer delen met minstens vier anderen. Verder is het zo dat er niet voldoende ruimte aanwezig is voor het maken van huiswerk of om samen met elkaar bezig te kunnen zijn. Het is daarom dan ook niet verwonderlijk dat we dan te doen krijgen met hangjongeren en jongeren die doelloos rondlopen, omdat zij het vertier buitenshuis moeten zien te vinden. Junger-Tas (1996) en Ferwerda (1996) stellen dat het opgroeien in grote gezinnen die klein gehuisvest zijn van invloed kan zijn op mogelijk crimineel gedrag van kinderen als gevolg van de bovengeschetste (gezins-) situaties.

Onder de noemer ontwikkelingsvoorwaarden die volgens Meeus

(1994) een verhoogd risico op de ontwikkeling van probleemgedrag inhouden reken ik gebrekkige gezinscommunicatie (weinig of niets samen ondernemen, niet praten over wat de gezinsleden bezighoudt, geen gedeeld toekomstperspectief formuleren, geen open verwerking van het dagelijkse nieuws), gebrek aan toezicht op het doen en laten, onevenwichtige ondersteuning (geen duidelijke structuur in het opvoedings-milieu), deviante ouders die sterk afwijken van de heersende orde (gebruik van alcohol en drugs, verwaarlozing, mishandeling en/of incest). Meeus spreekt in dit verband over een onveilig opvoedingsklimaat. Ferwerda (1992) is van oordeel dat zulke kwetsbaarheidsindicatoren een doorgeeffunctie naar de jongere kunnen hebben. In mijn onderzoek werden soortgelijke kwetsbaarheidsindicatoren ook gerangschikt onder de noemer van een onveilig opvoedingsmilieu. Gebrek aan toezicht houdt uiteraard ook verband met de gezinssamenstelling. Het hebben van zo'n negatief opvoedingsmilieu was vierde in de rij van negen kwetsbaarheidsfactoren, gemeten naar het aandeel in het verschil tussen de meest en de minst veerkrachtige kinderen. (Afwezigheid van èèn der ouders en lage opleiding van het gezinshoofd namen hierbij de bovenste drie plaatsen in.)

Junger-Tas e.a (2008) onderschrijven met hun onderzoek deze bevindingen en de betekenis van de buurt in het creëren van een positief of negatief opvoedingsmilieu. Ze hebben kunnen vaststellen dat ouders minder toezicht op hun kinderen uitoefenen, zowel wat hun schoolcarrière als wat de vrijetijdsbesteding betreft. Het duidelijkst zien ze dat aan het functioneren op school: kinderen uit probleebuurt blijven vaker zitten, spijbelen vaker en hebben een zwakkere binding met de school. Daarnaast is de binding met ouders van jongeren in probleebuurt zwakker dan die in betere buurten.

9.2.3 *Gezin en school*

Catalano en Hawkins (1996) zien het gezin en de school als de belangrijkste socialisatie-eenheden voor kinderen. Dit wordt weerspiegeld in mijn keuze van twee informatiebronnen (ouders en leerkrachten, 81 vragen ofwel 69% van de 145) en van twee domeinen van pro-sociaal gedrag (gezin en school, 59 vragen ofwel 41% van de 145). Naar de mening van Catalano en Hawkins (1996) zal de sociale binding via het gezin idealiter verlopen middels de ouders, die de kinderen de maatschappelijke normen aanbieden en voorleven. Het gaat hierbij dus niet zo zeer om pure aanwezigheid in het gezin van de ouders als wel om de mate van ouderlijk toezicht die zij aan de opvoeding kunnen bijdragen. Meeus (1994) wees erop dat geen toezicht houden op het doen en laten van het kind bijdraagt tot de ontwikkeling van psychosociale gedrags-problematiek. Ook Junger-Tas (1996) en Ferwerda (1996) zijn de mening toegedaan dat gebrekkig ouderlijk toezicht één van de beste voorspellers is voor het ontwikkelen van crimineel gedrag. Aangezien er in mijn onderzoek naar voren komt dat antisociaal gedrag nauwelijks

correleert met afwezigheid van de vader, mogen we hierin een aanwijzing zien dat matrifocaliteit niet op zich een bron van kwetsbaarheid is. In vele gevallen ontstaat hierdoor immers juist een woonsituatie met méér toezicht.

Evenzeer belangrijk is echter de kwaliteit van het gezin zoals dat tot uiting komt in de band met de ouders (Junger-Tas e.a. 2008). Dat een gebrek aan huiselijke warmte wel een kwetsbaarheidsindicator is die samengaat met antisociaal gedrag in mijn onderzoek, is een bevestiging hiervan.

Meeus (1994) en Rutter e.a. (1979) wijzen op de correlatie tussen indicatoren als gebrek aan schoolmotivatie, geen huiswerk maken, regelmatig verzuimen, de onderwijsstructuur van de school en het bestaan van een autoritair of onevenwichtig systeem van belonen enerzijds en antisociaal gedrag anderzijds. Voor een belangrijk deel wordt dit verband in mijn onderzoek bevestigd, aangezien de meest veerkrachtige kinderen zich opvallend onderscheiden in een grotere gerichtheid op schoolprestaties. Ook blijken zij daarvoor beloond te worden met minder onderwijsachterstand in latere jaren. Wat het pedagogisch klimaat van de school bijdraagt aan de sociale vorming van de kinderen is moeilijk te zeggen. Dat de leerkrachten over de hele linie zoveel ongunstiger oordelen over de jongens kan wijzen op bevooroordeeldheid en op (te) eenzijdige focus van de (haast uitsluitend vrouwelijke) leerkrachten op typisch 'meisjesgedrag' als gehoorzaamheid. Dat in het Surinaamse onderwijs de proportie jongens (al vanaf de eerste jaren van het basisonderwijs) stelselmatig afneemt is ook een aanwijzing dat het onderwijs zich misschien te weinig richt op hun leerstijl en leerbehoeften.

Ringeling (1990) wijst erop dat kinderen van sociaal-economisch lagere milieus in Suriname duidelijk een grotere kans hebben op belemmeringen in hun ontwikkeling. Deze ontwikkelingsachterstand is al merkbaar in de eerste klas van de basisschool en beïnvloedt de leerprestaties in de andere leerjaren negatief. Van de kinderen in de volkswijken doorloopt maar 30% de eerste drie klassen van de lagere school zonder doublures in tegenstelling tot de middenstandswijken, waar dit 75% is. Dit heeft zeker ook te maken met bijvoorbeeld een verschil tussen moedertaal en schooltaal, ook al blijkt uit mijn onderzoek dat dit verschil tegenwoordig voor betrekkelijk weinig kinderen in Half Flora een echte barrière is. De betrekkelijk grote (en na vier jaar toegenomen) onderwijsachterstand die ik aantrof, mag zeker wel als een ondersteuning van Ringelings bevindingen worden gezien.

Meeus (1994) onderscheidt op basis van de opvoedingsfactoren vier opvoedingspatronen of opvoedingsstijlen: de autoritaire, de permissieve, de afwezige en de autoritatieve opvoedingsstijl (Maccoby en Martin 1983; Scholte en Santag 1992). In mijn onderzoek zijn aanwijzingen te vinden voor de veronderstelling dat in de wijk Flora de autoritatieve opvoedingsstijl, die het meest wordt aanbevolen, weinig of helemaal niet wordt gebezigd. Er is in het gezinsleven van veel kinderen waarschijnlijk wel een strenge opvoedingsmoraal te bespeuren, maar de gezinsverhoudingen zijn hiërarchisch gerangschikt onder het gezag van het gezinshoofd (zie ook

Van Niekerk 2000) en de traditionele opvatting over opvoeden verdraagt zich dan het best met een autoritaire opvoedingsstijl. Daarnaast zal er, gegeven de aangetroffen samenstelling van gezinnen en huishoudens, in menig gezin sprake zijn van een permissieve opvoedingsstijl (de kinderen weten oma om hun vinger te winden) of van een afwezige opvoedingsstijl (geen volwassenen aanwezig gedurende een belangrijk deel van de dag) of van een combinatie van deze drie.

Verhulst (2005) wijst terecht op de correlatie tussen lage SES en de gebezigde opvoedingsstijl, omdat ook de opvoeding in Flora voor een deel zeker leunt op het beginsel van straf. Ongehoorzaamheid van het kind leidt al gauw tot straffen, waarbij ook lichamelijk geweld voorkomt. De jongens in mijn onderzoek krijgen daarbij vaker en voor meer (vergrijpen) straf dan meisjes. Ook de leerkrachten oordelen stelselmatig negatiever over hen. Volgens Sampson en Laub (1993) tasten de ongunstige leefomstandigheden in dergelijke buurten (als Flora) de opvoedingsvaardigheden van de ouders aan, waardoor ze zich onmachtig voelen behoorlijk op hun kinderen toe te zien en ze te monitoren. Daarbij ontberen ze bovendien de steun van andere ouders in de omgeving. Huizinga e.a. (2003) zijn van mening dat armoede, eenoudergezinnen en etnische diversiteit samenhangen met een gebrek aan sociale controle en een overeenstemming onder de bewoners over gedragsnormen.

9.2.4 Vriendengroep en of leeftijdgenoten

De meeste kinderen in mijn onderzoek behoren tot een min of meer vaste vriendengroep en of leeftijdgenoten waarmee zij sporten, studeren en andere bezigheden hebben. Uit het onderzoek van Junger-Tas e.a. (2008) blijkt, dat het hebben van een vaste vriendengroep niet automatisch delinquent gedrag hoeft te betekenen. Dit laatste hangt af van de aard van de vriendengroep: heeft zo'n groep bijvoorbeeld een voorkeur voor conventionele gedragspatronen of moedigt zij juist delinquent gedrag aan? Het gaat daarbij om de vraag of kinderen min of meer toevallig in een bepaalde vriendenkring terecht komen, waar de specifieke socialisatie hen tot delinquent gedrag aanzet, dan wel of jongeren de delinquente groep zelf selecteren.

Wat de vriendengroep en/of leeftijdgenoten betreft zegt Meeus dat acceptatie door leeftijdgenoten een belangrijke rol speelt. Kinderen die afgewezen worden kunnen hierop reageren met agressief gedrag. Zulke afwijzing gebeurt vaak omwille van agressie en een gebrek aan sociale vaardigheden (Snyders, Dishon en Patterson 1986). Populaire kinderen zijn actieve participanten in groepjes van vrienden en vriendinnen. Dat zouden overigens ook wel groepjes kunnen zijn met deels of voornamelijk negatieve bezigheden. De kinderen in mijn onderzoek zijn waarschijnlijk nog wat te jong voor een echte doorwerking van negatieve of positieve peer pressure. Er bleek nog geen duidelijk verband tussen zelfbeeld en veerkracht te zijn,

en peer pressure is vooral effectief wanneer kinderen merken dat hun zelfbeeld te sterk afwijkt van het in de peer groep gangbare of gewenste imago.

9.2.5 De persoon van de jeugdige zelf

In de jeugdige zelf kunnen een aantal disposities tot ontwikkeling komen, die de vatbaarheid voor probleemgedrag versterken en die herleid kunnen worden tot tekorten in de cognitief-emotionele vaardigheden, namelijk geringe ego-veerkracht en een problematische ego-controle (Meeus 1994; Catalano en Hawkins 1996). Mijn veerkrachtberekening kan dienen als een operationalisatie van deze opvatting. Kinderen die kwetsbare omstandigheden weten te overwinnen en hoog scoren op een instrument voor pro-sociaal gedrag tonen daarmee grote veerkracht. Daarmee is nog niet gezegd waaraan zij die veerkracht ontleen: aan een sterke eigen persoonlijkheid, aan het besef dat schoolsucces en empathie van het allergrootste belang zijn, aan de invloed of het voorbeeld van één of meer goed sturende volwassenen (ouders, oma of tante), aan de vriendengroep of aan een religieus uitgangspunt. Of dit ook wordt bevestigd in het ontbreken van later probleemgedrag is niet duidelijk, aangezien in het vervolgonderzoekje geen der kinderen op zulk gedrag bleek te zijn overgegaan.

Pro-sociaal gedrag

Wanneer de behoefte aan troost en veiligheid van het jonge kind keer op keer niet wordt beantwoord door de opvoeder, ontwikkelt het jonge kind negatieve gevoelens over de eigen waarde. Het kind voelt zich afgewezen, niet gewaardeerd en beoordeelt zichzelf als iemand ten opzichte van wie de opvoeder en anderen niet responsief of behulpzaam hoeven te reageren (cf. Bowlby 1991b). Bij de meest veerkrachtige kinderen in mijn onderzoek ontbreekt het waarschijnlijk niet zo zeer aan deze troost en veiligheid, aangezien zij vaak wonen in het gezin van een oudere, gepensioneerde vrouw – hun oma, die overdag thuis is en die beschikbaar is voor zulke opvang en steun. Een belangrijke belemmering voor de ontwikkeling van pro-sociaal gedrag ten opzichte van zichzelf en van anderen wordt voor die kinderen dan door die oma (of tante) opgeheven.

Ouders met psychische problemen, zoals depressiviteit of schizofrenie, onderhouden wel vaker een onveilige gehechtheidsrelatie met hun kind (Van IJzendoorn e.a. 1992). Van de 220 kinderen in mijn onderzoek zeiden 11 meisjes en 10 jongens dat één of meer gezinsleden wel eens voor psychiatrische behandeling waren opgenomen. Het is echter niet bekend welke aandoening behandeld werd. Ook was de vraagstelling (Wie bij jou thuis is wel eens in LPI opgenomen?) wat vaag, want wie die afkorting van de vroegere naam 's Lands Psychiatrische Inrichting niet kent, kan niet weten dat het om een psychiatrisch ziekenhuis gaat. Ook mag

de mogelijkheid van verwarring met zeer bekende afkortingen als SPI en CPI (twee opleidingsinstituten voor basisschoolleerkrachten) of zelfs PI (penitentiaire inrichting) niet worden uitgesloten.

Kinderen die *veilig gehecht* zijn aan hun ouders, zullen de medemens met vertrouwen tegemoet treden, zich makkelijker kunnen inleven in zijn/haar gevoelswereld en met medeleven reageren op diens noden en pijn. *Empathie* ('invoelend medeleven') is vervolgens bevorderlijk voor het verwerven van morele kwaliteiten, zoals een pro-sociale gezindheid, respect voor personen, zorg en rechtvaardigheid (Davis 1996; Eisenberg en Fabes 1991; Vreeke e.a. 1990). In mijn onderzoek heeft empathie bij de operationalisatie van pro-sociaal gedrag dan ook een ruime plaats gekregen.

Zijn de meest veerkrachtige kinderen nu ook vaker veilig gehecht aan hun ouders (of de vervangende volwassenen?) Dat lijkt in mijn onderzoeksgroep niet het geval te zijn. Als ik de vraag 'Heb je het gevoel dat je moeder (c.q. vader) van je houdt?' als uitgangspunt neem, dan blijkt 82% van de meest veerkrachtige kinderen hierop voor de moeder bevestigend te antwoorden en 79% voor de vader. In de minst veerkrachtige groep is dit 94% voor de moeder en 82% voor de vader. In aanmerking nemende dat de meest veerkrachtige kinderen veel minder vaak bij een of beide eigen ouders wonen, kunnen we uit deze gegevens niet concluderen dat de empathie, die de meest veerkrachtige kinderen gezien hun hoge scores op pro-sociaal gedrag juist beduidend méér demonstreren dan de minst veerkrachtige kinderen, rechtstreeks te koppelen valt aan een grotere mate van veilige hechting aan de ouders. De rol van de vervangende volwassene (tante, oma) is waarschijnlijk ook hierin van groot belang. Dit wordt bevestigd door de antwoorden op een vraag als 'Met wie kun je thuis praten als je verdriet of problemen hebt?' Bij de kinderen in de minst veerkrachtige groep is dat bij 80% van de antwoorden de moeder, de vader of een broer of zus. Bij de meest veerkrachtige kinderen zijn die naaste familieleden slechts in 57% van de antwoorden de eerst aangewezen bron van aandacht en steun. Het omgekeerde beeld vertoont de groep steunverleners die bestaat uit ooms, tantes en grootouders. Zij worden in 16% van de antwoorden van de minst veerkrachtige kinderen genoemd tegen 29% van de antwoorden der meest veerkrachtige kinderen (waarvan 18% een tante en 11% een oma). Geen enkel kind uit de minst veerkrachtige groep moet terugvallen op iemand die *helemaal geen* familie is; bij de meest veerkrachtige groep is dat voor 6,3% wel het geval.

Kwetsbaarheid en veerkracht

De bedreigende factoren, waaraan de kinderen zijn blootgesteld bepalen in overwegende mate hun kwetsbaarheid. Veerman (1988), Bol e.a. (1998), Jessor (1993) en Loeber e.a. (1991) zijn van mening dat een persoon die wordt blootgesteld aan bedreigende factoren kwetsbaarder staat in het leven. Die kwetsbaarheid kan volgens hen verlicht worden door zogenaamde

‘beschermende factoren.’

Risicofactoren voor drugsgebruik en crimineel gedrag omvatten omstandigheden en normen op gemeenschapsniveau die gunstig zijn voor deze gedragingen: een gedesorganiseerde buurt, economische ontbering, gezinsconflicten, zwakke gezinsbanden, ouderlijke toegeeflijkheid, vroege en aanhoudende probleemgedragingen, falen op school, afgewezen worden door leeftijdgenoten in de lagereschoolklassen, associatie met drugsgebruikende of delinquente leeftijdgenoten of volwassenen, vervreemding en opstandigheid, houdingen gunstig voor drugs-gebruik en misdaad en een vroeg begin van het drugsgebruik of crimineel gedrag (Hawkins, Catalano en Miller 1992b; Loeber e.a. 1991; Simcha-Fagan e.a. 1986; Dukes en Stein 2001).

In een dergelijke opsomming van risicofactoren en bedreigingen zouden naar mijn opvatting *géén gedragingen van het kind zelf* mogen voorkomen. Bij een risicofactor op het niveau van het kind zelf kan ik me wel voorstellen dat bijvoorbeeld een lichamelijke afwijking of een geestelijk gebrek kan leiden tot sociale uitstoting of tot gebrekkig begrip voor andermans rechten en gevoelens, maar zo’n afwijking of gebrek moet een *onafhankelijk* verschijnsel zijn. Een hazelip of een ernstige mate van autisme zijn geen gedragingen maar omstandigheden. Een oogafwijking kan al voldoende zijn om wegens het dragen van een bril te worden gepest en buiten de peergroep gesloten te worden, wat eventueel een aanleiding kan zijn voor een minder pro-sociale opstelling. Maar die aanleiding en die opstelling moeten wel gescheiden worden gehouden.

Toch zien we bij de bovengenoemde auteurs interne risicofactoren als ‘vroege en aanhoudende probleemgedragingen’, ‘falen op school’, ‘associatie’ met verkeerde vrienden, ‘vervreemding en opstandigheid’ enzovoort, tot regelrecht crimineel gedrag toe. Risicofactoren worden hier verwisseld of verward met *indicatoren* van ongewenst gedrag. Een risicofactor of bedreigende factor kan ertoe bijdragen dat zulk gedrag zich manifesteert, maar kan niet het gedrag zelf zijn. Indicatoren voor risico’s en bedreigingen (dus voor kwetsbaarheid) moeten onafhankelijk zijn van het gedrag waarvoor zij een bedreiging vormen (bijvoorbeeld pro-sociaal gedrag).

In mijn onderzoek heb ik om die reden een strenge scheiding aangebracht tussen kwetsbaarheidsindicatoren waarop een kind zelf geen invloed heeft (bijvoorbeeld wel of niet bij de eigen ouders wonen) en gedragsindicatoren (bijvoorbeeld wel of niet empathisch omgaan met klasgenoten). De bepaling van iemands veerkracht zou anders ook onmogelijk worden: als al dan niet pro-sociale gedragingen en kwetsbaarheidsindicatoren door elkaar lopen, kan veerkracht niet meer zuiver worden opgevat als pro-sociaal gedrag onder kwetsbare omstandigheden.

Als voorbeeld van de bedoelde verwarring wil ik wijzen op de bijdrage van Masten en Douglas (1998). In de afgelopen 25 jaar is volgens hen veerkracht onderzocht in een verscheidenheid van situaties in de gehele

wereld. De resultaten van deze onderzoeken zijn opvallend consistent en wijzen op kenmerken van kind en milieu die in vele studies in verband worden gebracht met competentie of beter psychologisch functioneren gedurende of na ongunstige ervaringen. Het gaat hierbij om de volgende kenmerken:

Bron	Kenmerk
Kind zelf	Goed intellectueel functioneren Aantrekkelijk, vriendelijk, makkelijk en gemoedelijk in de omgang Goed zelfbeeld, zelfwerkzaamheid, zelfvertrouwen Talenten Geloof in de toekomst
Gezin	Goede band met zorgzame ouderfiguren Gezaghebbend ouderschap: warmte, structuur, hoge verwachtingen Gunstige sociaal-economische omstandigheden Verbondenheid met grote ondersteunende familienetwerken
Wijdere omgeving	Banden met pro-sociale volwassenen van buiten de familie Banden met pro-sociale organisaties Bezoeken van effectieve scholen

In dit overzicht staan vooral bij de bron 'kind zelf' voorbeelden van gedrag (intellectueel functioneren) en voorbeelden van andere niet-onafhankelijke eigenschappen, zoals het hebben van een positief zelfbeeld. Het woord 'kenmerk' verwijst dus niet in alle gevallen naar iets dat zowel extern als stabiel is. Je zelfbeeld is aan verandering onderhevig en het is ook geen omstandigheid zoals het al dan niet bij je ouders wonen een omstandigheid is.

Als veerkracht datgene is wat maakt dat jij je onder kwetsbare omstandigheden toch pro-sociaal gedraagt, dan moeten dat externe omstandigheden zijn, omdat interne factoren als intellectueel functioneren of het hebben van een positief zelfbeeld nauwelijks van gedrag te onderscheiden zijn (en alleen via gedragsmetingen zichtbaar te maken zijn). Alleen lichamelijke en/of geestelijke gebreken zouden wellicht als kind-interne risicofactoren (of kwetsbaarheids-indicatoren) moeten gelden. Kwetsbaar ben je door omstandigheden waar je niets (meer) aan kunt verhelpen of door wat anderen je aandoen, veerkrachtig ben je door desondanks pro-sociaal gedrag te vertonen.

Onder deze omschrijving is vroeger ongewenst gedrag dat tot stigmatisering heeft geleid (bijvoorbeeld veroordeeld geweest zijn) wel een vorm van kwetsbaarheid, want het werkt in je nadeel en je kunt er niets meer aan veranderen. Die onveranderlijkheid maakt het tot een omstandigheid, die vervolgens als een aan het individuele kind gekoppelde kwetsbaarheidsindicator kan worden gebruikt in de veerkrachtbepaling.

Wie eens steelt, blijft altijd een dief, zegt een bekend spreekwoord.

Als descriptieve kwalificatie valt daarop niets af te dingen. Een dief ben je als je ten minste één keer iets hebt gestolen. En wie ééns steelt, blijft daarna altijd iemand die ééns heeft gestolen, dus een dief. In die zin is het spreekwoord een tautologie en dus per definitie waar. Maar wat er werkelijk mee wordt bedoeld, is een voorspelling, een aankondiging van waarschijnlijk toekomstig gedrag. Als een zodanige predictieve kwalificatie deugt die uitspraak niet: dat je ooit hebt gestolen betekent niet dat je opnieuw zult stelen. Dat je ooit veroordeeld was wegens diefstal, is dus inderdaad een vaststaand gegeven, een onveranderlijke omstandigheid die je nu kwetsbaar maakt. Je zult waarschijnlijk moeilijker aan werk, huisvesting, vrienden en een levenspartner kunnen komen, om over respect van de medemens maar te zwijgen. Maar of je, wellicht mede als gevolg van die kwetsbaarheid, doorgaat met stelen, of besluit om van andermans bezittingen af te blijven, is geen vaststaand gegeven. Het is een keus, een vorm van pro- of antisociaal gedrag, die tegen je kwetsbaarheid kan worden afgezet om je (gebrek aan) veerkracht af te meten.

9.3 Maatschappelijke relevantie

9.3.1 Flora als buurt (lessen voor de bewoners)

In paragraaf 5.4 citeerde ik een oudere inwonster van Half Flora, die meende dat de buurt vroeger aangenamer was als gevolg van een grotere etnische diversiteit. Nu legt zij verband tussen de grote creoolse meerderheid en de afgenomen sociale controle:

Jaren geleden hebben ook andere etnische groepen hier gewoond en toen was er sprake van gemeenschappelijke recreatie en sociale controle ten opzichte van elkaar en we hebben ook heel vaak sociale bijstand verleend aan elkaar. Buren zorgden ervoor dat alle kinderen naar school gingen. Ook de kinderen wisten dat erop elkaar werd gelet.

Of de buurt voorheen inderdaad minder homogeen creools was, staat nog te bezien. Ik wil wel aannemen dat er vroeger meer sociale controle en onderlinge bijstand was; ik zie dat vooralsnog als een valide observatie en niet als *wishful thinking*. Het kan echter evengoed verklaard worden uit de andere omstandigheden van die tijd. Het leven in Surinaamse volkswijken was enkele decennia geleden ongetwijfeld minder stressvol dan nu. Vóór de enorme inflatiegolf van de jaren tachtig en negentig was de druk op het gezinsbudget niet zo groot en konden meer moeders zich veroorloven voor hun schoolgaande kinderen thuis te blijven. Wie buitenshuis werkte, had aan één baan voldoende en hoefde er geen hossels naast te hebben.

De geciteerde dame geeft echter naar mijn mening een uiterst waardevol aspect aan, wanneer zij memoreert dat de burens ook opletten op het naar school gaan van de kinderen. Zelfs al zou dit een overhaaste

generalisatie zijn van haar privé-ervaringen, dan nog zou het voor vele kinderen in Flora goed zijn als zij wisten dat de medebewoners van de buurt ook op hen letten. Met dat laatste bedoel ik niet eens zozeer het uitoefenen van controle. Zo leuk is het immers niet om in elke buurtbewoner een potentiële cipier of spion te moeten zien. Maar het onderling tonen van oprechte belangstelling en bezorgdheid is wel nuttig en wenselijk. Dat kan uiteraard alleen als de burens aanwezig zijn, en niet indien zij ook allemaal school- en werkverplichtingen elders hebben.

Het zou dan ook heel goed zijn als de volwassenen in Flora konden overeenkomen dat zij kinderen in de schoolgaande leeftijd zouden aanspreken wanneer zij hen onder schooltijd op straat aantreffen. Daarmee zou het belang van het schoolbezoek worden onderstreept. Mijn onderzoek laat zien dat gerichtheid op schoolwerk een kenmerk is waarin de meest veerkrachtige kinderen zich gunstig onderscheiden van de minst veerkrachtige groep.

Bij voorkeur moeten de ouders of verzorgers van schoolgaande kinderen, die menen dat hun kinderen gebaat zullen zijn bij deze aanvulling op het ouderlijk toezicht, zelf aangeven welke andere volwassenen zij het recht geven om op deze wijze belangstelling te tonen. De kinderen moeten dit dan ook weten, want we moeten immers voorkomen dat willekeurige personen zich met de kinderen gaan bemoeien – het gevaar van verkeerde bedoelingen is immers groot en reëel. Verder zouden de medebewoners er goed aan doen zelf in allerlei vormen van pro-sociaal gedrag het goede voorbeeld te geven. Geen rommel op straat gooien, geen bromfietsraces houden waar kinderen spelen, geen oorverdovende muziek draaien in de naaste omgeving van studerende kinderen, geen drugsgebruik of dronkenschap aan de dag leggen, zelf vriendelijk omgaan met de Chinese winkelier in plaats van op ruwe toon en in de gebiedende wijs vanuit de deuropening een bestelling te plaatsen en de klanten vóór jou te negeren. Pro-sociaal gedrag is immers een vorm van beschaving waardoor je minder aanstoot geeft en waardoor het anderen makkelijker wordt gemaakt om met jou te verkeren. ‘Goed voorbeeld doet goed volgen’ zegt het spreekwoord. Volwassenen die zelf niet doen wat ze aan kinderen voorhouden (*they don't walk the talk*) zijn ongeloofwaardig en kunnen niet verwachten dat hun adviezen worden opgevolgd maar eerder dat hun handelingen worden nagebootst.

Buurtbewoners die tekenen opmerken van mishandeling of verwaarlozing (materieel en/of emotioneel) doen er goed aan niet het hoofd af te wenden maar in het belang van het kind tijdig een hulpverleningsinstantie in te lichten.

Kortom: de buurt kan waarschijnlijk geen invloed uitoefenen op de kwetsbaarheid van de kinderen, maar wel op hun pro-sociaal gedrag en op hun besef van het belang van de school. Als Flora zich zou kunnen ontwikkelen tot een *community that cares*, in de woorden van Hawkins en Catalano (1992) en ook conform de visie van Junger-Tas (1997 en 2008),

wordt er iets heel wezenlijks bijgedragen aan het stimuleren van pro-sociaal gedrag en zodoende ook aan de ontwikkeling en de bevordering van de veerkracht onder kwetsbare kinderen.

9.3.2 Lessen voor ouders

Ook het gezin zou een *community that cares* moeten zijn. Het gaat dan wel om een veel kleinere gemeenschap dan de buurt, maar het gaat eigenlijk niet om wezenlijk andere aspecten of kenmerken: goed toezicht en het goede voorbeeld zijn ook in gezinsverband van groot belang.

Bij het toezicht komt in het gezin een affectieve basis aan de orde. Daarbij is er in Flora het grote probleem van de afwezige ouders, vooral vaders. 'Normale' tweeoudergezinnen zijn ver in de minderheid. De taak om structuur en duurzaamheid in de relatie met de kinderen aan te brengen komt dan te rusten op de schouders van andere volwassenen, vaak een tante of een oma.

Veilige hechting is onder de typerende omstandigheden van Half Flora voor veel kinderen moeilijk te realiseren. Onvolledige gezinnen met weinig ouderlijk toezicht zijn niet de beste thuisomgeving waarin een kind positieve interactiepatronen aanleert en internaliseert. Integendeel komt het zwaartepunt van het pedagogisch klimaat te liggen bij anderen dan de eigen ouders of zelfs bij volwassenen buiten het eigen biologische gezin. De kans op misvorming van de persoonlijkheid neemt onder die omstandigheden toe, met voorspelbare gevolgen voor het latere (gebrek aan) pro-sociaal gedrag.

Over het aandeel van deze zogenaamde *female-headed households* in het bevorderen of belemmeren van een goede (pro-sociale) ontwikkeling van de kinderen bestaat geen eenstemmigheid. Vaak worden zij in verband gebracht met instabiliteit, delinquentie, geweldpleging en andere negatieve factoren (zie bijvoorbeeld Sherman e.a. 1998). Anderzijds is uit mijn onderzoek naar voren gekomen, dat de meest veerkrachtige kinderen (die merendeels afkomstig waren uit onvolledige gezinnen met vrouwelijke gezinshoofden) deze specifieke kwetsbaarheid wisten te overwinnen en zelfs erin slaagden hun onderwijsachterstand minder te laten oplopen dan de kinderen in de minst veerkrachtige groep (die vrijwel allen uit volledige gezinnen kwamen).

Het verdient zeker nadere aandacht (en nader onderzoek) of de grotere kwetsbaarheid door het ontbreken van vader en/of moeder niet vaak wordt goedge maakt door de aanwezigheid van een ouder vrouwelijk familielid dat niet buitenshuis werkt en dus in staat is de kinderen meer opvang, ondersteuning en toezicht te bieden dan de ouders zelf zouden kunnen, zeker indien zij beiden voltijds buitenshuis zouden werken. Het zou er ook nog wel wat toe kunnen doen dat zo'n ouder vrouwelijk familielid (denk aan een tante of oma) door haar ervaring en levenswijsheid een relaxtere houding in de opvoeding kan aannemen en minder geneigd is

daarbij van strikte discipline en van autoritaire communicatie-patronen uit te gaan. Integendeel, zij zou wellicht zelfs eerder geneigd kunnen zijn tot troost en bemoediging in het eerder verworven besef dat fouten maken een noodzakelijk onderdeel is van elk leerproces, ook van de socialisering.

Aan de ouders (en de vele andere verzorgers) van de kinderen in Flora die willen bijdragen aan de veerkracht van hun kinderen zou ik enkele adviezen willen geven die in grote lijn overeenkomen met wat hierboven ten aanzien van de buurt is gezegd.

- Steun en beloon pro-sociaal gedrag, liever dan het ontbreken daarvan af te straffen.
- Als u straft, laat de correctie dan een opvoedend doel en een daarop gerichte vorm hebben en niet gericht zijn op machts-uitoefening of wraakneming. Wees niet verbitterd of ruw.
- Communiceer eerlijk en open met uw kinderen. Behandel hen als kinderen en niet als volwassenen.
- Geef zoveel mogelijk in alles zelf het goede voorbeeld en maak duidelijk dat u dat zo bedoelt.
- Bevorder een positieve houding ten opzichte van de school en het schoolwerk.
- Toon oprechte belangstelling voor uw kinderen, ook in hun leven buiten het gezin (de school, de vriendengroep enzovoort).
- Speel geen manipulatieve spelletjes met kinderen, lach hen niet uit om hen te kwetsen, vergelijk hen niet met andere kinderen, en toon geen voorkeur voor één bepaald kind.
- Pas op met al te makkelijke beeldvorming in het nadeel van jongens, vooral als er een rolmodel of voorbeeldfiguur als de eigen vader ontbreekt. Ga ook na of uw eigen opvattingen over jongens- en meisjesgedrag eerlijk zijn en geen stereotypen.

Opvoedingsondersteuning en oudertraining

Het is in Half Flora geen overbodige luxe om de kwaliteit van de gezins-opvoeding te verbeteren door de noodzakelijke opvoedingsvaardigheden van de ouders te ontwikkelen. Veel ouders – denk aan de tienermoeders – hebben noch de kennis noch de levenservaring die nodig zijn voor een evenwichtige uitoefening van de opvoedersrol. Het beschikbaar stellen (en nagenoeg drempelloos toegankelijk maken) van een plaatselijk expertisecentrum in zaken van opvoeding kan ouders tot het inzicht brengen dat er voor hen heel wat waardevols te leren valt en dat zij van een anders uitgeoefend ouderschap ook zelf grote voordelen zullen hebben.

Van zo'n centrum kan ook een gericht trainingsaanbod uitgaan. Vooral als ouder-trainingen niet lijken op naar school gaan, maar attractieve vormen van gemeenschapsactiviteiten hebben, is de kans groot dat mensen zich ervoor zullen interesseren en zullen participeren.

Voor het bevorderen van pro-sociaal gedrag en sociale competentie en voor het terugdringen van probleemgedrag of antisociaal gedrag zou de oudertraining tenminste de volgende, op sociale leerprincipes gebaseerde leerdoelen van de ouders moeten bereiken:

- kinderen goed observeren en er adequaat toezicht op uitoefenen
- kinderen goed begeleiden en sturen
- anti-sociaal kindergedrag herkennen en daar op juiste – niet gewelddadige – wijze op reageren met opvoedkundig zinvolle, aangepaste straffen

9.3.3 Lessen voor leerkrachten

Meisjes en jongens verschillen al voor ze naar school gaan. De manier waarop ze zich socialiseren leren ze uit rolmodellen. Die zitten ingebakken in de samenleving en in de manier waarop we kinderen opvoeden. Meisjes worden bijvoorbeeld verbaal meer gestimuleerd en krijgen minder straf en beloning voor hun gedrag (Tjon-A-Ten 1987). Dit patroon is in de antwoorden van mijn respondenten meermalen duidelijk aanwijsbaar.

Dat de jongens in veel opzichten kwetsbaarder zijn dan de meisjes, bijvoorbeeld in de veel grotere mate van afwezigheid van één of beide ouders in het gezin, en dat ze als groep ook achterblijven bij de meisjes qua pro-sociaal gedrag, plaatst hen op school in een minder gunstige uitgangspositie. Stereotype verwachtingen van leerkrachten ten aanzien van gedragsverschillen worden hierdoor al gauw bevestigd. Jongens worden als stouter of brutaler ervaren. Ze lopen meer risico op slechte schoolresultaten en blijven vaker zitten. Geweld en leerachterstand zijn grotendeels jongensproblemen.

De school heeft al geen geweldige reputatie als het erom gaat rekening te houden met individuele verschillen in aanleg of competenties en daar op passende wijze onderwijskundig en opvoedkundig mee om te gaan. Die school lijkt ook op het groepsniveau van de beide geslachten geen adequate reactie te kunnen bieden, gezien de opvattingen van de leerkrachten over de jongens en gezien de grotere onderwijsachterstand die zij oplopen. (Dit (gemiddelde) beeld doet vanzelfsprekend geen recht aan de leerkrachten die wel hun best doen om elk kind te behandelen naar zijn of haar eigen mogelijkheden en beperkingen.)

Jongens moeten (als groep) meer veerkracht opbrengen dan meisjes om dezelfde scores voor pro-sociaal gedrag te halen. Dat is geen reden om de lat voor hen lager te leggen; het is wel een reden om hen vaak en gericht aan te moedigen. Die vergroting van positieve aandacht voor de jongens moet echter niet in het nadeel van de meisjes komen.

De meeste leerkrachten zijn zich niet bewust van hun verschillend gedrag t.o.v. jongens en meisjes. Daardoor benadrukken en versterken zij zelf de verschillen. Ook al hebben onderwijsgeevenden in hun opleiding

kennis gemaakt met de pedagogische inzichten die samenhangen met genderverschillen, dan nog blijft het de vraag of zij die cognitieve inzichten weten om te zetten in hun dagelijkse opvoedkundige handelen. Zij komen immers in een schoolsysteem te werken dat van oudsher niet op die inzichten is gestoeld en krijgen het moeilijk als hun praktijk te sterk afwijkt van de schoolcultuur.

Om veerkracht bij hun pupillen te bevorderen zouden leerkrachten de volgende adviezen ter harte kunnen nemen:

- Moedig pro-sociaal gedrag aan. Bespreek dit gedrag en de wenselijkheid daarvan met de kinderen (niet preken, maar gezamenlijk de meerwaarde van een pro-sociale houding verkennen en ontdekken). Bevorder vooral ook pro-sociaal gedrag tussen de leerlingen onderling.
- Leer het nodige over de maatschappelijke kwetsbaarheid van de kinderen. Hiervoor is het voldoende om wat oprechte belangstelling te tonen.
- Leg huisbezoeken af, maar doe dat niet alleen of in de eerste plaats bij grote leer- of gedragsproblemen.
- Wees alert op verzuim of passiviteit in de les.
- Sla acht op tekenen van mishandeling, verwaarlozing of misbruik.
- Bevorder een pro-actieve houding ten opzichte van schoolwerk en van leren.
- Vermijd en bestrijd het denken in stereotypen ten aanzien van geslacht, bevolkingsgroep, geloof, taal en dergelijke. Het gedrag van een individu hoeft niets te maken te hebben met de generalisaties en vooroordelen van (de ander) over een gehele groep.
- Laat ieder kind zich door u geaccepteerd voelen, zodat de essentiële driehoek leerkracht-leerstof-leerling een veilige basis voor intellectuele en emotionele groei is.

9.3.4 Lessen voor buurtbeleid

Buurtbeleid wordt *grosso modo* gemaakt door de overheid, door organisaties en door individuele personen die erin slagen voor hun initiatieven een breder draagvlak te scheppen.

Bij de overheid denken we niet alleen aan de centrale overheid met haar ministeries en diensten (bijvoorbeeld de politie), maar ook aan lagere overheden zoals het districtsbestuur en het ressortsbestuur (beter gezegd: de ressortsraad, want op ressortsniveau zijn er geen executieve bevoegdheden gedelegeerd). Bij de organisaties ligt het voor de hand om te denken aan kerkelijke, culturele, sociale, sportieve, politieke en vergelijkbare groepen en instellingen. Ook op ontwikkeling gerichte instanties en hulpverleningsorganisaties van buiten de buurt die hun werkgebied geheel

of ten dele in Half Flora hebben, moeten hieronder worden gerekend. Ook bedrijven kunnen het hunne bijdragen aan een beter leefklimaat in de buurt.

Een buurt met een weinig pro-sociaal klimaat geeft de opgroeiende kinderen het idee dat het normaal is om je niet pro-sociaal te gedragen. Zo'n buurt kan ertoe bijdragen dat goedwillende ouders, buurtgenoten of leerkrachten moedeloos of cynisch worden. Wat helpen immers al je goede inspanningen als het leven op straat keer op keer de tegengestelde invloed uitoefent? De natuurlijke aanvulling die van de buurt zou moeten uitgaan op het ouderlijk toezicht (of misschien zelfs de vervanging daarvan) komt dan niet tot haar recht.

De overheid en de andere instanties zouden alles wat in hun vermogen ligt moeten doen om het leefklimaat in Half Flora te verbeteren. Meer en veilige sport- en speelgelegenheden, intensievere politieursurveillance (bijvoorbeeld van de *bikers*) en heropening van een plaatselijke politiepost, instelling van een actieve buurtwacht, regelmatige vuilverwijdering, tijdige reparatie van kapotte wegen en rioleringen, dat zijn zo een aantal maatregelen die onmiddellijk tot een aangenamer woon- en leefklimaat in de buurt leiden.

Ook zou het goed zijn als er beleid kwam om meer werkgelegenheid binnen de buurt te scheppen en te stimuleren dat meer mensen eigen bedrijfjes starten of in Flora vestigen. Commerciële en ambachtelijke activiteiten brengen immers vele mensen met 'normale' zakelijke bedoelingen op straat en van hen gaat een ander voorbeeld uit dan van werkloze bierdrinkers of van hangjongeren.

Naschoolse buurtopvang

Er zou een center-based programma ontwikkeld moeten worden voor jonge kinderen van werkende ouders. Hierbij zou gebruik gemaakt kunnen worden van onderwijsassistenten en/of hulpmoeders. Veel energie zou gestopt moeten worden in het werven, scholen en behouden van buurtmoeders, omdat deze een cruciale rol spelen bij het volgen, superviseren en controleren van de participerende moeders.

Buurtpreventie

De buurtpolitie (lees buurtmanager) kan een essentiële bijdrage leveren tot veiliger buurt, vooral bij zaken als overlast van jongeren, openbare dronkenschap, drugsoverlast, vandalisme, autosloop, vervuiling en verloedering. De beste resultaten worden in dit verband bereikt als de buurtpolitie hecht samenwerkt met overheidsdiensten en met gezondheids- en hulpverleningsinstanties.

Summary

My study regards the development of children growing up in a predominantly creole (black) neighborhood in Paramaribo, Suriname. By intuition I would expect these children to perform poorly in school or to manifest antisocial behavior as a consequence of the accumulated risk factors in their environment. Yet, in spite of this objectively vulnerable starting position, some of these children appear to harbor sufficient strength to become socially well-adjusted citizens. As a first step towards a better understanding of these facts we may use Catalano and Hawkins' social development model (1996) and Meeus' psycho-social approach (1994). These authors explain antisocial behavior by pointing to the unfavorable interaction between the children on the one hand and the family, the school, the peer group, and the neighborhood on the other hand. But there are protective factors as well, explaining why some children do not end up in a downward spiral. Apparently, they are resilient. This empowers them to identify with others' needs (to empathize) and to react with emotional sensitivity to others (attachment) and to develop pro-social behavior in general.

Resilience thus amounts to pro-social behavior under vulnerable circumstances. What decides a child's resilience? In this study we aim to find distinctive background characteristics. *Resilience* is defined by Catalano and Hawkins as the difference between the threatening and the protective effect of various factors. One such factor would be the yes/no-question whether a child is raised in a two-parent family. Other factors may be a matter of more and less, of a gradual difference in vulnerability, such as the family income level.

Pro-social behavior is demonstrated by children who support and help others in conventional environments through their capacity for empathy and who earn the environment's appreciation by doing so. This too may be measured by assessing the presence or frequency or degree of a certain type of behavior. For instance, a child who always or usually helps classmates counts as more pro-social than another child who is only rarely if ever willing to help. The same reasoning applies to the *anti-social behavior* of children who behave themselves in a conventional environment in a way that has negative consequences for others and that will be disapproved.

To ascertain children's resilience we therefore must map or list the risk factors and the protective factors that define their vulnerability. Next, we must measure their level of pro-social behavior.

The next question then becomes which background characteristics are related to resilience. This may be investigated by comparing extreme groups of children: those who, according to our expectations, manifest anti-social behavior, and those who, contrarily, still demonstrate pro-social behavior. This allows us to state the following principal research problem:

In which respects, in which way and to which degree do the most resilient children distinguish themselves from the least resilient children growing up in the same vulnerable neighborhood (Half Flora)?

Chapter 2 sketches the theoretical backdrop to this study. I present an overview of theoretical insights and research findings concerning the central questions of (juvenile) criminality, social vulnerability, pro-social and anti-social behavior, and resilience. What can we learn about the children of Half Flora when we view them from these theoretical perspectives? And what can we learn about these theoretical perspectives when we use them to study the children of Half Flora?

Resilience theories come in two varieties: Catalano and Hawkins's (1996) model of social development and Meeus's (1994) psycho-social approach. The model of social development, presented by Catalano and Hawkins, is an important starting point. Pro-social behavior is an expression or evidence of social development in the desired direction and to an acceptable level, whereas anti-social behavior demonstrates development in the opposite direction. Vulnerability (the balance of threatening and protective factors) and resilience are sufficiently represented in this model. Meeus's psycho-social approach is my primary pedagogical basis for better understanding the internal and external risks that accompany the growth and the behavioral development of children and adolescents, as well as the protective factors such as resilience.

From the contributions with regard to resilience by (among others) Rutter (1979 and 1987), Meeus (1994), Bradley et al. (1994), Ferguson and Lynskey (1996), Catalano and Hawkins (1996), Masten et al. (1998), and Dukes and Stein (2001) comes the understanding that resilience, apart from counteracting anti-social or even delinquent behavior at the level of the individual child, can also be a protective factor at the family level in the presence of a warm, nurturing, and supportive relationship with at least one parent. Jessor et al. (1995), Patterson et al. (1992) and Stacey et al. (1992) provided the insight that, alongside parental bonding, parental supervision (both in quantity and in quality) counts as a protective factor. A third string of authors (Garmezy 1985; Veerman 1988; Loeber 1990; Hawkins 1995; Catalano and Hawkins 1996; Junger-Tas 1997; Van Acker 1998; Dekovic 1999; Van der Heiden-Attema and Bol 2000) stressed that protective factors are not just to be found in the child and the family but also in the child's wider social environment like the school and the peer group or circle of friends.

A study of pro-social behavior, the logical opposite of anti-social behavior, cannot neglect the views on bonding and empathy as developed by among others Fox (1989), Vreeke et al. (1990) and Cassidy (1994). In both cases, bonding and empathy, people develop mental models or representations of social reality that enable them to anticipate and to participate appropriately. Their capacity for such social modeling might be

decisive for their empathy and bonding.

The children of Half Flora are predominantly of creole descent. This relative ethnic homogeneity may on the one hand be explained by the neighborhood's origins and on the other hand by the social structure of the creole segment of the population that by and large belongs to society's lower and lowest classes. This warrants a closer inspection of this demographic segment in Chapter 3. Economically, Suriname's creoles as a group are rather weak. Public service is their main field of employment, but substantial supplemental income is necessary for survival. Levels of income and education generally are disappointing. Mutual ties may be loose or non-existent, as shown by the large proportion of families that are incomplete by Western standards. Very often, fathers are absent. Child-rearing styles often have little basis in communication and in recognition of the children's own contributions. Punishment may be harsh. Single parent families also result when girls become mothers at a young age and leave school. Religiously, most creoles are Christians, with the traditional churches (Roman Catholic, EBSG) losing ground to numerous evangelical groups. Animism (*winti*) persists among many people.

A considerable number of geographical and social problems set Half Flora as a neighborhood apart in a negative way from the rest of the administrative division and from the rest of the city. Population and building density, the lack of many kinds of services and opportunities, and the uneven structure of society contribute to far from uplifting surroundings, as is shown in Chapter 4, which therefore reads in part as a list of factors of vulnerability.

Chapter 5 is devoted to crime, a phenomenon that greatly influences domestic well-being and the feeling of security and that almost constitutes the most important distinction between a socially acceptable existence and life outside law and order. This chapter evidences that the neighborhood has more substantial grounds for feeling insecure than imaginary dangers or irrational fear-mongering. Half Flora truly is a concentration of (juvenile) crime; poverty and drug use are truly very visible; parental supervision of children is truly missed very frequently. In such a crime-ridden neighborhood, it will not be easy to achieve pro-social behavior for children who are vulnerable to start with as a result of their family situation, of poverty, or of a pedagogically poor home environment.

Chapter 6 deals with the study's methodology: how the statistical relations and differences between variables were obtained, how the questionnaires were construed, and which method was used in collecting data. The chapter includes the study's design, an overview of groups of respondents, and the procedures that were followed in administering structured questionnaires to the children and the other groups of informants: parents, teachers, and school principals.

Results

Answering the study's main question requires a definition of the concept of resilience. This definition was found in the difference between vulnerability and pro-social behavior. The more people act in a pro-social way under difficult circumstances, the more they may be considered to be resilient. Conversely, we expect that a high level of vulnerability will be accompanied by more anti-social behavior. Chapter 7 presents the findings of applying these ideas to questioning various groups of respondents.

Pro-social behavior and anti-social behavior were measured with sets of items that constituted reasonably reliable scales in both cases. On average the children are scored as pro-social on 60% of 29 items, with girls outperforming boys significantly. The average score for anti-social behavior stands at 23% of 30 items, again with a considerably better result for girls. The top 25 in pro-social behavior is made up of 16 girls and 9 boys; the top 25 in anti-social behavior consists of 3 girls and 22 boys.

The general picture from these data shows children whose behavior is evaluated positively far more often than negatively. The evaluations come from the children themselves, their parents and their teachers. Girls as a group score quite a bit higher than boys. Although scores for pro-social behavior and for anti-social behavior correlate negatively, as was to be expected, this relation isn't particularly strong. The group of studied children therefore does not consist of very pro-social children on the one hand and very anti-social children on the other hand, but both types of behavior are found among nearly all children in varying degrees. This was to be expected as well; children are neither saints nor devils.

A set of nine indicators produced a vulnerability score for each child. On average the children are found to be vulnerable on 35,8% of these indicators. As a group boys are somewhat more vulnerable than girls, although this varies considerably among individual indicators. It is quite clear that children in a lower class neighborhood such as Half Flora face many difficulties, especially when compared to children from higher social echelons.

The scores for anti-social behavior may be used to study the predictive value of vulnerability scores. The greatest predictive value (statistically significant) is found for four indicators: not using the Dutch language outside of school; living in an unsafe pedagogical environment; limited education of the head of the family; and lack of warmth in relationships at home. Remarkably weak, however, is the relation between anti-social behavior and other vulnerability indicators: absence of the father, low income of the head of the family; and the lack of a regular circle of friends. Especially the absence of the father – a circumstance that applies to two-thirds of all studied children – demands attention. For this factor defines whether we can speak of matrifocal families. Growing up in a matrifocal family or household therefore does not automatically imply

behavioral problems. Children from fatherless families appear to find sufficient compensation with female heads of families, for instance because of their presence at home during the day and their greater opportunity for providing supervision.

Resilience was computed as the difference between vulnerability scores and pro-social behavior scores. The larger this difference, the more resilient the child in question is considered to be. Predictably, the most anti-social group of 25 children performs far worse in overcoming their vulnerability than the most pro-social group of 25 children. For a closer analysis the resilience scores of three groups of children were compared: the least resilient children (a quarter of the total number), a middle group (half the total number), and the most resilient children (again a quarter of the total number). It appears that there is but little difference in average scores for pro-social behavior between these groups, but they do show marked differences in average vulnerability scores. In other words, resilience manifests itself through achieving the same (good) average results for pro-social behavior as other children under much worse conditions.

The marked differences in average scores for pro-social behavior and anti-social behavior between boys and girls were not found for resilience. Controlling for vulnerability we find boys to be relatively as pro-social as girls. A surprising discrepancy in resilience was found between children from Roman Catholic families and children from 'evangelical Christian' families, with the children from the traditional creole EBCS families in between. It is not immediately clear how these differences are to be interpreted or explained. Moreover, children from maroon families were disproportionately represented in the most resilient group of children. This may be related to the fact that these children come from home environments that traditionally require more resilience in the sense that life in the interior of the country is harder and more challenging.

No relation was found between resilience and having a positive self-image, nor between resilience and academic success, defined as having fewer repeated or missed school years. The children in the most resilient group did remarkably more often have a head of the family who was at home during the day, not having employment elsewhere. The higher mean age of these heads of families suggests that they are retired and/or grandparents. I consider this relation between resilience and parental supervision, even if the supervision is provided by others than the parents, to be of special importance. This too is a finding that indicates that absence of the father, as a central characteristic of matrifocality, need not be detrimental *per se*. Of course we must expect that a father's absence comes with many different consequences regarding family income and available pedagogical quality time for the mother, and of course we must realize that matrifocality prevails much more often in the lowest classes of society, which accounts for automatic correlation with low levels of education and limited housing conditions. Yet it remains remarkable that while 'fatherlessness' does make

a child vulnerable in many ways, this may be successfully counteracted through sufficient care by (usually female) other grown-ups. "Grandma delivers resilience through supervision and attention."

Supplementary study

During the early months of 2008 the opportunity presented itself to conduct a small supplementary study among the children of both extreme resilience groups. This study is reported in Chapter 8. The primary question was: How have these children fared during the four years that passed since the time so many data were collected regarding their circumstances and behavior? Can the considerable difference in resilience between these groups, as measured then, be meaningfully related their present social and personal circumstances and achievements? This supplementary study may help to better understand the concept of resilience as it was measured and to see whether given aspects of vulnerability and pro-social behavior are stable over time.

Very few differences were found between the groups of least and most resilient children. The most remarkable discrepancy concerned their school careers over the four intervening years. The most resilient group shows less increase of the number of repeated or missed school years than the least resilient group and these children progress relatively more often to secondary education and specifically to comprehensive education, aimed more at academic growth than at vocational preparation. Although resilience was originally measured as the difference between vulnerability and pro-social behavior, expressly disregarding school success, it is remarkable that after four years the most resilient group distinguishes itself from the least resilient group specifically in the matter of educational progress. Apart from this, children in both groups appear to be about equally well-behaved and pro-social.

One of the main conclusions from the previous chapters was, that resilience does not so much amount to achieving more or performing better under equal conditions of vulnerability, but rather amounts to achieving the best average results under the worst average conditions. This is fully confirmed by the high degree of conformity found on so many points in the supplemental study. The starting position of the most resilient group (their vulnerability) probably has changed little if at all, given the stable character of the measured items like having one's father at home or not. If after four years both resilience groups again perform about equally well, we may conclude that the most resilient children have continued to compensate for their extra vulnerability. They have retained their resilience and on top of that they succeeded in achieving more educational progress than the children in the least resilient group.

This conclusion may be extended a bit when we consider that two other findings, in principle equally plausible, were *not* obtained. The most

resilient children in the supplementary study might have distinguished themselves from the least resilient group especially favorably or unfavorably, but with the exception of educational progress no clear difference can be isolated.

Discussion and recommendations

Finally, in Chapter 9 the results of this study are evaluated with regard to theoretical considerations of the relevant disciplines (criminology and pedagogy) and with regard to the social realities of the Half Flora neighborhood.

Geraadpleegde literatuur

- Agnew, R.A. (1991). 'A longitudinal test of control theory and delinquency'. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 28, p. 126-156
- Akers, R.L., Krohn, M.D., Lanza-Kaduce, L. en Radosevich, M. (1979). 'Social learning and deviant behavior: a specific test of general theory'. *American Sociological Review*, 44, p. 636-655
- Amato, P.R. (1994). 'Father-child relations, mother-child relations, and offspring psychological well-being in early adulthood'. *Journal of Marriage and the Family*, 56 (4), 1031-1042
- Badloe, D. (1999) *Jeugdcriminaliteit in het kader van de criminologie*, Paramaribo. Scriptie Anton de Kom Universiteit van Suriname
- Bakker, I. , Bakker, K., Van Dijke, A., en Terpstra, L. (1998). *O&O in perspectief*. Utrecht, Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn
- Baldwin, A.L., Baldwin, C.P., Kasser, T., Zax, M., Sameroff, A., and Seifer, R. (1993). 'Contextual risk and resiliency during late adolescence'. *Development and Psychopathology*, 5, p. 741-761
- Bandura, A. (1994). 'Self-efficacy'. In V.S. Ramchandran (red). *Encyclopedia of human behavior*. New York: Academic Press. (4), p. 71-80
- Batson, C.D. (1991). *The altruism question: Towards a social social-psychological answer*. Hillsdale, NJ: Erlbaum
- Batson, C.D., Kobrynowicz, D., Dinnerstein, J.L., Kampf, H.C. en Wilson, A.D. (1977). 'In a very different voice: Unmasking moral hypocrisy'. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, p. 1335-1348
- Bovenkerk, F. en Wolf, A.J.G. (2008). *Delinquentie en riskante gewoonten onder jongeren in het voortgezet onderwijs in Suriname in 2007. De ISRD-self report study*. Utrecht: Universiteit van Utrecht en Paramaribo: Anton de Kom Universiteit
- Bowlby, J. (1991). *Attachment and Loss*. Volume 1. Harmondsworth: Penguin

- Bradley, R.H., Whiteside, L., Mundform, D.J., Casey, P.H., Kelleher, K.J. en Pope, S.K. (1994). 'Early indicators of resilience and their relation to experience in the home environments of low birth weight, premature children living in poverty'. *Child Development* 65, p. 346-360
- Brana-Shute, G. (1979). *On the corner. Male social life in a Paramaribo Creole neighbourhood*. Assen: Van Gorcum
- Budike, F. en Mungra, B. (1985) *Creolen en Hindostanen. Assimilatie integratie socialisatie. Van Calcutta naar Schilderswijk. Van Goudkust naar Bijlmer*. Z.pl. [Amsterdam/Geldermalsen], z.j. [1985]
- Buschkens, W. (1974). *The family system of the Paramaribo Creoles*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff
- Durkheim, E. (1951). *Suicide: A study in Sociology* (J.A. Spaulding en G.Simpson, Trans.). New York: Free Press
- Cairns, R.B. en Cairns, B.D. (1994). *Lifelines and risk: Pathways of youth in our time*. Cambridge, England: Cambridge University Press
- Caspi, A. en Moffitt, T.E. (1995). *The continuity of maladaptive behavior: From description to understanding in the study of antisocial behavior*. New York: John Wiley
- Cassidy, J. en Berlin, L.J. (1994). 'The insecure/ambivalent pattern of attachment. Theory and Research'. *Child Development*, 65, p. 971-991
- Catalano, R.F. en Hawkins, J.D. (1996) 'The Social Development Model: A Theory of Antisocial Behavior'. In: Hawkins, J. D. (red.) *Delinquency and Crime: current theories*. Cambridge (UK) / New York / Melbourne: Cambridge University Press, p. 149-197
- Conger, R.D., Conger, K.J., Elder, G.H., Lorenz, F.O., Simon, R.L. en Witbeek, L.B. (1992). 'A family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys'. *Child Development* 63, p. 526-541

- Consortium on the School-Based Promotion of Social Competence. (1994). 'The School-based Promotion of Social Competence: Theory, Research, Practice and Policy'. In: R.J. Haggerty, L. Sherrod, N. Garmezy en M. Rutter (red.) *Stress risk and resilience in children and adolescents: processes. mechanisms. and interaction.* New York: Cambridge University Press
- Davis, M.H. (1996) *Empathy: a social psychological approach.* Boulder: Westview Press
- Dekovic, M. (1999). 'Risk and Protective Factors in the Development of Problem Behavior During Adolescence'. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, p. 667-685
- Dekovic, M., Meeus, W. en Gerris, J.R.M. (2001). 'Within and outside the family: Family-peer linkages in adolescence'. In Gerris, J.R.M. (red). *Dynamic of parenting.* Antwerpen / Apeldoorn: Garant, p. 297-314
- Delfos, M.F. (1999). *Ontwikkeling in vogelvlucht: ontwikkeling van kinderen en adolescenten.* Amsterdam: Van Holkema en Warendorf
- Dijke, A. van, Van Hulst, H. en Terpstra, L. (1990). *Mama Soltera. De positie van alleenstaande Curaçaose en Arubaanse moeders in Nederland.* Den Haag: Warray
- Dishion, T.J. (1996). 'Advances in family-based interventions to prevent adolescent drug abuse'. Paper presented at the National Conference on Drug Abuse Prevention Research: Presentations, Papers, and Recommendations, Sept. 19-20, 1996. Rockville, Md.: U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health, National Institute on Drug Abuse (NIDA) [<http://www.nida.nih.gov/MeetSum/CODA/Advances.html>]
- Dishion, T.J., Patterson, G.R., Stoolmiller, M. en Skinner, M.L. (1991). 'Family, school and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers'. *Developmental Psychology*, 27, 172-180
- Distelbrink, M. (2000). *Opvoeden zonder man. Opvoeding en ontwikkeling in Creools-Surinaamse een- en tweeoudergezinnen in Nederland.* Assen: Van Gorcum

- Dukes, L. en Stein, J.A. (2001). 'Effects of Assets and Deficits on the Social Control of At-Risk Behavior among Youth. A Structural Equations Approach'. *Youth & Society*, Vol. 32, No. 3, 337-359
- Duncan, G.J. en Brook-Gunn, J. (1997). 'Income effects across life span: Integration and interpretation'. In: Duncan, G.J. en Brook-Gunn, J. (red.) *Consequences of Growing Up Poor*. New York: Russell Sage Foundation, p. 596-610
- Eisenberg, N. en Fabes, R.A. (1991). 'Pro-social behavior and empathy: A multimethod development perspective'. In: Clark, M.S. (red.), *Prosocial Behavior. Review of personality and social psychology*, 12, p. 34-36
- Elliott, D. S. en Menard, S. (1996). 'Delinquent friends and delinquent behavior: temporal and developmental patterns.' In: Hawkins, J.D. (red.) *Delinquency and Crime: Current Theories*. Cambridge (UK) / New York / Melbourne: Cambridge University Press, p. 28-67
- Fergusson, D.M. en Lynskey, M.T. (1996). 'Adolescent resiliency to family adversity'. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 37, p. 281-292
- Ferrier, J.M. (1985). 'Opvoeden en hulpverlening in een multi-etnische, multi-rationale en multi-culturele samenleving'. *Tijdschrift K en O voor Jeugdwelzijnswerk*, 28, p. 1-7
- Ferrier, L.J.H. (2001). *Kind in conflict met justitie: Een kwalitatief onderzoek naar de situatie van kinderen in het jeugdcellenhuis en in het jeugddopvoedingsgesticht (J.O.G.) Paramaribo: Bureau kinderontwikkeling (BKO)*
- Ferwerda, H.B.(1992). *Watjes en ratjes. Een longitudinaal onderzoek naar het verband tussen maatschappelijke kwetsbaarheid en jeugdcriminaliteit*. Groningen: Wolters-Noordhoff
- Ferwerda, H.B., Jakobs, J.P., Beke, B.M.W.A. (1996). *Signalen voor toekomstig crimineel gedrag. Een onderzoek naar de signaalwaarde van kinderdelinquentie en probleemgedrag op basis van casestudies van ernstig criminele jongeren*. Den Haag: Dienst Preventie, Jeugdbescherming en Reclassering

- Fox, N.A (1989). 'Psychophysiological correlates of emotional reactivity during the first year of life'. *Developmental Psychology*, 25, p. 364 -374
- Garnezy, N. (1985). 'Stress-resistant children: the search for protective factors'. In: Stevenson, J.E. (red.) *Recent Research in Developmental Psychopathology*. Oxford, UK, Pergamon Press, 1985, p. 213–233
- Garnezy, N., and Masten, A. (1994) ' Variability in risk exposure' . Cambridge University Press
- Gezius, H. (z.j.; [2003]). *Verbetering infrastructuur buurtcentrum Flora. Een projectvoorstel*. Paramaribo: Stichting Ressort Ontwikkeling Flora
- Geerlings-Headley, S. (2000). Juvenile Justice in Suriname. Een onderzoek naar het strafrechtstelsel betreffende jeugdigen in Suriname, Paramaribo
- Gibson, M., en Bacchu, P. (1988). 'Ethnicity and school performance. A comparative study of South Asian pupils in Britain and America'. *Ethnic and Racial Studies* 11 (3): 239-263
- Glasser, M., Kolvin, I., Campbell, D., Glasser, A., Leitch, I. en Farrelly, S. (2001). 'Cycle of child sexual abuse: links between being a victim and becoming a perpetrator'. *British Journal of Psychiatry*, 179, 482-494
- Gottfredson, M.R., en Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press
- Goudena, P.P., Groenendaal, H.J. en Swets–Gronert, F.A. (red). (1988). *Kind in geding: bedreigende en beschermende factoren in de psychosociale ontwikkeling van kinderen*. Leuven / Amersfoort: Acco
- Groenendaal, H., Meijer, R., Veerman, J.W. en De Wit, J. (1987). *Protectieve factoren in de ontwikkeling van kinderen en adolescenten*. Lisse: Swets en Zeitlinger
- Grotberg, H. (1997). *The International Resilient Research Project (IRRP)*. Citivan International Research Center, UAB [<http://resilnet.uiuc.edu/library/grotb98a.html>]
- Hall, L.A., Sachs, B. en Rayens, M.K. (1998). 'Mothers' potential for child abuse: the roles of childhood abuse and social resources'. *Nursing research*, 47, 87-95

- Hawkins, J.D., Catalano, R.F. en Miller, J.Y. (1992). 'Risk and protective factors for alcohol and other drugs problems in adolescence and early adulthood: Implication for substance abuse prevention'. *Psychological Bulletin*, 112, p. 64-105
- Hawkins, J.D., Catalano, R.F. and Associates (1992) '*Communities that Care*'. San Francisco, Jossey-Bass Publishers
- Heiden-Attema, N. van der, en Bol, M.W. (2000). *Moeilijke jeugd: risico – en protectieve factoren en de ontwikkelings van delinquent gedrag in een groep risicjongeren*. Den Haag: Ministerie van Justitie, WODC
- Hellefont van, Elke. (2006). *Ketens van het heden. Determinanten van een oververtegenwoordiging van Marrons in Surinaamse gevangenis: een empirische bijdrage*. [Licentiaatsscriptie Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, Afdeling Strafrecht, strafvordering en criminologie.]
- Henderson, H.K. (1995). *The Gender Division of Labor*. University of Arizona Press
- Herkovits, M.J. (1949). *The Myth of the Negro Past*. Boston: Beacon Press
- Herman, J.L.(1992). *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld-mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam: Wereldbibliotheek
- Herskovits, M. J. en Harwitz, M. (1964). 'Social stratification and economic processes'. In: Herskovits, M. J. en Harwitz, M. (red.) *Economic Transition in Africa*. Evanston, Ill., Northwestern University Press
- Heusman, R. (1998). 'Het gevaar van de vechtfilm'. *De Volkskrant*, 12-9-1998
- Hindelang, M.J. (1973) 'Causes of delinquency: a partial replication and extension'. *Social Problems*, 20, 4: 471-487
- Hirschi, T. (2001; oorspr. 1969). *Causes of Delinquency*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction Publishers
- Hoefte, R., en Meel, P. (2001). *Twentieth-Century Suriname: Continuities and Discontinuities in a New World Society*. Leiden: KITLV Press
- Hoffman, M. L. (1984). 'Empathy, Its Limitations, and Its Role in a Comprehensive Moral Theory'. In: J.L. Gewirtz en W. Kurtines, *Morality, moral development and moral behavior*. New York: Wiley

- IJzendoorn, M.H. van (1994). *Gehechtheid van ouders en kinderen: Intergenerationele overdracht van gehechtheid in theorie, (klinisch) onderzoek en gevalsbeschrijvingen*. Houten/Zaventem: Bohn Stafleu Van Loghum
- Jap-A-Joe, S.R. en Leseman, P.M. (1994)
- Jessor, R., Van Den Bos, J., Vanderryn, J., Costa, F.M. en Turbin, M.S. (1995). 'Protective Factors in Adolescent Problem Behavior: Moderator Effects and Developmental Change'. *Developmental Psychology*, Vol. 31. p. 923-933
- Junger-Tas, J. (1996). *Jeugd en gezin; preventie van Justitieel perspectief*. Den Haag: Ministerie van Justitie, Directie Beleid
- Junger-Tas, J. (1997). *Jeugd en Gezin II; naar een effectief preventiebeleid*. Den Haag: Ministerie van Justitie, Directoraat-Generaal Preventie, Jeugd en Sancties
- Junger-Tas, J., Steketee, M., Moll, M. (2008). *Leefomgeving belangrijker bij jeugdgedelinquentie dan etniciteit. 'Achtergronden van jeugdgedelinquentie en middelengebruik'*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut
- Kammen, W.B. van., Loeber, R., en Stouthamer-Loeber, M. (1991) 'Substance use and its relationship to conduct problems and delinquency in young boys'. *Journal of Youth and Adolescence*, 20, p. 399-413
- Kardiner, A. en Ovesey, L. (1951). *The mark of oppression. A Psychological Study of the American Negro*. New York: Norton
- Kazdin, A. (1997) 'Practitioner Review: Psychosocial treatments for conduct disorder in children'. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 38, p.161-178
- Kochanska, G. (1995). 'Children's Temperament, Mothers' Discipline, and Security of Attachment'. *Child development*, vol. 66, no 3, p. 597-615
- Kohlberg, L.A. (1969). 'Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization'. In *Handbook of Socialization: Theory in Research*, Ed. D.A. Goslin. Boston: Houghton-Mifflin

- Krishnadath, J. en Hirschfeld, A. (1990). *Sociaal werk en crises in Suriname*. Den Haag: Migranten uitgeverij Warray
- Lamur, H.E. (2004). *Familienaam en verwantschap van geëmancipeerde slaven in Suriname / Family name & kinship of emancipated slaves in Suriname* (2 dl.). Amsterdam: KIT Publishers
- Leblanc, M. en Loeber, R. (1998). 'Developmental criminology updated'. In: M. Tony, N. Morris. *Crime and Justice*, deel 23: University of Chicago Press
- Lilly, J. R., Cullen, F.T, and Ball, R. A. (2002). *Criminological Theory: Context and consequences*. Thousand Oaks - London – New Delhi: International Educational and Professional Publisher
- Loeber, R. (1990). 'Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency'. *Clinical Psychology Review*, 10, p. 1-41
- Loeber, R., en LeBlanc, M. (1990). 'Toward a developmental criminology'. In: M. Tony, N. Morris. *Crime and Justice*, deel 12: University of Chicago Press
- Loeber, R., Green, S.M. en Lahey, B.B. (1995). 'Which boys will fare worse? Early predictors of the onset of conduct disorder in a six-year longitudinal study'. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* vol. 34, no 4, p. 499-509
- Loeber, R., Keenan, K., Lahey, B.B., Green, S.M. en Thomas, C. (1993). 'Evidence for developmentally based diagnoses of oppositional defiant disorder and conduct disorder'. *Journal of Abnormal Child Psychiatry*, 21, p. 377-410
- Luther, S. S. en Zigler, E. (1991). 'Vulnerability and competence: A review of research on resilience in childhood'. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61, p. 6-22
- Luther, S.S. (1993). 'Methodological and conceptual issues on research on childhood resilience'. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines* 34: p. 441-454
- Maccoby, E.E. en Martin, J.A. (1983). *Socialization in the context of the family: Parent –child interaction*. New York: Wiley

- MacDonald, A. (1998). *Onderzoek in de buurt 'JOFO' en omgeving. Een beschrijving van de leef- en woonomstandigheden in de buurt waar de buurtorganisatie JOFO opereert*. Paramaribo: Bureau Forum NGO's
- Mahoney, J., en Cairns, R. (1997). 'Do extracurricular activities protect against early school dropout?' . *Developmental Psychology*, 33, p. 241-253
- Masten, A. S., Best, K. en Garmezy, N. (1990). 'Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity'. *Development and psychopathology*, 2, p. 425-444
- Masten, A.S. (2001). 'Ordinary magic. Resilience processes in development'. *American psychologist*, 56 no3, p. 227-228
- Masten, A.S. en Obradovic, J. (2006). *Competence and Resilience in Development*. Institute of Child Development, University of Minnesota, Twin Cities, Minneapolis
- Masten, A.S., Garmezy, N., Tellegen, A., Pellegrini, D.S., Larkin, K. en Larsen, A. (1988). 'Competence and stress in school children: The moderating effects of individual and family qualities'. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines* 29, p. 745-64
- Matsueda, R.L. en Anderson, K. (1998). 'The dynamics of delinquent peers and delinquent behavior'. *Criminology* 36, p. 269-308
- Meeus, W. (red.) (1994). *Adolescentie. Een psychosociale benadering*. Groningen: Wolters-Noordhoff
- Mintz, S.W. and Price, R. (1992) *The Birth of African-American Culture: An Anthropological Approach*. Boston: Beacon Press
- Moffitt, T.E. (1993). 'Adolescence-limited and life-course-persistent anti social behavior: A developmental taxonomy'. *Psychological Review*, 100, p. 674-701
- Monaghan-Blout, S. (1996). 'Re-examining assumptions about trauma and resilience: implications for intervention'. *Psychotherapy in private practice*, vol 15 (4), p. 45-68

- Monnier J., Hobfoll S.E., Dunahoo C.L., Hulsizer M.R. en Johnson R. (1998). 'There's more than rugged individualism in coping. Part 2: construct validity and further model testing'. *Anxiety, stress and coping*, 11, 247-272
- NadaRaja,S., McGee, R. en Stanton, W.R. (1992). 'Perceived attachment to parents and peers and psychological well-being in adolescence'. *Journal of Youth and Adolescence*,21, [p. 471-485
- Niekerk van, M. (2000). *De krekel en de mier'. Fabels en feiten over maatschappelijke stijging van creoolse en hindostaanse Surinamers in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Niekerk van, M.(1997). 'Surinaamse Nederlanders. Dilemma's van integratie', *Justitiële Verkenningen* 23 (6): 36-48
- Patterson, G.R en Dishion, T.J. (1985). 'Contribution of families and peers to delinquency'. *Criminology*, 23, p. 63-79
- Patterson, G.R., Reid, J. en Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*. Cataglia, Eugene, OR
- Playfair, P. (1997). *Onderzoek Buurtorganisatie en Buurtontwikkeling. Onderzoeksverslag Flora B. Paramaribo* [Bureau Forum NGO's]
- Piaget, J. en Inhelder, B. (1973). *Memory and intelligence*. New York: Basic Books
- Rak, C.F. en Patterson, L.E. (1996). 'Promoting resilience in at-risk children'. *Journal of counseling and development*, 74, p. 368-373
- Ringeling, C.A. (1999). *Repeating and Underachievement in Suriname Elementary Schools: a Literature Overview, an Empirical-Quantitative Study and Policy Recommendations*. Z.pl. [Paramaribo], z.u. [Diss. Anton de Kom Universiteit van Suriname]
- Robins, L.N. (1978). 'Sturdy childhood predictors of adult antisocial behaviour: Replications from longitudinal studies'. *Psychological Medicine*, 8, p. 611-622
- Robins, L.N., West, P.A. en Herancia, B.L. (1975). 'Arrests and delinquency in two generations: A study of black urban families and their children'. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 16, p. 125-140

- Rutter, M. (1987). 'Psychological resilience and protective mechanisms'. *American Journal of Orthopsychiatry*, p. 316-331
- Rutter, M. (1979). 'Protective factors in children's responses to stress and disadvantage'. In Bruner, J. en Garten, A. *Primary Prevention of Psychopathology*. Hanover, NH: University Press of New England
- Rutter, M., Giller, H. en Hagell, A. (1998). *Antisocial Behavior by Young People. A Major New Review*. New York: Cambridge University Press
- Rutter, M., Maugham, B., Mortimor, P. en Ouston, J. (1979). *Fifteen thousand hours: Secondary schools and their effects on children*. Somerset: London: Open Books
- Sampson, R.J., en Laub, J. H. (1993) *Crime in the making: pathways and turning points through life*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts / London, England
- Sansone, L. (1992). *Schitteren in de schaduw. Overlevingsstrategieën, subcultuur en etniciteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Schalkwijk, A., en de Bruijne, A. (1999). *Van Mon Plaisir tot Ephraïmzegen: welstand, etniciteit en woonpatronen in Paramaribo*. Amsterdam: Amsterdam Institute for Global Issues and Development Studies (AGIDS), Universiteit van Amsterdam / Paramaribo: Leo Victor
- Scholte, E.M. en Sontag, L. (1992). *Opvoeding en ontwikkeling: een literatuuronderzoek naar de samenhang tussen opvoedingsgedrag van primaire opvoeders en de ontwikkeling van jeugdigen*. Utrecht: PCOJ
- Scholte, E.M. (1988). *Jeugd, politiek en hulpverlening*. Leuven / Amersfoort: Acco
- Schreuder, M.J. Jr. (1986). *Vrouwen en Mannen op Curacao: Het samenleven binnen het lower-class gezin in een Curaçaose volksbuurt*. Doktoraal skriptie binnen de Vakgroep Sociale Antropologie. Katholieke Universiteit Nijmegen
- Seifer, R. en Schiller, M. (1995). 'The Role of Parenting Sensitivity, Infant Temperament, and Dyadic Interaction in Attachment Theory and Assessment'. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, Vol. 60, No. 2/3 p. 146-174

- Sewnundun, S. (1997). Enkele sociaal-economische en juridische aspecten bij de beoordeling van jeugddelinquenten, Paramaribo
- Small, S.A. en Luster, T. (1994). 'Adolescent sexual activity: An ecological, risk-factor approach. *Journal of Marriage and Family*. 56. p. 181-192
- Smith, R. T. (1978). 'Class difference in West Indian kinship: a genealogical exploration.' In: A.F. Marks en R.A. Romer (red.) *Family and Kinship in Middle America and the Caribbean*. Co-publication of the University of the Netherlands Antilles and the Department of Caribbean Studies of the Royal Institute of Linguistics and Anthropology at Leiden, Netherlands. p. 335-381
- Snyders, J., Dishion, T.J. en Patterson, G.R. (1986). 'Determinants and consequences of associating with deviant peers during preadolescent and adolescence'. *Journal of Early Adolescence*, 6; p.29-43
- Sordam, M.I.(1999). *Gevangen tussen meer Culturen. Achtergronden levenshouding en cultureel gedrag van Surinamers*. Amsterdam: z.u. [eigen beheer]
- Spiecker, B. (1991). *Emoties en morele opvoeding*. Meppel: Boom
- Stacy, A.W., Sussman, S., Dent, C.W., Burton, D. en Flay, B.R. (1992). 'Moderators of peer social influence in adolescent smoking'. *Personality and Social Psychology Bulletin* 18. p. 163-172
- Stevenson, J. (1999). 'Treatment of sequelae of child abuse'. *Journal of child psychology and psychiatry*, 89-111
- Stouthamer, M., Loeber, R., Farrington, D.P., Zhang, Q., Kammen, W. van, en Mageuin, E. (1993). 'The double edge of protective and risk factors for delinquency: Interrelations and developmental patterns'. *Development and Psychopathology*, 5, p. 683-701
- Suriname Tourisme Department (1994). Ministerie van Transport, Communicatie en Tourisme (TCT) Paramaribo, Suriname
- Sutherland, E.H. (1973). On analyzing crime (K.Schuessler, Ed.) Philadelphia: J.B. Lippincott

- Thompson, M.P., Kaslow, N.J., Short, L.M. en Wyckoff, S. (2002). 'The mediating roles of perceived social support and resources in the self-efficacy-suicide attempts relation among African American abused women'. *Journal of consulting and clinical psychology*. 70 (4), p. 942-949
- Tjin A Djie, K. (2000). *Ouderschap in een Wij-systeem*. Tweede Alice van der Pas lezing. Z.pl. [Utrecht]: RU Utrecht [<http://www.ctt.nu/publicaties/Ouders%20in%20een%20wij-systeem.pdf>]
- Tjon-A-Ten, V. (1987). *Creoolse en Hindostaanse kinderen in het Nederlandse lager onderwijs. Een studie naar de problemen van Surinaamse kinderen van Creoolse en Hindostaanse origine in het Nederlandse lager onderwijs*. [Diss. Rijksuniversiteit Utrecht]
- Vaccaro, D., Wills, T.A., McNamara, G. en DuHamel, K. (1992). 'Social competence moderates. The impact of peer substance use among adolescents'. Paper presented at the meeting of the Society of Behavioral Medicine, New York City
- Van Acker, J. (1998). *Jeugdcriminaliteit: feiten en mythen over een beperkt probleem*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum
- Van Gils, J. (1999). 'Het veerkrachtmodel'. In: *Kind en Samenleving: Klasse voor ouders*
- Van Lier, R. (1971) *Frontier society. A social analysis of the history of Surinam*. The Hague: Martinus Nijhoff [1949]
- Vance, E.M.D. en Sanchez, H. (1998). *Creating a Service System that Builds Resiliency*. NC Department of Health and Human Service/ Department of Public Instruction
- Veerman, J.W. (1988). 'Bedreigende en beschermende factoren in de gezinsomgeving: Gegevens uit onderzoek'. In Goudena, P.P., Groenendaal, H.J., en Swets- Gronert, (red). *Kind in geding: bedreigende en beschermende factoren in de psychosociale ontwikkeling van kinderen*. Leuven / Amersfoort: Acco. p. 101-112
- Venema, T. (1992). *Famiri nanga kultururu. Creoolse sociale verhoudingen en Winti in Amsterdam*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Verhulst, F.C. (2005). *De ontwikkeling van het kind*. Assen: Van Gorcum

- Vettenburg, N., Walgrave, L. en Van Welzenis, I. (2002). *Maatschappelijke kwetsbaarheid: een theorie over systematische delinquentie door jongeren*. Leuven: Garant
- Vreeke, G.J. (1999). 'Empathie, gehechtheid en morele opvoeding'. Theoretische exploratie tijdens de Landelijke Pedagogendag georganiseerd door de Universiteit Leiden en de NVO. [<http://www.waarden.org/studie/hoeken/2artikelen/vreeke/>]
- Warr, M. (2002). *Companions in Crime: The Social Aspects of Criminal Conduct*. Cambridge UK: Cambridge University Press
- Weerman, F.M. (1998). *Het belang van bindingen. De bindingstheorie als verklaring van verschillen en veranderingen in delinquent gedrag*. [Diss. RU Groningen]. Geschriften van de juridische faculteit der Rijksuniversiteit Groningen 11. Groningen: RuG, Faculteit der Rechtsgeleerdheid
- Wilson, P. (1973) *Crab Antics*. New Haven: Yale University Press
- Wrongs, D. (1961). 'The oversocialized conception of man in modern sociology'. *American Sociological Review*, 26, p. 187-193
- Young-Eisendrath, P. (1996). *The Resilient Spirit: Transforming Suffering into Insight and Renewal*. Cambridge Massachusetts: Da Capo Press
- Zahn-Waxler, C. Robinson, J.L. en Ende, R.N. (1992). 'The development of empathy in twins'. *Developmental Psychology*, 28, p. 1038-1047

CURRICULUM VITAE

Reina Norma Waalring werd op 11 november 1952 geboren als eerste kind uit een gezin van vier kinderen. Als kind wist zij al heel vroeg wat ze later wilde worden. Haar belangstelling om onderwijzeres te worden ontstond in haar vroege kinderjaren op de Maria Hartmannschool, van de Evangelische Broedergemeente in de nieuwbouwwijk Zorg en Hoop. Het toeval wilde dat in die dagen een 'oud-oom' (meester Brommer) het Hoofd van de school was. Na de lagere- en vervolgens de middelbare school te hebben voltooid volgde zij met succes de Opleiding voor Onderwijzer(es) B in 1972 en de Opleiding tot Leerkracht voor het Speciaal Onderwijs in 1977. Na een korte onderbreking werd een aanvang gemaakt met de Opleiding tot Hoofdonderwijzer, die zij eveneens succesvol heeft afgerond. De Hoofdakte bleek slechts het begin te zijn voor het volgen van hogere opleidingen voor het onderwijs. Want in 1987 behaalde zij de Akte MO-A Pedagogiek, gevolgd door de Akte MO-B Pedagogiek in 1990. Haar pedagogische opleiding werd in 1995 afgerond met het behalen van het doctoraal examen Pedagogische Wetenschappen aan de Universiteit van Utrecht. Haar specialisme is Jeugdstudies.

In haar arbeidzame leven heeft zij meer dan 35 jaar het onderwijs gediend. Na ruim 15 jaar haar krachten te hebben gegeven aan het lager onderwijs, van de Evangelische Broedergemeente, is zij gedurende enkele jaren directeur geweest van de school voor kinderen met Leer- en/of Opvoedingsmoeilijkheden. Na drie jaar nam zij afscheid van deze school en trad zij als pedagogisch medewerker in dienst van het Surinaams Pedagogisch Instituut. Dit 'uitstapje' duurde niet lang, want in 1992 keerde zij terug naar het onderwijs. Zij vervolgde haar onderwijsloopbaan als docente en praktijkbegeleider aan het Surinaams Pedagogisch Instituut en parttime docente aan de Centrale Opleiding voor Verpleegkundigen en Aanverwante Beroepen. In 2002 maakte zij de overstap naar het Instituut voor Opleiding van Leraren.

Naast het onderwijs heeft zij zich de afgelopen jaren intensief beziggehouden met de jeugdproblematiek in Suriname. Zo heeft zij tijdens haar opleidingen verscheidene onderzoeken gedaan, onder meer naar Jeugd en Drugs (1990), een vergelijkende studie naar het Drugsbeleid tussen Nederland en Suriname (1992) en tot slot een onderzoek naar pro-sociaal gedrag van kwetsbare kinderen in een Surinaamse volkswijk. Het resultaat daarvan is te lezen in haar proefschrift, *Veerkracht in Flora*, waarmee zij op 27 augustus a.s. hoopt te promoveren aan de Universiteit van Utrecht.

